VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH STUDIÍ

AUSPICIA

Recenzovaný vědecký časopis pro oblast společenských a humanitních věd

Reviewed Scholarly Journal Dealing with Social Sciences and Humanities

Рецензований науковий журнал для суспільних та гуманітарних наук

2016

číslo 5 • ročník XIII

ZVLÁŠTNÍ VYDÁNÍ

ČESKÉ BUDĚJOVICE

AUSPICIA

Recenzovaný vědecký časopis pro oblast společenských a humanitních věd

Reviewed Scholarly Journal Dealing with Social Sciences and Humanities

Рецензований науковий журнал для суспільних та гуманітарних наук

VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH STUDIÍ
ČESKÉ BUDĚJOVICE

2016

AUSPICIA
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:

- Vysokou školou evropských a regionálních studií České Budějovice, Česká republika

AUSPICIA
A peer-reviewed scholarly journal for questions of the social sciences.
Founded in 2004. Published by:

- College of European and Regional Studies České Budějovice, Czech Republic

Adresa redakce: Vysoká škola evropských a regionálních studií, z.ú., Žižkova tř. 6, 370 01 České Budějovice, tel.: 00420 386 116 839, fax: 00420 386 116 824, **auspicia@vsers.eu**, předmět: Auspicia, http://vsers.cz/?page_id=729. Vychází čtyřikrát ročně. Předplatné na rok: 400 Kč. Způsob placení: fakturou (na základě objednávky). Povoleno MK ČR pod ev. č. MK ČR E 14912. Prosinec **2016.** Časopis je financován VŠERS. **ISSN 1214-4967 (Print), ISSN 2464-7217 (Online).** V r. 2016 byl recenzovaný vědecký časopis Auspicia zařazen do mezinárodní databáze ERIH PLUS.

Editorial Office Address: Vysoká škola evropských a regionálních studií, z.ú., Žižkova tř. 6, 370 01 České Budějovice, tel.: 00420 386 116 839, fax: 00420 386 116 824, **auspicia@vsers.eu**, subject: Auspicia, http://vsers.cz/?page_id=729. It is published four times a year. The annual subscription fee is 16 €. Payment: by invoice (based on an order). It is approved by MK ČR under reg. Nr. MK ČR E 14912. December **2016.** This journal is financed by VŠERS. **ISSN 1214-4967 (Print), ISSN 2464-7217 (Online).** 2016 reviewed scientific journal Auspicia was included in the international database ERIH PLUS.

EDIČNÍ RADA VŠERS · EDITORIAL BOARD OF VŠERS

Předseda ediční rady · Chairman of the Editorial Board

doc. Ing. Oldřich **PEKÁREK**, CSc.

Členové · Members

doc. JUDr. PhDr. Jiří **BÍLÝ**, CSc.; Ing. Jiří **DUŠEK**, Ph.D.; RNDr. Růžena **FEREBAUEROVÁ**; PhDr. Jan **GREGOR**, Ph.D.; doc. Ing. Marie **HESKOVÁ**, CSc.; PaedDr. Vladimír **KŘÍŽ**; prof. PhDr. Jan **RATAJ**, CSc; PhDr. Lenka **ROZBOUDOVÁ**, Ph.D.; doc. Ing. Ladislav **SKOŘEPA**, Ph.D.; doc. JUDr. Roman **SVATOŠ**, Ph.D.

REDAKCE ČASOPISU AUSPICIA · EDITORIAL OFFICE OF JOURNAL AUSPICIA

Předsedkyně redakční rady · Chairman of the Editorial Board

doc. Ing. Marie **HESKOVÁ**, CSc.

Šéfredaktor · Editor-in-Chief

PhDr. Jan **GREGOR**, Ph.D.

Výkonný redaktor · Managing Editor

PhDr. Jan **GREGOR**, Ph.D.

Technická redaktorka · Technical Editor

Jana **PÍCHOVÁ**

Redaktoři anglických textů · English Language Editors

Mgr. Richard **ŘÍHA**
PhDr. Christopher Erwin **KOY**, M.A., Ph.D. *(USA)*

Redaktorka ruských textů · Russian Language Editor

Mgr. Jekatěrina **ANISIMKOVA** *(Russia)*

Redaktoři německých textů · German Language Editors

PhDr. Jan **GREGOR**, Ph.D.
Lucie **DREHER**, M.A. *(Germany)*

Členové mezinárodní redakční rady (19) · Members of the International Editorial Board (19)

Ing. Monika **BLIŠŤANOVÁ**, PhD. (Vysoká škola bezpečnostného manažérstva, *Košice, **Slovensko***)

Mgr. Zdeněk **CAHA**, Ph.D., MBA *(Vysoká škola technická a ekonomická, České Budějovice, **ČR**)*

Ing. Jiří **DUŠEK**, Ph.D. *(Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)*

Ing. Roman **FIALA**, Ph.D. (*Vysoká škola polytechnická, Jihlava, **ČR***)

doc. Ing. Aleš **HES**, CSc. *(Česká zemědělská univerzita, Praha, **ČR**)*

doc. MUDr. Lenka **HODAČOVÁ**, Ph.D. *(Univerzita Karlova, Hradec Králové, **ČR**)*

plk. Mgr. Štěpán **KAVAN**, Ph.D. *(Hasičský záchranný sbor Jihočeského kraje, České Budějovice, **ČR**)*

prof. PhDr. Ján **KOPER**, PhD. *(Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, **Slovensko**)*

Dr. Dmitrij Jevgenjevič **MOSKVIN**, Ph.D. *(Jekatěrinburgskaja akademija sovremennogo iskusstva, Jekatěrinburg, **Rossija**)*

doc. Ing. Aleksandr Efim **OLARU**, Ph.D. (*Moldavská technická univerzita, Kišiněv, **Moldávie***)

prof. Andrij Borisovič **POČTOVJUK**, Ph.D. *(Kremenčugskij nacionalnyj universitet imeni Michaila Ostrogradskogo, Kremenčug, **Ukrajina**)*

doc. JUDr. Roman **SVATOŠ**, Ph.D. *(Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)*

PhDr. Ing. et Mgr. Jan **SVOBODA**, M.A. *(Filosofický ústav AV, Praha, **ČR**)*

prof. PhDr. Miroslava **SZARKOVÁ**, CSc. *(Ekonomická univerzita, Bratislava, **Slovensko**)*

doc. Mgr. Peter **ŠTARCHOŇ**, Ph.D. *(Univerzita Komenského, Bratislava, **Slovensko**)*

doc. Ing. Dana **ŠVIHLOVÁ**, PhD. *(Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)*

doc. Ing. Anna **VAŇOVÁ**, PhD. (*Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, **Slovensko***)

doc. PhDr. Lukáš **VALEŠ**, Ph.D. *(Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)*

Mgr. Jozef **VLČEJ**, PhD. *(Ústav politických vied, Stredoeurópska vysoká škola, Skalica, **Slovensko**)*

prof. Dr. Vasilij Mironovič **ZAPLATINSKIJ** (*Akademija bezopasnosti i osnov zdorovja, Kijev, **Ukrajina***)

AUSPICIA:

Mezinárodní česko-ukrajinské vydání

© Vysoká škola evropských a regionálních studií (České Budějovice, Česká republika); Evropská univerzita (Kyjev, Ukrajina); Poltava Národní pedagogická univerzita. V.H. Korolenka (Poltava, Ukrajina); Všeukrajinská asociace politických věd

АУСПІЦІЯ:

міжнародний чесько-український випуск

© Вища школа європейських та регіональних досліджень (Чешське Будейовіце, Чеська Республіка); Європейський університет (Київ, Україна); Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Полтава, Україна), Всеукраїнська асоціація політичних наук

AUSPICIA:

International Czech-Ukrainian issue

© College of European and Regional Studies (České Budějovice, Czech Republic); European University (Kyiv, Ukraine); Poltava National Korolenko Pedagogical University (Poltava, Ukraine); All Ukrainian Political Sciences Association

Odpovědný redaktor
PhDr. Milan **LUPTÁK**, CSc. (Vysoká škola ekonomická, Praha, ČR)
Výkonný redaktor
Serhij **ŠEVČENKO**, kandidát filosofických věd (Evropská univerzita, Kyjev, Ukrajina)
Web-designér
Viktor TVEREZOVSKYJ, PhD, (Institut modelování v energetice H. E. Puchova Národní akademie věd Ukrajiny)
Typografie
Elena **ŠEVČENKO,** kandidát právních věd (Kyjev National University of obchodu a ekonomiky)
Jazykoví redaktoři
Redaktor českých textů
Jakub Lev HOUDEK
Redaktorka ukrajinský textů
Valentina LYSENKO
Redaktoři anglických textů
Kostyantyn RYBAČUK, kandidát pedagogických věd (Evropská univerzita, Kyjev, Ukrajina)
Inna FOROSTJUK, kandidát pedagogických věd (Evropská univerzita, Kyjev, Ukrajina)
Redaktorka ruských textů
Tamara SKRYPNYK, kandidát pedagogických věd (Evropská univerzita, Kyjev, Ukrajina)
Redaktor bulharských textů
Darina KARPAČOVA (Bulharsko)

Emeritní redaktor
Prof. **Ivan TYMOŠENKO** (Rektor Evropské univerzity, Kyjev, Ukrajina)

Složení redakční rady mezinárodního vydání
- Prof. **Viktor ANDREJČUK**, doktor ekonomických věd, zasloužilý vědecký pracovník, akademik Národní akademie věd Ukrajiny
- Prof. **Valerij BEBIK**, doktor politických věd (Univerzita «Ukrajina», Kyjev)
- Prof. **Igor BEZKLUBIJ**, doktor právních věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenka, Kyjev, Ukrajina)
- Prof. **Valerij DENISENKO**, doktor politických věd (Lvovská národní univerzita Ivana Franka, Lvov, Ukrajina)
- Prof. **Anatolij KOLODNIJ**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny)
- Prof. **Volodymyr KOVALENKO,** doktor právních věd (Evropská univerzita, Kyjev, Ukrajina)
- Prof. **Petr KRAVČENKO**, doktor filosofických věd (Národní pedagogická univerzita V.H. Korolenka, Poltava, Ukrajina)
- Prof. **Alla MARUŠKEVIČ**, doktorka pedagogických věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševenka, Kyjev, Ukrajina)
- Prof. **Sergej MAXIMENKO**, doktor psychologických věd (Psychologický ústav H.S. Kostjuka Národní akademie věd Ukrajiny
- Prof. **Wojciech POMYKALO**, doktor pedagogických věd (Fond "Inovace", Varšava, Polsko)
- Prof. **Natalija PROKOPENKO,** doktor ekonomických věd (Evropská univerzita, Kyjev, Ukrajina)
- Prof. **Konstantin RAJDA**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H. S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny)
- Prof. **Vladimir SERGIJČUK**, doktor historických věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševenka, Kyjev, Ukrajina)
- Prof. **Alexander SUCHODOLJA**, doktor věd z veřejné správy (Národní ústav strategických studií za Prezidenta Ukrajiny)
- Prof. **Gregory SYTNYK**, doktor věd z veřejné správy (Národní akademie veřejné správy za Prezidenta Ukrajiny)
- Prof. **Irina VASILJEVA**, doktorka filosofických věd (Bohomolcova národní lékařská univerzita, Kyjev, Ukrajina)
- Prof. **Elena VLASOVA**, doktorka psychologických věd (Univerzita soudobých znalostí, Kyjev, Ukrajina)
- Prof. **Jurij VOLOŠIN**, doktor historických věd (Národní pedagogická univerzita V. H. Korolenka, Poltava, Ukrajina)

Виконавчий редактор
PhDr. Мілан **ЛУПТАК,** CSc. (Університет економіки, Прага,***Чеська Республіка***)
Випускаючий редактор
Сергій **ШЕВЧЕНКО,** кандидат філософських наук (Європейський університет, Київ, ***Україна*)**
Веб-редактор
Віктор **ТВЕРЕЗОВСЬКИЙ,** кандидат технічних наук (Інститут проблем моделювання в енергетиці ім. Г. Є. Пухова НАН України)
Верстальник
Олена **ШЕВЧЕНКО,** кандидат юридичних наук (Київський національний торговельно-економічний університет)
Літературні редактори
Редактор чеських текстів
Якуб Лев **ГАУДЕК (Чеська республіка)**
Редактор українських текстів
Валентина **ЛИСЕНКО (Україна)**
Редактори англійських текстів
Костянтин **РИБАЧУК,** кандидат педагогічних наук (Європейський університет, Київ, ***Україна*)**
Інна **ФОРОСТЮК,** кандидат педагогічних наук (Європейський університет, Київ, ***Україна*)**
Редактор російських текстів
Тамара **СКРИПНИК,** кандидат педагогічних наук (Європейський університет, Київ, Україна**)**
Редактор болгарських текстів
Дарина **КАРПАЧОВА** (Болгарія)

Почесний редактор
проф. Іван **ТИМОШЕНКО** (ректор Європейського університету, Київ, ***Україна***)

Склад редакційної ради міжнародного випуску:
- проф. **Віктор АНДРІЙЧУК,** доктор економічних наук, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук Вищої школи України
- проф. **Валерій БЕБИК,** доктор політичних наук (Університет "Україна", Київ**)**
- проф. **Ігор БЕЗКЛУБИЙ**, доктор юридичних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**)**
- проф. **Ірина ВАСИЛЬЄВА**, доктор філософських наук (Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця, Київ, Україна)
- проф. **Олена ВЛАСОВА,** доктор психологічних наук (Університет сучасних знань, Київ, Україна)
- проф. **Юрій ВОЛОШИН,** доктор історичних наук (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава, Україна)
- проф. **Валерій ДЕНИСЕНКО,** доктор політичних наук (Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львів, Україна)
- проф. **Володимир КОВАЛЕНКО,** доктор юридичних наук (Європейський університет, Київ, Україна)
- проф. **Анатолій КОЛОДНИЙ,** доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України)
- проф. **Петро КРАВЧЕНКО,** доктор філософських наук (Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, Полтава, Україна)
- проф. **Сергій МАКСИМЕНКО,** доктор психологічних наук (Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України**)**
- проф. **Алла МАРУШКЕВИЧ,** доктор педагогічних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна)
- проф. **Войцех ПОМИКАЛО,** доктор педагогічних наук (фундація «Інновація», Варшава, Польща)
- проф. **Наталія ПРОКОПЕНКО,** доктор економічних наук (Європейський університет, Київ, Україна)
- проф. **Костянтин РАЙДА,** доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України)
- проф. **Володимир СЕРГІЙЧУК,** доктор історичних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна)
- проф. **Григорій СИТНИК**, доктор наук з державного управління (Національна академія державного управління при Президентові України)
- проф. **Олександр СУХОДОЛЯ**, доктор наук з державного управління (Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України)

Executive Editor
PhDr. Milan **LUPTAK**, CSc. (University of Economics, Prague, Czech Republic)
Commissioning Editor
Sergij **SHEVCHENKO**, PhD. (European University, Kyiv, Ukraine)
IT Chief (Web designer and developer)
Viktor **TVEREZOVSKIY,** PhD, (Pukhov Institute for Modelling in Energy Engineering of the National Academy of Sciences of Ukraine)
Maker-up
Olena **SHEVCHENKO,** Ph.D. (Kyiv National University of Trade and Economics)
Copy editors
Chech Language Editor
Jakub Lev **HOUDEK**
Ukrainian Language Editor
Valentina **LYSENKO**
English Language Editors
Kostyantyn **RYBACHUK,** Ph.D. (European University, Kyiv, Ukraine)
Inna **FOROSTYUK,** Ph.D. (European University, Kyiv, Ukraine)
Russian Language Editor
Tamara **SKRYPNYCK,** Ph.D. (European University, Kyiv, Ukraine)
Bulgarian Language Editor
Darina **KARPACHOVA** (Bulgaria)

Emeritus Editor
Prof. Ivan **TYMOSHENKO** (Rector of European University, Kyiv, Ukraine)

The editorial board of the International Czech-Ukrainian issue:
- Prof. **Victor ANDRIICHUK**, Ukrainian State University of Finance and International Trade
- Prof. **Valeriy BEBIK,** "Ukraine" University, Kyiv, *Ukraine*
- Prof. **Igor BEZKLUBYJ**, Kyiv National Taras Shevchenko University
- Prof. **Valerii DENISENKO,** Lviv National Ivan Franko University, *Ukraine*
- Prof. **Anatoliy KOLODNYI**, Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine
- Prof. **Volodymyr KOVALENKO,** European University, Kyiv, *Ukraine*
- Prof. **Petro KRAVCHENKO,** Poltava National Korolenko Pedagogical University**,** *Ukraine*
- Prof. **Serhiy MAKSYMENKO**, Kostiuk Institute of Psychology of Pedagogical Sciences National Academy of Ukraine
- Prof. **Alla MARUSHKEVYCH**, Kyiv National Taras Shevchenko University
- Prof. **Woycekh POMYKALO**, Fund "Innovation", Warsaw, *Poland*
- Prof. **Natalia PROKOPENKO,** European University, Kyiv, *Ukraine*
- Prof. **Kostyantin RAYDA,** Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine
- Prof. **Volodymyr SERHIYCHUK**, Kyiv National Taras Shevchenko University
- Prof. **Oleksandr SUHODOLYA,** National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine
- Prof. **Hryhorii SYTNYK,** National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
- Prof. **Iryna VASYL'YEVA**, Bohomolets' National Medical University, Kyiv, *Ukraine*
- Prof. **Olena VLASOVA**, Modern Knowledge University, Kyiv, *Ukraine*
- Prof. **Yuriy VOLOSHYN**, Poltava National Korolenko Pedagogical University, Ukraine

OBSAH

1. PRÁVNÍ VĚDY

POJEM A PODSTATA INFORMAČNĚ KOMUNIKAČNÍCH TECHNOLOGIÍ 17
Taras HURŽIJ

DOTAZ NA VEŘEJNOU INFORMACI JAKO MECHANISMUS PRO REALIZACI ÚSTAVNÍHO PRÁVA OBČANŮ UKRAJINY 25
Olena ŠEVČENKO

2. EKONOMIE

FINANČNĚ-EKONOMICKÝ MECHANISMUS ŘÍZENÍ INTELEKTUÁLNÍHO KAPITÁLŮ S POMOCÍ STÁTNÍ PODPORY 31
Maryna SKORYK, Kristina PROKOPENKO, Oleksij CHARKOVYNA

3. HISTORICKÉ VĚDY

CÍRKEVNÍ PERIODIKA ČERNIHIVSKÉ EPARCHIE NA POČÁTKU DVACÁTÉHO STOLETÍ (1912-1917) 39
Maksym BLAKYTNYJ

4. POLITOLOGIE

VYJEDNÁVÁNÍ JAKO ZPŮSOB UROVNÁVÁNÍ POLITICKÝCH KONFLIKTŮ 46
Vadym HERASYMOVYČ

VÝVOJ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI NA UKRAJINĚ 52
Oleksandr KORNIJEVSKYJ

5. VEŘEJNÁ SPRÁVA

"PULL" FAKTORY V SOUČASNÉ MIGRAČNÍ VLNĚ DO ZEMÍ EU 59
Lenka SVOBODOVÁ, Iveta MLEZIVOVÁ, Milan LUPTÁK

6. FILOSOFIE

KRIZE MODERNÍHO ČLOVĚKA A HLEDISKO VĚČNOSTI V MYŠLENÍ T. G. MASARYKA 65
Jan SVOBODA

MASOVÁ KULTURA A MASOVÝ SPORT V DNEŠNÍ SPOLEČNOSTI 69
Lubov ŠEREMET

EXPLIKACE SUBJEKTIVITY: "OTEVŘENOST" ONTOLOGICKÉ DIMENZE 74
Viktoriya KOZAČYNSKA

OTÁZKY HISTORICKO-FILOSOFICKÉHO ZKOUMÁNÍ POSTMODERNÍHO MYŠLENÍ 81
Konstantin RAJDA

7. RELIGIONISTIKA

METODOLOGICKÁ A EPISTEMOLOGICKÁ VÝCHODISKA SYSTEMATICKÉ THEOLOGIE P. TILLICHA 89
Hanna EMELJANENKO

SPECIFIKA VYMEZENÍ NÁBOŽENSKO-FILOSOFICKÉHO ODKAZU N. BERĎAJEVA 99
Serhij ŠEVČENKO

8. PEDAGOGIKA

SOUČASNÝ STAV FRANCOUZSKÉHO VZDĚLÁVACÍHO SYSTÉMU 108
Olha NEŽYVA

STUDOVÁNÍ CIZÍHO JAZYKA NA NEJAZYKOVÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH: SAMOSTATNÁ PRÁCE STUDENTŮ, JEJÍ ÚLOHA A CÍLE 112
Kostyantyn RYBAČUK

9. AKADEMICKÝ ŽIVOT
ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA O REALIZACI KONFERENCE "UDRŽITELNÝ ROZVOJ VII. – 30 LET OD JEDNOTNÉHO EVROPSKÉHO AKTU ANEB EVROPA ČTYŘ SVOBOD" 116
Jiří DUŠEK

10. DISKUZE, ÚVAHY
"LOGOS" RUSKÉ HISTORIE A STRUKTURALISTICKÉ KONCEPCE TOTALITARISMU A TRANZITOLOGIE 125
Milan LUPTÁK, Marina LUPTÁKOVÁ

11. RECENZE
KAROL ČUKAN – ĽUDOVÍT ŠRÁMEK: VEREJNÁ MIENKA (HISTÓRIA, TEÓRIA, VÝSKUM) Trnava: UCM 2013, 180 s. ISBN 978-80-8105-495-2 130
Ladislav MURA

INFORMACE O ČASOPISE 132

ЗМІСТ

1. ЮРИДИЧНІ НАУКИ
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 17
Тарас ГУРЖІЙ

ЗАПИТ НА ПУБЛІЧНУ ІНФОРМАЦІЮ У ЯКОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ 25
Олена ШЕВЧЕНКО

2. ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ 31
Марина СКОРИК, Крістіна ПРОКОПЕНКО, Олексій ХАРКОВИНА

3. ІСТОРИЧНІ НАУКИ
ЦЕРКОВНА ПЕРІОДИКА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ НА ПОЧАТКУ XX ст. (1912–1917) 39
Максим БЛАКИТНИЙ

4. ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ПЕРЕГОВОРИ ЯК СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ 46
Вадим ГЕРАСИМОВИЧ

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ 52
Олександр КОРНІЄВСЬКИЙ

5. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
“PULL” ФАКТОРИ ТЕПЕРІШНЬОЇ ХВИЛІ МІГРАЦІЇ ДО КРАЇН ЄС 59
Лєнка СВОБОДОВА, Івета МЛЄЗІРОВА, Мілан ЛУПТАК

6. ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ
КРИЗА СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ І ПЕРСПЕКТИВА ВІЧНОСТІ В СВІТЛІ МИСЛЕННЯ Т. Г. МАСАРИКА 65
Ян СВОБОДА

МАСОВА КУЛЬТУРА ТА МАСОВИЙ СПОРТ У ТЕПЕРІШНЬОМУ СУСПІЛЬСТВІ 69
Любов ШЕРЕМЕТ

ЕКСПЛІКАЦІЇ СУБ’ЄКТИВНОСТІ: “ВІДКРИТІСТЬ” ОНТОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ 74
Вікторія КОЗАЧИНСЬКА

ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО МИСЛЕННЯ 81
Костянтин РАЙДА

7. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМАТИЧНОЇ ТЕОЛОГІЇ П. ТІЛЛІХА 89
Ганна ЄМЕЛЬЯНЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ М. БЕРДЯЄВА 99
Сергій ШЕВЧЕНКО

8. ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ
СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ ОСВІТИ ФРАНЦІЇ 108
Ольга НЕЖИВА

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У НЕМОВНИХ ВНЗ: САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ, ЇЇ РОЛЬ ТА МЕТА 112
Костянтин РИБАЧУК

9. НАУКОВЕ ЖИТТЯ
ЗАКЛЮЧНИЙ ЗВІТ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ "СТАЛИЙ VII РОЗВИТОК. - 30 РОКІВ З ЧАСУ ЄДИНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО АКТУ ЄВРОПА ЧОТИРЬОХ СВОБОД" 116
Іржи ДУШЕК

10. ДИСКУСІЇ, РОЗДУМИ
"ЛОГОС" РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ І СТРУКТУРАЛІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА ТРАНЗИТОЛОГІЇ 125
Мілан ЛУПТАК, Марина ЛУПТАК

11. РЕЦЕНЗІЇ
КАРОЛЬ ЦУКАН – ЛУЇ ШРАМЕК: ГРОМАДСЬКА ДУМКА (ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ). Трнава: ЦСМ 2013, 180 стор. ISBN 978-80-8105-495-2 130
Ладіслав МУРА

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЖУРНАЛ 132

CONTENTS

1. LEGAL SCIENCES

THE CONCEPT AND ESSENCE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES 17
Taras GURZHII

THE REQUEST FOR PUBLIC INFORMATION AS A MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS IN UKRAINE 25
Elena SHEVCHENKO

2. ECONOMIC SCIENCES

FINANCIAL AND ECONOMIC MECHANISM OF INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT THROUGH THE STATE SUPPORT 31
Marina SKORIK, Kristina PROKOPENKO, Oleksiy HARKOVYNA

3. HISTORICAL SCIENCES

THE CHURCH PERIODICALS OF THE CHERNIHIV DIOCESE IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY (1912-1917) 39
Maxim BLUCITNY

4. POLITICAL SCIENCES

NEGOTIATIONS AS THE WAY OF PEACEFUL SETTLEMENT OF POLITICAL CONFLICTS 46
Vadim GERASIMOVYCH

DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE 52
Alexander KORNIEVSKY

5. STATE ADMINISTRATION

"PULL" FACTORS IN CONTEMPORAINE WAVES OF MIGRATION IN EU COUNTRIES 59
Lenka SVOBODOVÁ, Iveta MLEZIVOVÁ, Milan LUPTÁK

6. PHILOSOPHICAL SCIENCES

THE CRISIS OF MODERN MAN AND THE PERSPECTIVE OF ETERNITY IN THE LIGHT OF T. G. MASARYK'S THINKING 65
Jan SVOBODA

THE MASS CULTURE AND THE MASS SPORT IN TODAY'S SOCIETY 69
Lyubov SHEREMET

EXPLICATIONS OF SUBJECTIVITY: "OPENNESS" OF ONTOLOGICAL DIMENSION 74
Viktoriya KOZACHYNSKA

PROBLEM OF HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL STUDIES OF POSTMODERN THINKING 81
Kostyantyn RAIDA

7. RELIGIOUS STUDIES

THE METHODOLOGICAL AND EPISTEMOLOGICAL FOUNDATIONS OF SYSTEMATIC THEOLOGY P. TILLICH 89
Hanna JEMELJANENKO

FEATURES OF THE DEFINITION BERDYAEV'S PHILOSOPHY 99
Sergij SHEVCHENKO

8. PEDAGOGICAL SCIENCES

THE CURRENT STATE OF THE EDUCATION SYSTEM IN FRANCE 108
Olga NEZHYVA

LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES: STUDENTS' INDEPENDENT WORK, ITS ROLE AND PURPOSE 112
Kostyantyn RYBACHUK

9. SCIENTIFIC LIFE

FINAL REPORT ON IMPLEMENTATION OF THE CONFERENCE "SUSTAINABLE DEVELOPMENT VII. – 30 YEARS SINCE THE SINGLE EUROPEAN ACT OR EUROPE FOUR FREEDOMS" 116
Jiří DUŠEK

10. DISCUSSIONS, CONSIDERATIONS

"LOGOS" OF RUSSIAN HISTORY AND THE STRUCTURALIST CONCEPT OF TOTALITARIANISM AND TRANSITOLOGY 125
Milan LUPTÁK, Marina ĹUPTÁKOVÁ

11. REVIEWS

CHARLES ČUKAN – LOUIS SRAMEK: PUBLIC OPINION (HISTORY, THEORY, RESEARCH). Trnava: UCM 2013, 180 p. ISBN 978-80-8105-495-2 130
Ladislav MURA

INFORMATION ON JOURNAL 132

СОДЕРЖАНИЕ

1. ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ . 17
Тарас ГУРЖИЙ

ЗАПРОС НА ПУБЛИЧНУЮ ИНФОРМАЦИЮ В КАЧЕСТВЕ МЕХАНИЗМА РЕАЛИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ГРАЖДАН В УКРАИНЕ 25
Елена ШЕВЧЕНКО

2. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМ КАПИТАЛОМ ЧЕРЕЗ ГОСУДАРСТВЕННУЮ ПОДДЕРЖКУ 31
Марина СКОРИК, Кристина ПРОКОПЕНКО, Алексей ХАРКОВИНА

3. ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ЦЕРКОВНАЯ ПЕРИОДИКА ЧЕРНИГОВСКОЙ ЕПАРХИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА (1912-1917) 39
Максим БЛАКИТНЫЙ

4. ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ПЕРЕГОВОРЫ КАК СПОСОБ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ 46
Вадим ГЕРАСИМОВИЧ

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ 52
Александр КОРНИЕВСКИЙ

5. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

“PULL” ФАКТОРЫ НЫНЕШНЕЙ ВОЛНЫ МИГРАЦИИ В СТРАНЫ ЕС 59
Ленка СВОБОДОВА, Ивета МЛЕЗИРОВА, Милан ЛУПТАК

6. ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

КРИЗИС СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА И ПЕРСПЕКТИВА ВЕЧНОСТИ В МЫШЛЕНИИ Т. Г. МАСАРИКА 65
Ян СВОБОДА

МАССОВАЯ КУЛЬТУРА И МАССОВЫЙ СПОРТ В НЫНЕШНЕМ ОБЩЕСТВЕ 69
Любовь ШЕРЕМЕТ

ЭКСПЛИКАЦИИ СУБЪЕКТИВНОСТИ: “ОТКРЫТОСТЬ” ОНТОЛОГИЧЕСКОГО ИЗМЕРЕНИЯ 74
Виктория КОЗАЧИНСКАЯ

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО МЫШЛЕНИЯ 81
Константин РАЙДА

7. РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ СИСТЕМАТИЧЕСКОЙ ТЕОЛОГИИ П. ТИЛЛИХА 89
Анна ЕМЕЛЬЯНЕНКО

ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКОГО НАСЛЕДИЯ Н. БЕРДЯЕВА 99
Сергей ШЕВЧЕНКО

8. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ФРАНЦИИ 108
Ольга НЕЖИВАЯ

ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ: САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ, ЕЁ РОЛЬ И ЦЕЛЬ 112
Константин РЫБАЧУК

9. НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ ОТЧЕТ О ПРОВЕДЕНИИ КОНФЕРЕНЦИИ “УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ VII. – 30 ЛЕТ СО ВРЕМЕНИ ПОЯВЛЕНИЯ “ЕДИНОГО ЕВРОПЕЙСКОГО АКТА ИЛИ ЕВРОПЫ ЧЕТЫРЕХ СВОБОД” 116
Иржи ДУШЕК

10. ДИСКУССИИ, РАЗМЫШЛЕНИЯ
“ЛОГОС” РОССИЙСКОЙ ИСТОРИИ И СТРУКТУРАЛИСТСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ТОТАЛИТАРИЗМА И ТРАНЗИТОЛОГИИ 125
Милан ЛУПТАК, Марина ЛУПТАК

11. РЕЦЕНЗИИ
КАРОЛЬ ЦУКАН – ЛУИ ШРАМЕК: ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ (ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ИССЛЕДОВАНИЯ). Трнава: ЦСМ 2013, 180 стр. ISBN 978-80-8105-495-2 130
Ладислав МУРА

ИНФОРМАЦИЯ О ЖУРНАЛЕ 132

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

1. PRÁVNÍ VĚDY

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Тарас ГУРЖІЙ

Київ, Україна

ANOTACE: Článek zkoumá moderní přístupy k pochopení podstaty informačně komunikačních technologií. Zde je sestavena analýza vědeckých definic pojmu «informačně komunikační technologie». Na základě studia instrumentálního a organizačního aspektů informačně komunikačních technologií je opodstatněno komplexní povahu IKT. Zde je uvedena definice autora, co se týká informačně komunikačních technologií.
***Klíčová slova*:** informace; komunikace; technologie; zpracování informací; informační společnost; informační vztahy; informačně komunikační technologie

АНОТАЦІЯ: У статті розглянуто сучасні підходи до розуміння сутності інформаційно-комунікаційних технологій. Здійснено аналіз наукових визначень поняття “інформаційно-комунікаційні технології”. На підставі вивчення інструментального та організаційного аспектів інформаційно-комунікаційних технологій обґрунтовано комплексний характер ІКТ. Сформульовано авторську дефініцію інформаційно-комунікаційних технологій.
***Ключові слова*:** інформація; комунікації; технологія; обробка інформації; інформаційне суспільство; інформаційні відносини; інформаційно-комунікаційні технології

ANNOTATION: The article revolves around modern approaches to understanding the essence of information and communication technologies. The analysis of scientific definitions of the notion “information and communication technologies” was carried out. Based on instrumental and organizational aspects of information and communication technologies integrated nature of ICT is defined. The author’s definition of information and communication technologies was formulated.
***Key words*:** information; communication; technology; information processing; information society; information relations; information and communication technologies

АННОТАЦИЯ: В статье рассмотрены современные подходы к пониманию сущности информационно-коммуникационных технологий. Осуществлен анализ научных определений понятия “информационно-коммуникационные технологии”. На основе изучения инструментального и организационного аспектов информационно-коммуникационных технологий обоснован комплексный характер ИКТ. Сформулирована авторская дефиниция информационно-коммуникационных технологий.
***Ключевые слова*:** информация; коммуникации; технология; обработка информации; информационное общество; информационные отношения; информационно-коммуникационные технологии

ВСТУП

У світлі модернізації державної інформаційної політики та актуалізації питань взаємодії влади з громадськістю неабиякого значення набуває проблематика інформаційно-комунікаційних технологій. З року в рік вона дедалі жвавіше обговорюється в засобах масової інформації, громадських колах та науковому середовищі. Їй присвячуються десятки наукових праць, представницьких конференцій, диспутів, обговорень. У її вирішенні задіяні практично всі суб’єкти публічної влади незалежно від статусу, підпорядкування й напряму діяльності. Її окремі аспекти знаходять відображення в загальнодержавних, галузевих і місцевих цільових програмах розвитку.

Здавалося б, настільки широкий інтерес повинен обумовити чітку визначеність

у розумінні низки засадничих питань щодо природи та сутності інформаційно-комунікаційних технологій, принципів, на яких вони ґрунтуються, завдань, на які вони спрямовуються, і т. і. Проте детальне вивчення нормативної бази, правозастосовної практики та наукових джерел дає підстави для протилежного висновку. Як свідчить аналіз, багато концептуальних питань у сфері інформаційно-комунікаційних технологій й до сьогодні лишаються невизначеними. Більш того, наразі ані чинне законодавство, ані вітчизняна наука не пропонують чіткого, універсального визначення відповідного поняття.

І це є значною прогалиною. Адже саме наявність всебічно обґрунтованої дефініції служить запорукою ясності змісту того чи іншого поняття. Не в останню чергу, саме вона гарантує єдине розуміння предмета дискусії, однозначний підхід до тлумачення змісту понять, узгодженість нормотворчої та правозастосовної діяльності. Дефініції надають кожному зацікавленому користувачеві можливість ознайомитись не тільки з понятійним апаратом певної сфери знань, але й краще пізнати зміст певних лексичних одиниць, глибше проникнути в їхню сутність. Визначення понять, якими оперує теорія, – обов'язкова умова ефективності її застосування на практиці.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Парадоксально, але факт: попри загальне визнання значущості проблематики інформаційно-комунікаційних технологій, тільки окремі галузеві дослідники роблять спроби проникнути в сутність цього явища, проаналізувати відповідне поняття, систематизувати його ознаки та сформулювати його авторське визначення. Однак, у своїй більшості такі спроби важко визнати вдалими, адже переважна частина науковців розглядають поняття інформаційно-комунікаційних технологій в абсолютно різних ракурсах. Зокрема, серед існуючих підходів до визначення поняття "інформаційно-комунікаційні технології" на найбільшу увагу заслуговують такі:

інструментальний підхід – його прибічники визначають інформаційно-комунікаційні технології як комплекс технологічних інструментів (засобів), які використовуються для забезпечення процесу комунікації та управління інформацією. Під цими інструментами маються на увазі комп'ютери, мережа Інтернет, радіо та телепередачі, а також телефонний зв'язок (Ходирєва, 2004, с. 28).

Зокрема, вітчизняний дослідник Н. Фоміних у своїх дослідженнях пропонує розуміти під інформаційно-комунікаційними технологіями: "сукупність засобів збирання, створення, обробки, збереження, розповсюдження, організації, подання, підготовки, захисту інформації, обміну й управління нею, способів та інноваційних методів їх застосування для забезпечення високої ефективності й інформатизації всіх сфер людської діяльності" (2010, с. 9). Поділяючи цю точку зору, російський вчений С. М. Мартьянов підкреслює роль ІКТ як уніфікованих технологій та інтегрованих систем телекомунікацій (телефонних ліній і бездротових з'єднань), комп'ютерів, підпрограмного забезпечення, програмного забезпечення, накопичувальних та аудіовізуальних систем, які дозволяють користувачам створювати, одержувати доступ, зберігати, передавати та змінювати інформацію (2011, с. 19, 20).

Варто зауважити, що в рамках даного підходу більшість науковців поділяють засоби ІКТ на програмні (тобто, пов'язані з використанням операційних систем, мережевих протоколів, пошукових систем) та апаратні (технічні засоби, котрі можуть використовуватись як у поєднанні з програмними, так і без них) (Кіяновська, 2013, с. 119);

функціональний підхід – передбачає розуміння інформаційно-комунікаційних технологій як "конкретного способу (Захарова, 2003, с. 22)" або "сукупності способів (Охріменко, 2005, с. 52)" роботи з інформацією. Зокрема, М. І. Жалдак та Н. В. Морзе визначають інформаційно-комунікаційні технології як інформаційні технології на базі персональних комп'ютерів, комп'ютерних мереж і засобів зв'язку, для яких характерна наявність доброзичливого середовища праці користувача (2004, с. 12).

Варто зауважити, що, ототожнюючи ІКТ з певними способами інформаційної діяльності, деякі прибічники даного підходу демонструють вельми суперечливе уявлення про "спосіб" як такий. Наприклад, І. Г. Захарова розуміє під способом роботи з інформацією сукупність знань про способи та засоби роботи з інформаційними ресурсами, а також способи та засоби збору, обробки й передавання інформації для набуття нових відомостей про об'єкт… (2003, с. 25). Між тим, у словниковій літературі спосіб розглядається як: "образ дій, прийом, метод здійснення чого-небудь (Новый толково-словообразовательный словарь, 2000)" або "система дій, яка застосовується при виконанні певної роботи чи завдання

(Современный толковый словарь, 2005)". Виходячи з цього, видається непослідовним включення до змісту поняття інформаційно-комунікаційних технологій (як способу роботи з інформацією) системи наукових знань про ІКТ, оскільки така система репрезентує не функціональний, а суто емпіричний (ресурсний) аспект інформаційної діяльності;

комплексний (інструментально-функціональний) підхід ґрунтується на уявленні про інформаційно-комунікаційні технології, як складну інтегральну систему, котра охоплює, з одного боку – сукупність інформаційно-комунікаційних технологічних засобів, а, з іншого – всі існуючі форми та способи їх функціонування. "Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) являють собою сукупність методів виробничих процесів; програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, збереження, розповсюдження, відображення та використання інформації в інтересах її користувачів", – наголошує М. Ю. Кадемія (2009, с. 90). Аналогічну точку зору висловлює С. Л. Полікарпов, визначаючи інформаційно-комунікаційні технології як: сукупність методів та програмно-технічних засобів, об'єднаних у єдиний технологічний ланцюг, спрямований на забезпечення збору, обробки, збереження та відображення інформації з метою зниження працеємності її використання, а також для підвищення її надійності й оперативності (2009, с. 102). "Інформаційно-комунікаційні технології – це сукупність програмних, технічних, комп'ютерних і комунікаційних засобів, а також способів та новаторських методів їхнього застосування", – резюмує суть комплексного підходу О. А. Дзюбенко (2000, с. 48);

дидактичний підхід – ґрунтується на уявленні про інформаційно-комунікаційні технології як систему структурованих знань, котра вивчається з метою отримання нових знань та формування прикладних вмінь і навичок інформаційної взаємодії в суспільстві. Так, наприклад, В. О. Сухомлин вбачає в інформаційно-комунікаційних технологіях самостійну науково-прикладну дисципліну, яка є сплавом наукових знань, технічних рішень, моделей виробничих процесів, соціально-економічних та гуманітарних аспектів, спрямованих на розробку нових методів і технологій обробки даних та знань (2005, с. 5). У свою чергу, Г. В. Боднар дає таке визначення: "ІКТ – універсальний спосіб пізнавально-дослідницької діяльності і друге за значущістю (після традиційної писемності) знакове знаряддя обміну інформацією та педагогічного впливу (2010, с. 332).

Слід підкреслити, що в сучасній науковій літературі можна зустріти й інші визначення поняття інформаційно-комунікаційних технологій, які досить важко корелюються з наведеними вище підходами. Ось лише декілька наочних прикладів:

На думку О. П. Значенко, інформаційно-комунікаційні технології можуть бути визначені як інформаційні технології на базі персональних комп'ютерів, комп'ютерних мереж засобів зв'язку (2005, с. 8, 9).

У свою чергу, Т. В. Тихонова розглядає ІКТ як технологію проектування та створення інформаційного продукту (під останнім пропонується розуміти штучний інформаційний об'єкт певного призначення, створений за допомогою комп'ютера та комп'ютерних комунікацій за певними вимогами (стандартами) та певними правилами (технологіями)) (2011, с. 102).

На підставі аналізу вищезазначених підходів та сформульованих у їхніх рамках визначень можемо констатувати наступне:

1. Багатоаспектність розуміння інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній літературі обумовлена як складністю цього соціотехнічного явища (за загальним визнанням, воно охоплює технологічну, соціальну та міжособистісну сфери людської життєдіяльності), так і відсутністю його комплексного вивчення.

Переважна більшість дослідників розглядають питання інформаційно-комунікаційних технологій лише фрагментарно і, зазвичай, в контексті суміжної проблематики: соціальної, технічної, виробничої, педагогічної тощо. Наслідком є вельми однобічне висвітлення ІКТ, яке здійснюється за допомогою обмеженого методологічного інструментарію окремих наук та спрямовується на вирішення достатньо вузьких задач. Здебільшого науковці не ставлять за мету обґрунтувати універсальне визначення поняття "інформаційно-комунікаційні технології", яке б охоплювало всі визначальні ознаки ІКТ, мало загальну підтримку наукових кіл, було придатне для законодавчого закріплення та широкого практичного вжитку. Навпаки, основна маса авторських визначень розкриває лише ті риси інформаційно-комунікаційних технологій, які потрібні для досягнення утилітарних цілей, продиктованих потребами тієї чи іншої галузі. Такий стан справ обумовлює появу "внутрішньогалузевих" визначень поняття інформаційно-комунікаційних технологій, малопридатних для використання на загальнонауковому та загальнодержавному рівні.

2. Значна частина авторських визначень поняття "інформаційно-комунікаційні технології" сформульовані з порушенням правил формальної логіки та використання абстрактних категорій, що помітно знижує їх інформативність і доступність для сприйняття.

Досить поширеною логічною помилкою є "коло у визначенні", яке має місце при спробі визначити певне поняття за допомогою однойменного терміну. Зокрема, у деяких згаданих дефініціях "інформаційно-комунікаційні технології" визначаються через використання терміну "технологія" ("інформаційні технології" (Жалдак та Морзе, 2004), (Значенко, 2005), "технології проектування та створення інформатичного продукту" (Тихонова, 2011), "соціально-економічні та гуманітарні аспекти" (Сухомлин, 2005) і т. і.), що аж ніяк не сприяє глибшому проникненню в сутність ІКТ.

Часто-густо авторські визначення поняття інформаційно-комунікаційних технологій переобтяжені другорядними ознаками, які відображають далеко не головні риси відповідного явища, перетворюючи визначення на громіздкі та складні для розуміння. Прикладів не бракує. Поглянувши на вищенаведені дефініції, можна побачити, що:

С. М. Мартьянов (2011) включає до структури інформаційно-комунікаційних технологій як програмне, так і підпрограмне забезпечення (і це при тому, що в інформатиці підпрограмне забезпечення вважається різновидом програмного).

М. І. Жалдак та Н. В. Морзе (2004) відносять до ознак інформаційно-комунікаційних технологій наявність доброзичливого середовища праці користувача.

О. А. Дзюбенко (2000), характеризуючи ІКТ, акцентує на новаторстві методів їхнього застосування.

Г. В. Боднар (2010) у своєму визначенні порівнює інформаційно-комунікаційні технології з іншими знаковими знаряддями обміну інформацією, зокрема – з традиційною писемністю.

Слід зауважити, що ці та інші подібні ознаки в окремих випадках можуть становити інтерес (а їхнє вивчення може бути важливим і корисним), однак вони є другорядними з огляду на побудову коректного у науковому відношенні визначення, яке повинно характеризуватися не лише інформативністю, але й стислістю форми (що досягається "відсіюванням" несуттєвих рис та висвітленням тільки найбільш значущих аспектів певного явища або процесу).

Як вже зазначалося раніше, деякі автори визначають поняття інформаційно-комунікаційних технологій за допомогою абстрактних категорій. Зазвичай такі категорії є надто загальними та неконкретними, що робить їх майже непридатними для формулювання чітких наукових дефініцій. Проте, у авторських визначеннях поняття інформаційно-комунікаційних технологій нерідко використовуються абстрактні терміни, на кшталт: "високоефективний", "прогресивний", "новаторський" і т. і. Як це не важко помітити, ці терміни мають дуже широкий зміст, через що їхнє використання не тільки не сприяє конкретизації поняття ІКТ, але й навпаки – перетворює його на нечітке і занадто "розмите".

3. Поряд з надмірною наявністю другорядних ознак, у багатьох визначеннях спостерігається і вада протилежного характеру: поза межами їхнього змісту нерідко залишаються ключові, визначальні характеристики ІКТ, без врахування яких дуже важко (а інколи – взагалі неможливо) побудувати всебічне уявлення про сутність інформаційно-комунікаційних технологій.

Так, наприклад, визначаючи інформаційно-комунікаційні технології як засоби та/або методи роботи з інформацією, окремі автори акцентують увагу лише на окремих видах такої роботи, як-то: управління інформацією (Ходирєва, 2004, с. 28); збір, обробка та передавання інформації (Захарова, 2003, с. 25); збір, обробка, збереження та відображення інформації (Полікарпов, 2009, с. 102) тощо. З огляду на свою обмеженість, подібний підхід видається неперспективним. На нашу думку, при формулюванні визначення поняття ІКТ слід виходити з того, що у разі конкретизації видів інформаційної діяльності повинен наводитись їх повний перелік. Водночас, у разі побудови більш лаконічного визначення, доцільно обмежитись загальною вказівкою на "обробку" інформації, як "сукупність операцій щодо збирання, накопичення, зберігання, використання та поширення що здійснюються за допомогою технічних і програмних засобів… (Іванюк, 2004, с. 14)".

Інша частина дослідників у своїх визначеннях розкривають лише "інформаційну" складову ІКТ, лишаючи поза увагою комунікаційний аспект інформаційно-комунікаційної діяльності. Як наслідок, сформульовані ними дефініції є надто загальними і неповними. Вони дублюють більш широке поняття "інформаційні технології", котре традиційно визначається як: "сукупність методів і засобів по отриманню, обробці, зберіганню та передачі інформації з використанням електронної техніки (Кіяновська,

2013, с. 118)".

Подібне ототожнення понять "інформаційні технології" та "інформаційно-комунікаційні технології" є некоректним, як з позиції формальної логіки (адже при цьому відбувається ототожнення понять різного змісту та обсягу), так і з позиції практичної доцільності (з огляду на свою широту, поняття "інформаційні технології" не передає сутність низки специфічних властивостей, пов'язаних з використанням таких технологій у комунікаційній сфері).

Аналіз існуючих визначень поняття "інформаційно-комунікаційні технології" свідчить, що деякі з них лише перераховують засоби та способи роботи з інформацією, проте не відображають їх зміст і мету. Внаслідок цього нерозкритим лишається технологічний аспект інформаційно-комунікаційної діяльності. Остання мислиться лише як набір дій, пов'язаних з інформацією, безвідносно до того, здійснюються вони з використанням технологій чи ні.

4. Зіставляючи основні підходи до визначення поняття "інформаційно-комунікаційні технології" між собою, варто зупинитись на наступному.

Навіть поверхневий аналіз визначень, сформульованих у рамках інструментального, функціонального та дидактичного підходів, свідчить, що їх автори досить однобічно розглядають таке явище як технологія. Остання мислиться ними або лише в статиці (як набір інструментів), або ж тільки у динаміці (як процес їх застосування). При цьому і в першому, і в другому випадках має місце істотне відхилення від сучасної парадигми розуміння технології як багатоманітного явища, котре охоплює широкий комплекс засобів, способів і процесів, орієнтованих на досягнення певної мети.

Уявлення про технологію лише як про сукупність засобів або ж їх реалізацію було поширеним на початку XX століття, коли відповідне поняття тільки-но почало входити в широкий науковий обіг. Між тим, як наголошується у Великій британській енциклопедії, зміст поняття "технологія" постійно збагачувався та набував комплексного характеру, внаслідок чого, починаючи з середини XX століття, відповідне поняття почало охоплювати різноманітні засоби, діяльність та ідеї, за допомогою яких людина впливає на середовище свого існування (Encyclopedia Britannica, 2016).

Тепер саме таке розуміння технології домінує в сучасній філософській, науково-технічній і словниковій літературі. Наприклад, О. М. Томашевський, Г. Г. Цегелик, М. Б. Вітер та М. І. Дудук визначають технологію як: "комплекс наукових та інженерних знань, втілених в способах і засобах праці, наборах матеріально-речових факторів виробництва, видах їхнього поєднання для створення певного продукту або послуги (2012, с. 5)". С. С. Редінгер вбачає у технології систему вироблених наукою засобів, способів і алгоритмів, застосування яких забезпечує наперед визначені результати діяльності, гарантує отримання продукції заданої кількості і якості (2013, с. 78). У свою чергу, Р. А. Кальман розуміє під нею сукупність знань, про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь, а також засоби і процеси таких операцій (2011, с. 43).

Як неважко помітити, попри певні змістовні відмінності наведених визначень, всі вони виражають багатоаспектний характер технологій, котрі розглядаються в поєднанні засобів, способів і процесів, спрямованих на досягнення визначеного результату.

На нашу думку, саме з таких позицій слід розглядати всі галузеві види технологій, в тому числі – інформаційну та інформаційно-комунікаційну технології.

Наведені міркування є справедливими й у відношенні дидактичного підходу до визначення поняття інформаційно-комунікаційних технологій. Адже більшість його прибічників розуміють природу та зміст ІКТ ще вужче: або як систему знань про виробничі процеси, або як пізнавальну діяльність щодо оволодіння ними. Підкреслимо, що, окрім невідповідності загальноприйнятому уявленню про технологію, в даному випадку має місце "пристосування" полігалузевого терміну "інформаційно-комунікаційні технології" під потреби окремої галузі (педагогіки). Фактично йдеться не про побудову похідного галузевого поняття (на кшталт, "освітні ІКТ"), а про застосування загального поняття ІКТ в вузькоспеціальному значенні. Унаслідок цього його зміст не лише обмежується, але й певною мірою деформується унаслідок підміни змістом поняття нижчого порядку.

ВИСНОВКИ

З огляду на викладене, найбільш обґрунтованим видається комплексний (інструментально-функціональний) підхід до визначення поняття інформаційно-комунікаційних технологій. Адже саме він охоплює різні аспекти сучасного розуміння технології як непересічного соціотехнічного явища. І саме він є найбільш перспективним в контексті розвитку світової технологічної парадигми, який супроводжується відкриттям

нових граней та розширенням спектру технологій, а, отже – вимагає постійного збагачення поняття ІКТ.

Написане не означає, що всі визначення, засновані на комплексному підході, характеризуються довершеністю. Здебільшого вони охоплюють засоби та методи інформаційної діяльності, однак при цьому не передбачають включення до змісту поняття ІКТ процесів, які здійснюються в процесі обробки інформації та функціонування інформаційних комунікацій. Певна частина таких визначень (про це зазначалося вище) не відображають комунікаційний аспект інформаційно-комунікативної діяльності. Наведені в них переліки засобів і методів роботи з інформацією у більшості випадків характеризуються неповнотою. Водночас, деякі автори (зокрема, М. Ю. Кадемія (2009, с. 90), С. Л. Полікарпов (2009, с. 102) та ін.), перераховуючи методи роботи з інформацією, ототожнюють їх з цілями ІКТ. Даний підхід уявляється необґрунтованим, оскільки будь-які форми обробки інформації – це шляхи реалізації визначених індивідуальних та/або колективних цілей у суспільстві. Вони не повинні підміняти собою мету інформаційно-комунікаційної діяльності, так само, як спосіб досягнення цілі не має підміняти саму ціль.

Одначе, окремі термінологічні вади жодним чином не применшують значущість комплексного підходу до визначення поняття "інформаційно-комунікаційні технології". На наше переконання, він дозволяє найбільш повним чином розкрити сутність інформаційно-комунікаційних технологій, сформувати більш чітке уявлення щодо їхнього змісту, спрямованості і ключових характеристик, сформулювати визначення ІКТ, придатне для широкого наукового та практичного вжитку.

Узагальнюючи викладені міркування та враховуючи багатоаспектність явища інформаційно-комунікаційних технологій, можемо запропонувати наступне визначення ІКТ:

Інформаційно-комунікаційні-технології – *це система технічних і програмних засобів, способів і процесів обробки (збирання, накопичення, зберігання, використання, поширення, обміну тощо) даних з метою задоволення інформаційних та комунікаційних потреб людини*.

На нашу думку, наведене визначення може бути закріплене в чинному інформаційному законодавстві, зокрема, у Законі України "Про інформацію" та Законі України "Про захист персональних даних".

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

ENCYCLOPEDIA BRITANNICA (2016), E.B.S. Inc., London, 1080 p.

REDINGER, S. S. (2013), *The New Age of Technology*, Smith and Co., New York:, 276 p.

БОДНАР, Г. В. (2010), "Впровадження інформаційних технологій (ІТ) у навчальний процес як запорука фахової компетентності", *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, с. 331 – 338.

ДЗЮБЕНКО, А. А. (2000), *Новые информационные технологии в образовании*, Инфра-М, Москва, 104 с.

ЗАХАРОВА, И. Г. (2003), *Информационные технологии в образовании*, Изд-во "Академия", Москва, 192 с.

ЗНАЧЕНКО, О. П. (2005), *Формування інформаційної культури майбутніх учителів гуманітарних дисциплін*, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2005, 22 с.

ІВАНЮК, А. А. (2004), *Інформаційні технології*, КНУВС, Київ, 275 с.

КАДЕМІЯ, М. Ю. (2009), *Інформаційно-комунікаційні технології навчання: термінологічний словник*, Вид-во "СПОЛОМ", Львів, 260 с.

КАЛЬМАН, Р. А. (2011), *Информационные технологии в современном обществе*, Инфра-М, Москва, 319 с.

КІЯНОВСЬКА, Н. (2013), "Генезис поняття "Інформаційно-комунікаційні технології"", *Наукові записки*, № 1 (121), с. 117-122.

МАРТЬЯНОВ, С. М. (2011), "К вопросу о сущности информационно-коммуникационных технологий", *Информатика и общество*, № 3, с. 17-25.

МОРЗЕ, Н. В. (2004), *Методика навчання інформатики. Загальна методика навчання інформатики* [М. І. Жалдак, ред.], Видавництво "Навчальна книга", Київ, 256 с.

НОВЫЙ ТОЛКОВО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ СЛОВАРЬ (2004), [Т. Ф. Ефремова, ред.], издательство "Дрофа", Москва, 814 с.

ОХРІМЕНКО, А. М. (2005), *Інформаційні технології*, Консум, Харків, 214 с.

ПОЛИКАРПОВ С. Л. (2009), *Информационные технологии современности*, Из-

дательство “Цифра”, Санкт-Петербург, 317 с.

СОВРЕМЕННЫЙ ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ (2005), [Т. Ф. Ефремова, ред.], АСТ, Москва, 1168 с.

СУХОМЛИН, В. А. (2005), *Принципы разработки государственного образовательного стандарта бакалавра по направлению 010400 – Информационные технологии*. Издательство “Стаут”, Москва, 48 с.

ТИХОНОВА, Т. В. (2011), “Інформаційно-комунікаційні технології професійної діяльності: сутність поняття”, *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинского : збірник наукових праць* [В. Д. Будак, О. М. Пєхота, ред.], МНУ ім. В. О. Сухомлинського, Миколаїв, с. 101 – 105.

ТОМАШЕВСЬКИЙ, О. М. (2012), *Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів* [О. М. Томашевський, Г. Г. Цегелик, М. Б. Вітер, В. І. Дудук], Видавництво “Центр учбової літератури”, Київ, 296 с.

ФОМІНИХ, Н. Ю. (2010), *Підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей до застосування інформаційно-комунікаційних технологій, автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (спеціальність 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти)*, Кримський гуманітарний університет, Ялта, 2010, 20 с.

ХОДИРЄВА, Ю. Г. (2004), “Сутність поняття “інформаційно-комунікаційні технології””, *Науковий вісник Донбасу*, № 1 (25), с. 28-35.

REFERENCES

ENCYCLOPEDIA BRITANNICA (2016), E.B.S. Inc., London, 1080 p.

REDINGER, S. S. (2013), *The New Age of Technology*, Smith and Co., New York, 276 p.

BODNAR, H. V. (2010), “The introduction of information technology (IT) in the educational process as a guarantee of professional competence” [“Vprovadzhennya informatsiynykh tekhnolohiy (IT) u navchal’nyy protses yak zaporuka fakhovoyi kompetentnosti”], *The issues of history, theory and practice of artistic culture*, The National Academy of senior staff on Culture and Arts, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, pp. 331 – 38. [in Ukrainian]

DZIUBENKO, A. A. (2000), *New Information Technologies in Education* [*Novyie informatsionnyie tehnologii v obrazovanii*], Infra-M, Moscow, 104 p. [in Russian]

ZAKHAROVA, J. G. (2003), *Information Technology in Education* [*Informatsionnyie tehnologii v obrazovanii*], Publishing House “Academy”, Moscow, 192 p. [in Russian]

ZNACHENKO, O. P. (2005), *Formation of information culture of the future teachers of humanities* [*Formuvannya informatsiynoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv humanitarnykh dystsyplin*], National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2005, 22 p. [in Ukrainian]

IVANYUK, A. A. (2004), *Information technology* [*Informatsiyni tekhnolohiyi*], KNUVS, Kyiv, 275 p. [in Ukrainian]

KADEMIYA, M. (2009), *ICT training: terminology dictionary* [*Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi navchannya: terminolohichnyy slovnyk*], Publishing house “Spolom”, Lviv, 260 p. [in Ukrainian]

KALMAN, R. A. (2011), *Information technology in modern society* [*Informacionnie tehnologii v sovremennom obshestve*], INFRA-M, Moscow, 319 p. [in Russian]

KIYANOVSKA, N. (2013), “The genesis of the concept of “Information and Communication Technologies”” [“Henezys poniattia “Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii””], *Scientific notes*, № 1 (121), pp. 117 – 122. [in Ukrainian]

MARTIANOV, S. M. (2011), “On the nature of information and communication technologies” [K voprosy o syshnosti informacionno-kommynikacionnih tehnologii], *Computer science and society*, № 3, p. 17-25. [in Russian]

MORSE, N. (2004) *Methods of teaching informational science. General methods of teaching informational science* [*Metodyka navchannia informatyky. Zahalna metodyka navchannia informatyky*], [M. Zhaldak J., ed.], Publishing house “Educational book”, Kyiv, 256 p. [in Ukrainian]

NEW EXPLANATORY WORD-FORMATION DICTIONARY [NOVII TOLKOVO-SLOVOOBRAZOVATELNII SLOVAR] (2004), [T. Ephremova, ed.], The publishing house “Drofa”, Moscow, 814 p. [in Russian]

OKHRIMENKO, A. M. (2005), *Information technology* [*Informatsiini tekhnolohii*], “Konsum”, Kharkiv, 214 p. [in Ukrainian]

POLIKARPOV, S. L. (2009), *Information technology of nowadays* [*Informacionnie tehnologii sovremennosti*], “Tsifra” Publish

house, St. Petersburg, 317 p. [in Russian]

MODERN EXPLANATORY DICTIONARY [SOVREMENNII TOLKOVII SLOVAR] (2005) [T. Ephremova, ed.], AST, Moscow, 1168 p. [in Russian]

SUKHOMLINOV, V. A. (2005), *Principles of development of the state educational standard bachelor's degree in the specialty "010400" – "Information Technology"* [*Principi razrabotki gosydarstvennogo obrazovatelnogo standarta bakalavra po napravleniu 010400 – Informacionnie tehnologii*]. Publisher "Stout", Moscow, 48 p. [in Russian]

TIKHONOVA, T. (2011), "ICT professional activity: the essence of the concept" ["Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii profesiinoi diialnosti: sutnist poniattia"], *Scientific Bulletin of MNU V. O. Suhomlynskoho: scientific research journal*, [V. D. Budak, O. M. Piechota, ed.], MNU V. O. Suhomlynskoho, Mykolayiv, pp. 101-105. [in Ukrainian]

TOMASZEWSKI, O. M. (2012), *Information technology and business process modeling* [*Informatsiini tekhnolohii ta modeliuvannia biznes-protsesiv*], O. M. Tomaszewski – G. G. Tsehelyk – M. B. Viter – V. I. Duduk, Publisher "Center of educational literature", Kyiv, 296 p. [in Ukrainian]

FOMINYKH, N. (2010), *ICT Training of philology teachers, Abstract of dissertation for the Candidate of Pedagogical Sciences degree (specialty 13.00.04 - Theory and Methods of Professional Education)* [*Pidhotovka maibutnikh uchyteliv filolohichnykh spetsialnostei do zastosuvannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii, avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk (spetsialnist 13.00.04 – teoriia ta metodyka profesiinoi osvity)*], Crimean Humanitarian University, Yalta, 2010, 20 p. [in Ukrainian]

KHODYREV, G. (2004), "The essence of the concept of "Information and Communication Technologies"" ["Sutnist poniattia "informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii""], *Scientific Bulletin of Donbas*, № 1 (25), p. 28-35. [in Ukrainian]

ADDRESS & ©

проф. Тарас ГУРЖІЙ, доктор юридичних наук,
завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права,
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото 19,
02156, Київ,
Україна
papaurban@mail.ru

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

ЗАПИТ НА ПУБЛІЧНУ ІНФОРМАЦІЮ У ЯКОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Олена ШЕВЧЕНКО

Київ, Україна

ANOTACE: Tento článek odhaluje mechanismy přístupu k veřejným informacím z důvodu jejich významu při zachování ústavního práva občanů na Ukrajině. Zvláštní pozornost je zaměřena na aktivní aspekt takového přístupu při podání dotazů občanů. Zde je uvedeno požadavky týkající se žádostí, postup a doba jejich zpracování. Vymezené práva a povinnosti subjektů v oblasti veřejných informací a schopnost chránit právo na přístup k veřejným informacím v této oblasti.
Klíčová slova: dotaz; veřejná informace; osoba požadující informace; pořadatel informace; přístup k veřejným informacím; omezení přístupu; zamítnutí žádosti

АНОТАЦІЯ: У статті розкриваються механізми доступу до публічної інформації з огляду на їхню значущість у збереженні конституційних прав громадян в Україні. Особлива увага зосереджується на активному аспекті такого доступу шляхом подання запитів громадян. Зазначено вимоги до запитів, процедуру та строки їх опрацювання. Визначено права та обов'язки суб'єктів у сфері публічної інформації та можливість захисту права на доступ у сфері публічної інформації.
Ключові слова: запит; публічна інформація; запитувач інформації; розпорядник інформації; доступ до публічної інформації; обмеження доступу; відмова в задоволенні запиту

ANNOTATION: The article reveals the mechanisms of access to public information because of their importance in preserving the constitutional rights of citizens in Ukraine. Special attention is focused on the active aspect of such access by citizens requested. It was noted the requirements for query, procedure and terms of processing. It was also defined the rights and obligations in the field of public information and the possibility of protecting rights in the sphere of public information.
Keywords: inquiry; public information; requesting information; managing information; access to public information; access limitation; rejection of the request

АННОТАЦИЯ: В статье раскрываются механизмы доступа к публичной информации, учитывая их значимость в сохранении конституционных прав граждан в Украине. Особое внимание сосредоточено на активном аспекте подобного доступа, осуществляемого посредством запросов граждан. Указаны требования к запросам, процедура и сроки их обработки. Определены права и обязанности субъектов в сфере публичной информации и возможность защиты права на доступ в сфере публичной информации.
Ключевые слова: запрос; публичная информация; запрашивающий информацию; распорядитель информации; доступ к публичной информации; ограничение доступа; отказ в удовлетворении запроса

ВСТУП

Побудова демократичної держави неможлива поза публічністю органів влади. Відкритість та доступність інформації для кожного громадянина – запорука переходу до нового типу суспільства в Україні – інформаційного. Нові потреби громадянського суспільства вимагають удосконалення норм права, законодавчого регулювання конституційного права, задекларованого у статті 34 Конституції України (1996), яке забезпечує право кожного громадянина вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Тому дослідження механізмів доступу до публічної інформації має відповідний аспект актуальності і суспільної значущості.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Вивчення питань доступу до публічної інформації в останні роки стало важливою темою вітчизняних дослідників. Серед них відомі фахівці у сфері інформаційного права І. В. Арістова, І. Б. Жиляєв, Р. А. Калюжний, Б. А. Кормич, І. С. Чиж, Ю. С. Шемшученко та інші. Окремі аспекти доступу до публічної інформації досліджували Е. Е. Аблякімова, О. С. Білоусов, В. П. Мариношенко, Ю. В. Нестеряк, І. З. Харечко.

Однак, більшість з сучасних досліджень лише поверхнево торкаються саме механізму подання запитів на публічну інформацію, тому є необхідність детальнішого дослідження даного питання.

У сфері інформації виділяють два основних напрями забезпечення прав і свобод громадянина: "право на інформацію", що включає права і свободи думки, слова, творчості, світогляду і віросповідання, зібрань, звернень до органів державної влади і органів місцевого самоврядування і ЗМІ, вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів тощо; "право на доступ до інформації", яке пов'язується з відкритістю діяльності публічної влади та передбачає правову можливість громадян отримати відомості, які мають органи публічної влади у зв'язку з реалізацією ними своїх повноважень (Жиляєв, 2009).

Прийняття Закону України "Про доступ до публічної інформації" стало суттєвим кроком до вдосконалення законодавчої бази України в інформаційній сфері. У ньому вперше дано визначення терміну "публічна інформація", сформульовані гарантії та принципи забезпечення доступу до неї. Як зазначає Ю. В. Нестеряк (2011, с. 93), положення цього закону визнані одними з найпрогресивніших у світовій практиці. За результатами міжнародного рейтингу Закон України "Про доступ до публічної інформації" зайняв 9-ту позицію серед 86 країн світу.

Однак, все ж таки, деякі позиції потребували вдосконалення, тому з моменту його прийняття (13 січня 2011 року) були внесені суттєві зміни, які розширюють кількість інформації з відкритим доступом, передбачено доступ до інформації через єдиний державний веб-портал відкритих даних, визначено відповідальних осіб за надання публічної інформації. Так:

- визначено, що не належать до інформації з обмеженим доступом відомості, зазначені у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленої за формою і в порядку, що встановлені Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції", крім відомостей, зазначених у пункті 7 примітки додатку до цього Закону (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України …, 2012, ст. 43). У 2014 році цю норму вдосконалено з таким формулюванням: не належать до інформації з обмеженим доступом відомості, зазначені у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, поданій відповідно до Закону України "Про запобігання корупції", крім відомостей, зазначених в абзаці четвертому частини першої статті 47 вказаного Закону (Про запобігання корупції…, 2014, п.18, р.13);
- зазначено, що доступ до публічної інформації можна отримати на єдиному державному веб-порталі відкритих даних (Про внесення змін до деяких законів України…, 2015, ст. 5, п. 2);
- доповнено закон статтею про публічну інформацію у формі відкритих даних та зазначено, що публічна інформація, яка містить персональні дані фізичної особи, оприлюднюється та надається на запит у формі відкритих даних у разі додержання однієї з таких умов: 1) персональні дані знеособлені та захищені відповідно до Закону України "Про захист персональних даних"; 2) фізичні особи (суб'єкти даних), персональні дані яких містяться в інформації у формі відкритих даних, надали свою згоду на поширення таких даних відповідно до Закону України "Про захист персональних даних"; 3) надання чи оприлюднення такої інформації передбачено законом; 4) обмеження доступу до такої інформації (віднесення її до інформації з обмеженим доступом) заборонено законом (Про внесення змін до деяких законів України…, 2015, ст. 5, п. 3);
- передбачено, що перелік наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, вимоги до формату і структури таких наборів даних, періодичність їх оновлення визначаються Кабінетом Міністрів України (Про внесення змін до деяких законів України…, 2015, 6, ст. 5, п. 3);
- визначено відповідальних осіб з питань доступу до публічної інформації, якими є розпорядники інформації та відповідальні особи з питань доступу до публічної інформації чи підрозділи визначені розпорядником (Про внесення змін до деяких законів України…, 2015, ст. 5, п. 7).

Саме зміни щодо відповідальних осіб за доступ до публічної інформації є важливим для реалізації права на подання запиту на публічну інформацію.

Закон України "Про доступ до публічної інформації" (ст. 5) передбачає два способи

забезпечення доступу до публічної інформації: шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, інформаційних стендах та будь-яким іншим способом, а також шляхом надання інформації за запитами на інформацію. Перший спосіб отримання інформації є пасивним. Ми ж приділимо увагу іншому способу отримання інформації – активному, який і передбачає подання запиту до володільця публічною інформацією.

Поняття запиту на публічну інформацію вперше введено Законом України "Про доступ до публічної інформації", відповідно до якого запитом є прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні (Про доступ до публічної інформації…, 2011, ст. 19, п.1).

Суб'єкти у сфері доступу до публічної інформації визначені в статті 12 Закону України "Про доступ до публічної інформації". До них віднесені:

1) запитувачі інформації;

2) розпорядники інформації;

3) структурні підрозділи або відповідальні особи з питань доступу до публічної інформації розпорядників інформації.

Запитувачами інформації можуть бути фізичні, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи окрім суб'єктів владних повноважень. До розпорядників інформації законом віднесено: 1. суб'єктів владних повноважень (органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання); 2. юридичних осіб, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим, – стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів; 3. осіб, які виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно з законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, – стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків; 4. суб'єктів господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, – стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них.

Реалізують активне право на доступ до публічної інформації саме запитувачі інформації. Можливість подати запит передбачена різними шляхами, серед них:

1. письмове звернення;

2. звернення оформлене на офіційному веб-сайті;

3. усне звернення.

Письмове звернення можна подавати як в довільній формі так і на бланку. Запит на бланку спрощує пошук інформації відповідальної особи за надання інформації від розпорядника. Форми таких запитів на інформацію розробляють працівники, які здійснюють пошук інформації та затверджуються керівниками установ. В законі про доступ до публічної інформації передбачено, що зазначені форми мають містити стислу інструкцію щодо процедури подання запиту на інформацію, її отримання. Бланки можна отримати в розпорядника інформації та на офіційному веб-сайті відповідного розпорядника. На виконання Закону України "Про доступ до публічної інформації" та Указу Президента України від 05.05.11 № 547 "Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації" (2011) Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 25.05.11 № 583 "Питання виконання Закону України "Про доступ до публічної інформації" (2011) в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади", якою затверджено примірну форму запиту на інформацію і примірний порядок складення та подання запитів на інформацію. На підставі зазначеної постанови Уряду центральними та місцевими органами виконавчої влади затверджені власні форми запитів на інформацію та порядки їх подання.

Надіслати письмове звернення можна поштою, факсом, електронною поштою, а усне звернення – телефоном, чи особисто. У разі якщо з поважних причин (інвалідність, обмежені фізичні можливості тощо) особа не може подати письмовий запит, його має оформити відповідальна особа з питань доступу до публічної інформації, обов'язково зазначивши в запиті своє ім'я, контактний телефон, та надати копію запиту особі, яка його подала (Про доступ до публічної інформації…, 2011, ст. 19, п.7).

Звернення можна оформити на офіційному веб-сайті. Саме через офіційні веб-сайти більшості державних установ громадяни мають можливість надсилати запит на інформацію, тобто прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні. Проте, як наголошує І. З. Харечко (2013, с. 137), "часто наповненість сайту являється застарілим, а можливість зворотнього зв'язку – подання електронного запиту на інформацію – взагалі відсутня".

Запит на інформацію може бути як індивідуальним так і колективним. Проте, законом визначено обов'язкові дані, що потрібно зазначити у запиті:

- ім'я запитувача або найменування юридичної особи;
- поштову адресу або адресу електронної пошти;
- номер засобу зв'язку, якщо такий є;
- загальний опис інформації або вид, назву, реквізити чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо;
- підпис і дату за умови подання запиту в письмовій формі.

Прогресивною нормою в законі є те, що запитувач має право звернутися до розпорядника інформації з запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту.

Попри те, що законом про доступ до публічної інформації передбачено можливість обмеження доступу до такої інформації (конфіденційна інформація, таємна інформація, службова інформація), задекларовано, що обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ. Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений. Крім того, обмеження доступу можливе при дотриманні сукупності таких вимог: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні (Про доступ до публічної інформації…, 2011, ст. 6, п. 5). Не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно. При дотриманні вимог, передбачених частиною другою цієї статті, зазначене положення не поширюється на випадки, коли оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню чи запобіганню злочину (Про доступ до публічної інформації…, 2011, ст. 6, п. 5).

По факту отримання запити реєструються, а дата реєстрації є відправним моментом по встановленим термінам надання відповіді на запит. Строки розгляду запитів на публічну інформацію визначені Законом та складають від кількох годин до 20 робочих днів, а саме: у разі якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту; в інших випадках розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту; у разі якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, розпорядник інформації може продовжити строк розгляду запиту до 20 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження. Однак про продовження строку розпорядник інформації має повідомити запитувача в письмовій формі не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту (Про доступ до публічної інформації…, 2011, ст. 20).

В рамках реалізації права на доступ до інформації запитувач може подати клопотання про термінове опрацювання запиту, яке має бути обґрунтованим. Розпорядник, вивчивши клопотання, може скоротити терміни розгляду, або відхилити клопотання зважаючи на недостатню обґрунтованість.

Розпорядник інформації також має право відмовити в задоволенні запиту чи відстрочити відповідь на запит. Проте такі дії чітко врегульовані законом. Так, відстрочення відповіді на запит допускається в разі, якщо запитувана інформація не може бути надана для ознайомлення в передбачені строки у разі настання обставин непереборної сили. Однак, розпорядник інформації зобов'язаний у письмовій формі довести до відома запитувача рішення про відстрочку з роз'ясненням порядку оскарження такого рішення. У рішенні зазначається прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, відповідальної за розгляд запиту, дата надсилання або вручення повідомлення про відстрочку, причини, у зв'язку з якими запит на інформацію не може бути задоволений у встановлений строк, строк, у який буде задоволено запит. Рішення підписується відповідальною за розгляд запиту особою.

Відмовити в задоволенні запиту розпорядник інформації може у випадках передбачених пунктом 1 статті 22 Закону України "Про доступ до публічної інформації" (2011). Це мож-

ливо у разі, коли розпорядник інформації не володіє і не зобов'язаний відповідно до його компетенції, володіти інформацією, щодо якої зроблено запит; коли інформація, що запитується, належить до категорії інформації з обмеженим доступом; особа, яка подала запит на інформацію, не оплатила фактичні витрати, пов'язані з копіюванням або друком (інформація на запит надається безкоштовно, не стягується плата при наданні особі інформації про себе та інформації, що становить суспільний інтерес. Однак, коли відповідь на запит потребує виготовлення копій документів обсягом більш як 10 сторінок, запитувач зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк); або не дотримано вимог до запиту на інформацію. Відмова в задоволенні запиту на інформацію надається лише в письмовій формі, де зазначається прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, відповідальної за розгляд запиту, її підпис, дата відмови, мотивована підстава відмови та порядок її оскарження.

Не може бути надана розпорядником інформації відмова з посиланням на те, що запитана інформація знаходиться у загальнодоступних джерелах. Неправомірною вважається також відповідь на запит не по суті. У випадках, коли розпорядник інформації не володіє запитуваною інформацією, але якому за статусом або характером діяльності відомо або має бути відомо, хто нею володіє, зобов'язаний направити цей запит належному розпорядникуз одночасним повідомленням про це запитувача. У такому разі відлік строку розгляду запиту на інформацію починається з дня отримання запиту належним розпорядником.

В свою чергу запитувач інформації має право оскаржити рішення розпорядника інформації які стосуються запитів, а саме: про відмову в задоволенні запиту на інформацію; про відстрочку задоволення запиту на інформацію; ненадання відповіді на запит на інформацію; надання недостовірної або неповної інформації; несвоєчасне надання інформації. Можливість подати оскарження на рішення розпорядника інформації можна до керівника розпорядника, вищого органу або суду.

ВИСНОВКИ

Отже, Законом України "Про доступ до публічної інформації" запитувачам публічної інформації гарантовані механізми реалізації права на доступ до публічної інформації і для цього створені відповідні умови: розпорядники створюють офіційні веб-сайти, функціонує єдиний державний веб-портал відкритих даних, є можливість подати запит електронною поштою чи заповнивши відповідну форму на сайті тощо. Однак, попри досконале законодавство, є проблеми щодо виконання норм права, а саме: порушуються строки виконання запитів, не в повній мірі функціонують сайти органів публічної влади, працівники розпорядників публічної інформації не завжди правильно її класифікують та реєструють, захист в адміністративних судах права на доступ до публічною інформацією не завжди задовольняється тощо. З огляду на це, ми вважаємо необхідним посилити контроль з боку громадськості у даних питаннях, яка зайняла сьогодні в Україні важливу нішу та отримала можливість впливу на органи влади.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

ЖИЛЯЄВ, І. Б. (2009), *Інформаційне право України: теорія і практика [монографія]*, Парламентське видавництво, Київ, 103 с.

Конституція України (1996), Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96, *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, № 30, ст. 141.

НЕСТЕРЯК, Ю. В. (2011), "Доступ до публічної інформації як механізм відкритої інформаційної політики держави", *Аналітика і влада*, № 4, с. 90 – 97.

Питання виконання Закону України "Про доступ до публічної інформації" (2011), Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 583. Електронний ресурс. Режим доступу (28.05.2016): http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/583-2011-%D0%BF

Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації (2011), Указ Президента України від 05.05.2011 р. № 547. Електронний ресурс. Режим доступу (28.05.2016): http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/547/2011

Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних (2015), Закон України від 09.04.2015 № 319-VIII. Електронний ресурс. Режим доступу (28.05.2016): http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/319-19/paran21#n21

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про засади запобігання і протидії корупції" (2012), Закон України від 17.05.2012 № 4711-VI. Електронний ресурс. Режим доступу (28.05.2016): http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4711-17/page

Про доступ до публічної інформації (2011),

Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. Електронний ресурс. Режим доступу (28.05.2016): http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/paran27#n27

Про запобігання корупції (2014), Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Електронний ресурс. Режим доступу (28.05.2016): http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page5

ХАРЕЧКО, І. З. (2013), "Політико-правові аспекти доступу до публічної інформації в Україні через мережу Інтернет", *Актуальні проблеми політики*, Вип. 49, с. 131 – 140.

REFERENCES

ZHILYAEV, I. B. (2009), *Ukraine Information Law: Theory and Practice* [monograph] [Informacijne pravo Ukrajiny: teorija i praktyka [monohrafija]], Parliamentary Publishing House, Kyiv, 103 p.

The Constitution of Ukraine (1996), the Law of Ukraine of 28.06.1996 p., No. 254k / 96 [Konstytutsiia Ukrainy (1996), Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r., # 254k/96], *Supreme Council of Ukraine*, no. 30.

NESTERIAK, Yu. V. (2011), "Access to public information as a mechanism for an open information policy" ["Dostup do publichnoi informatsii yak mekhanizm vidkrytoi informatsiinoi polityky derzhavy"], *Analytics and power,* no. 4, pp. 90 – 97.

The question of implementation of the Law of Ukraine „On Access to Public Information" (2011), Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 25.05.2011 p., no. 583 [Pytannia vykonannia Zakonu Ukrainy "Pro dostup do publichnoi informatsii" (2011), Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.05.2011 r. # 583], [online], viewed 28 May 2016, available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/583-2011-%D0%BF

The issue of executive agencies access to public information (2011), Order of the President of Ukraine of 05.05.2011 p., no. 547 [Pytannia zabezpechennia orhanamy vykonavchoi vlady dostupu do publichnoi informatsii (2011), Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 05.05.2011 r. # 547], [online], viewed 28 May 2016, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/547/2011

On amendments to some laws of Ukraine on access to public information in the form of publicly available data (2015), the Law of Ukraine of 09.04.2015, no. 319-VIII [Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo dostupu do publichnoi informatsii u formi vidkrytykh danykh (2015), Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 # 319-VIII], [online], viewed 28 May 2016, available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/319-19/paran21#n21

On amendments to some legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Combating Corruption" (2012), the Law of Ukraine from 17.05.2012, no. 4711-VI [Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy "Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii" (2012), Zakon Ukrainy vid 17.05.2012 # 4711-VI], [online], viewed 28 May 2016, available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4711-17/page

On Access to Public Information (2011): Law of Ukraine from 13.01.2011, no. 2939-VI [Pro dostup do publichnoi informatsii (2011): Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 # 2939-VI], [online], viewed 28 May 2016, available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/paran27#n27

Prevention of Corruption (2014), the Law of Ukraine from 14.10.2014 number 1700-VII [Pro zapobihannia koruptsii (2014), Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 # 1700-VII], [online], viewed 28 May 2016, available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page5

HARECHKO, I. Z (2013), "Political and legal aspects of access to public information in Ukraine via the Internet" [Polityko-pravovi aspekty dostupu do publichnoi informatsii v Ukraini cherez merezhu Internet], *Current Policy*, Vol. 49, pp. 131 – 140.

ADDRESS & ©

Олена ШЕВЧЕНКО, кандидат юридичних наук
доцент, кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19/423
02000, Київ,
Україна
lawsov80@gmail.com

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

2. EKONOMIE

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ

Марина СКОРИК, Крістіна ПРОКОПЕНКО, Олексій ХАРКОВИНА

Ірпінь, Київ, Україна

ANOTACE: Článek zdůrazňuje nezbytnost státní podpory inovací a intelektuální aktivity v podnikání za účelem rozvoje efektivních finančních a ekonomických mechanismů řízení intelektuálního kapitálu. Navrhuje adaptaci zahraničních zkušeností s řízením duševního vlastnictví na domácí poměry a zkoumá odborné přístupy k dané problematice. Představuje stávající finančně-ekonomické mechanismy řízení intelektuálního kapitálu v kontextu nezbytnosti státní podpory pro jeho fungování.
***Klíčová slova*:** intelektuální kapitál; vládní podpora; finančně-ekonomický mechanismus řízení intelektuálního kapitálu

АНОТАЦІЯ: Обґрунтовано необхідність державної підтримки інноваційно-інтелектуальної діяльності підприємств завдяки розробці ефективного фінансово-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом. Запропоновано запровадження та адаптацію зарубіжного досвіду управління інтелектуальною власністю у практичне буття вітчизняних підприємств. Досліджено варіанти вирішення даної проблеми різними вченими. Висвітлено складові фінансово-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом через державну підтримку.
Ключові слова: інтелектуальний капітал; державна підтримка; фінансово-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом

ANNOTATION: The article grounds the necessity of the government support of the innovation and intellectual activities of enterprises due to the development of effective financial and economic mechanism of the intellectual capital management. It was proposed the adaptation of foreign experience for intellectual property management in the practical life of domestic enterprises. The scientist's views on solving this problem have been studied. It has been argued the components of financial and economic mechanism of intellectual capital management due to the government support.
***Key words*:** intellectual capital; government support; financial and economic mechanism of the intellectual capital management

АННОТАЦИЯ: Обоснована необходимость государственной поддержки инновационно-интеллектуальной деятельности предприятий посредством разработки эффективного финансово-экономического механизма управления интеллектуальным капиталом. Предложен внедрение и адаптация зарубежного опыта управления интеллектуальной собственностью в практическом существовании отечественных предприятий. Исследованы варианты решения данной проблемы. Представлены составляющие финансово-экономического механизма управления интеллектуальным капиталом в случае необходимости государственной поддержки его функционирования.
Ключевые слова: интеллектуальный капитал; государственная поддержка; финансово-экономический механизм управления интеллектуальным капиталом

ВСТУП

Стратегічний розвиток вітчизняних підприємств можливий за умови досягнення ними високої конкурентоспроможності, вирішальним фактором якої є активна спрямованість структур підприємства на інноваційно-інтелектуальну діяльність. У цьому зв'язку все більшої актуальності набувають питання вирішення побудови ефективного фінансово-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом, що ґрунтується на зростаючій ролі інтелектуальних ресурсів, які використовує підприємство в процесі економічної діяльності. Ефективне використання таких ресурсів дозволяє значно підвищити якість персоналу, інформації, нових управлінських технологій та виробничих інновацій, що є обов'язковою складовою економічної політики сучасного підприємства..

Питаннями управління інтелектуальним капіталом займаються як вітчизняні так і зарубіжні вчені. Серед яких можна назвати А. Єременко, В. Іноземцева, С. Ілляшенка, Б. Леонтьева, Ю. Непляху, В. Школу та ін.

Однак, недостатня увага з боку держави щодо фінансового забезпечення управління інтелектуальним капіталом підприємств є нагальною проблемою для сучасної економіки країни та предметом для подальшого дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Слід зазначити, що інтелектуальний капітал перш за все пов'язаний з інтелектуалізацією і привласненням продукту людського інтелекту. Цей взаємозв'язок спостерігається, насамперед, в ринковій економіці найпотужніших країн світу. Наприклад, на період 2003 р. сукупний обсяг людського капіталу США становив понад 45 трлн. доларів, тоді як активи корпорації – понад 13 трлн. доларів. За іншими даними кількість інтелектуалів в США складає 5млн.осіб. У Японії ще у 1973 р. було реалізовано розгорнуту концепцію «Про інтелектуалізацію національної економіки та розвиток здібностей населення», яка започаткувала широкий процес інтелектуалізації суспільної праці. Аналогічні національні програми здійснені у США, Франції, Великобританії, Швеції. У провідних країнах світу частка зайнятих осіб із переважно творчим характером діяльності збільшилась за останні 40-50 років із 20 % до 60-70% (Степанчук, "Особливості формування та використання …").

Дуже важливою складовою у розвитку потужних держав є інтелектуалізація діяльності підприємств. Тобто, підприємства повинні інвестувати значні кошти в інтелектуальний капітал, а це просто неможливо без державної підтримки. Враховуючи важливість інвестицій в інтелектуальний капітал, у багатьох країнах світу держава надає істотні податкові пільги підприємствам, які здійснюють наукові розробки. Останнім часом у країнах Європейського союзу, США, Канаді, низці країн Південно-Східної Азії та інших регіонів спостерігається стійка тенденція до збільшення темпів приросту інвестицій в інтелектуальний капітал. Це свідчить про зростання ролі інтелектуального капіталу та зростання ролі інвестицій в інтелектуальний капітал. Протягом 2012 року загальні інвестиції компаній світу в розвиток та навчання персоналу зросли в середньому на 12%. (Столпак, Дудчик, "Інвестування в інтелектуальний…").

Фінляндія, обравши курс на побудову інноваційного суспільства, не зменшувала, а збільшувала фінансування розвитку власної науки навіть у кризові роки, інколи – навіть за рахунок зменшення інших статей державних витрат. За останній період вона увійшла до групи країн, що очолюють список за обсягами інвестицій у наукові дослідження, передбачаючи щорічно в бюджеті на науку та дослідження біля 2 млрд. євро. Серед лідерів у світових рейтингах конкурентоспроможності останніх десятиліть називають й Китай, де велика увага надається створенню національної інноваційної системи. При цьому урядом країни здійснюються практичні заходи щодо підтримки розвитку власної науки, створення сприятливого інвестиційного клімату та запровадження податкових пільг з метою залучення іноземного капіталу (Гавкалова, Маркова, 2006, с. 56 – 57).

Тому, на нашу думку, важливим є вивчення зарубіжного досвіду, який стосується управління інтелектуальним капіталом, оскільки багатий досвід західних країн у цій сфері безумовно дозволить підвищити ефективність управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств. Отже, необхідно виявити як саме розглядають інтелектуальний капітал зарубіжні науковці.

З огляду на проблеми управління, цікавою є позиція Е. Брукінг, яка розглядає управління в якості інтелектуального капіталу підприємства, як певну послідовність завдань при вирішенні яких можна впливати на інтелектуальний капітал підприємства таким чином, щоби відбувалося якісне перетворення об'єктів інтелектуального капіталу підприємства за допомогою впливу на

нього суб'єктів інтелектуальної діяльності (при цьому враховується й ступінь отримання економічного ефекту релевантного меті підприємства) (Брукінг, 2001, с. 195 – 196). Такі завдання містять у собі: ідентифікацію інтелектуального капіталу; розробку політики у відношенні інтелектуального капіталу; аудит інтелектуального капіталу; документальне оформлення інтелектуального капіталу та занесення його у базу даних; захист інтелектуального капіталу; примноження та оновлення інтелектуального капіталу; його поширення.

Для здійснення процесу управління інтелектуальним капіталом підприємства Е. Брукінг (2001, с. 206) пропонує використовувати команду з управління інтелектуальним капіталом підприємства, яка складатиметься з: фахівців галузі стратегічного менеджменту, фахівців в галузі управління інтелектуальної власності, фахівців з маркетингу, фахівців з управління інформаційними технологіями, фахівців по роботі з персоналом. Автор розглядає можливості залучення фахівців які вже працюють на підприємстві з різних відділів, при цьому накладає певні обов'язки у зміні практики управління нематеріальними активами, які визначаються у зміні характеру необхідних профілактичних заходів.

Також зарубіжні вчені вказують на те, що управління інтелектуальним капіталом є активним управлінням саме ресурсами даного капіталу. Схеми такого управління можна застосовувати або окремо, або разом з урахуванням усіх трьох типів, зокрема: створення цінності – це стратегічне перетворення знань в цінні економічні об'єкти; виокремлення цінності – це стратегічне перетворення створеної вартості в корисну; оцінка цінності – це точна оцінка та відображення вартості інтелектуального продукту. До нього входить якісна та кількісна оцінка, яку здійснюють на підприємстві за допомогою залучення клієнтів, партнерів та зацікавлених аудиторій.

Управління інтелектуальним капіталом базується на ефективному балансі створення вартості, виокремленні та оцінці цінності для досягнення мети підприємства (Serrat, 2011, p. 4).

За твердженнями Тоні Морріса ефективне управління інтелектуальним капіталом підприємств повинно мати наступні етапи: формулювання стратегічного бачення для використання інтелектуального капіталу компанії; впровадження моделей управління, спрямованих на заохочення координації знань; застосування переваг координації знань для оптимізації нового продукту або послуг; розробку ліцензування, партнерство та інші програми, які сприятимуть максимізації можливості для бізнесу на основі ефективного використання товарного інтелектуального капіталу компанії; використання бенчмаркінгу або інших точних методів вимірювання продуктивності підприємства; програму управління інтелектуального капіталу і поставлених цілей зростання.

Управління інтелектуальним капіталом підприємства нерозривно пов'язане і з його комерціалізацією та управлінням його вартістю. Управління вартістю інтелектуального капіталу здійснюється з урахуванням параметрів стратегії та цілей такого управління, затвердженого вищими керівними органами. Акціонери або менеджмент можуть коригувати ці параметри, маючи на увазі і зміни умов господарювання (зміни законодавства, несподіване коливання ринкової кон'юнктури, іноземне інвестування тощо). На основі стратегії управління інтелектуальним капіталом здійснюються: виробництво "інтелектуальних продуктів" (продуктів, в основі вартості яких лежить "перенесення вартості інтелектуального капіталу"); акумуляція та використання фінансових ресурсів у розвиток інтелектуального капіталу; тактичне планування окремих заходів управління інтелектуальним капіталом; аудит і оцінка ефективності використання інтелектуального капіталу. У випадку, коли інтелектуальні продукти продані за плановими цінами, уможливлюється отримання належного доходу і подальше фінансування інтелектуального циклу, зокрема, в частині збільшення вартості інтелектуальних ресурсів (насамперед, людських). У випадку позитивних результатів господарювання з виробництва та реалізації "інтелектуальних продуктів", а також якщо розвиток компанії відповідає задекларованим критеріям збільшення вартості інтелектуального капіталу, відбувається збільшення гудвілу, що уможливлює раціональне відтворення інтелектуального капіталу (Мамонтова, 2009, с. 13 – 18).

Для більш поглибленого розуміння закордонного досвіду управління інтелектуальним капіталом підприємства слід також дослідити процес управління не тільки на рівні підприємства, але й на рівні державного впливу.

Для вивчення закордонного досвіду щодо управління інтелектуальним капіталом підприємств з боку уряду держави слід розглянути його за окремими складовими, які зазначені у таблиці 1.

Таблиця 1

Складові фінансово-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом через державну підтримку на прикладі зарубіжного досвіду

№	Заходи	Приклади	Країни, що створюють дані заходи
1	Підвищення рівня освіти населення країни: доступність та популяризація освіти.	60-40% населення США та Японії мають вищу освіту	США, Японія, країни Євросоюзу
2	Податкове стимулювання: податкові пільги та публічні видатки.	В багатьох країнах фізичним особам надають змогу зменшувати суму належної сплати податку на доходи фізичних осіб на величину сплачених відсотків за показниками направлених на виробниче інвестування	Бельгія, Данія, Іспанія, Канада, Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Швеція, Австралія, Франція, Туреччина, Ірландія, Японія, США
3	Стимулювання інвестиційного клімату: виважена економічна політика держави (податкові прийоми, прискорена амортизація, заохочення малого інноваційного підприємництва, фінансування видатків на науково-технічні дослідження) .	Високий рівень інвестицій у реконструкцію виробництв та розвитку нових галузей. Розвиток малого інноваційного підприємництва.	США, країни Західної Європи
4	Створення технологічного ринку: технополіси, технопаркові структури, бізнес-інкубатори	Державні програми стійкого розвитку технологічного ринку	США, Японія, Швеція, Тайвань

Джерело: складено автором за (Жарінова, 2012, с. 64 – 67; Ніколаєнко, 2007, с. 13 – 19).

З таблиці 1 видно, що розвиток та підтримка інтелектуального капіталу підприємства це системна праця не лише на підприємстві, але й цілеспрямована допомога уряду держави.

За прогнозами ЮНЕСКО досягти високого рівня добробуту можуть тільки ті країни, які мають серед працездатного населення 40-60% фахівців з вищою освітою. США та Японія мають намір довести цей показник до 90% серед усіх працюючих. На думку експертів, це дасть змогу досягти підвищення економічного ефекту від виробництва у 4-11 разів (Жарінова, 2012). Україна досі не досягла гідного рівня національного достатку, який, за оцінками ЮНЕСКО, наступає тільки тоді, коли питома вага осіб працездатного віку з вищою освітою перевищує 50 %. На жаль, аналіз структури працездатного населення підтверджує, що в Україні серед економічно активного населення у віці 15 – 70 років повну вищу освіту мали: у 2005 р. – 21 %, у 2010 р. – 25,8 %, у 2013 р. – 27,8 %, що є недостатнім для створення та реалізації широкомасштабних інвестиційно-інноваційних проектів (Ревак, 2014, с. 134).

У зарубіжних країнах активно використовують податкове стимулювання залучення коштів на цілі розвитку юридичними та фізичними особами. Податкову знижку для відсотків за позиками, одержаних фізичними особами, запроваджено в Австралії, Франції, Туреччині, Ірландії, Япоії, США (обмежено граничним розміром), Великобританії (повністю підлягають вирахуванню тільки відсотки за позики на ділові ціні або на придбання предметів ділового використання). В Україні подібних податкових пільг

не існує (Жарінова, 2012).

У розвинутих країнах світу важливим об'єктом інновацій стало мале інноваційне підприємництво. Наприклад, у США і Західній Європі малий бізнес створює до 50 % нововведень, він є ліцензіатором майже 50% нововведень на світовому ринку (Паладій, "Інноваційний шлях …"). В України ж відсутні легітимні економічні передумови та мотиваційні фактори поліпшення інноваційного процесу на підприємствах. Так, наприклад, інноваційну діяльність в Україні здійснює лише кожне десяте підприємство (тобто 10,8 %) ("Концепція загальнодержавної цільової програми …").

Світовий досвід становлення технологічного ринку в США, Японії, Швеції, Тайвані засвідчує, що головним елементом державної політики в розвинених країнах є програми стійкого розвитку, створення технополісів і технопаркових структур як інноваційних центрів. Ці структури розміщуються при великих наукових центрах. Користувачами технопарків є маленькі приватні фірми, засновані молодими вченими, які прагнуть започаткувати конкурентоспроможний бізнес. Технологічні парки у розвинених країнах основну частину фінансування отримують з державних фондів: у Великобританії вона становить 62% загальних коштів на їхнє утримання, у Німеччині – 78%, у Франнції – 74%, у Нідерландах близько 70%, у Бельгії – майже 100% (Жарінова, 2012).

У новітній час у світі функціонують понад 500 технопаркових структур, у США їх налічується більше 160, у Японії – близько 50, Китай – понад 50, у Великій Британії – 46, у Франції – понад 50, а в Швеції та Фінляндії, відповідно, 16 і 17. Понад 100 наукових і технологічних парків функціонують у країнах Центральної та Східної Європи, більше 50 – у Росії (Ревуцький, 2012, с. 64).

Серед елементів, що визначили передумови ефективного створення технопарків у США, слід відзначити: національну інноваційну систему, що включає конкурентні фірми і розвинуте конкурентне середовище, ефективну систему освіти, розвинуті дослідницькі університети, розвинуту систему прав власності, наявність ринку капіталів, який включає венчурний капітал (Walcott, 2003, pp. 107 – 115).

В інноваційній інфраструктурі держави відсутній вищий її елемент – технополіс, а також недостатньо розвинутими залишаються елементи фінансового забезпечення інновацій – інноваційні банки та венчурні фонди. Причому останні часто не здійснюють своєї основної діяльності через відсутність правової бази існування та обмеженість ринкового середовища України (Кучеренко, 2010, с. 27).

Не останню роль в управлінні та розвитку інтелектуальним капіталом підприємства відграє співпраця великих підприємств і наукових центрів для створення дослідницьких платформ. В Німеччині така співпраця реалізується трьома способами. Першим способом є інтерсекторальні ініціативи, які фінансуються мультинаціональними корпораціями з метою стимуляції локальних та кроссекторальних обмінів знань. Прикладом такої практики є регіональна дослідницька платформа, створена однією компанією з сектора ІКТ, яка фінансувала інтерсекторальні обміни та інвестувала у нові інтердисциплінарні дослідницькі центри у Німеччині. Такі центри є крос-секторальними дослідницькими й інноваційними інкубаторами, своєрідною дослідницькою платформою, спрямованою на отримання прибутку. У Німеччині таку платформу було створено двома видатними локальними університетами разом з шістьма мультинаціональними корпораціями з таких секторів: ІКТ, хімічна промисловість, фармацевтика, механічна інженерія та медіа-послуги. Цей інкубатор розташований у регіоні Рейн-Неккар на кордоні Баден-Вюртемберг, Рейнланд-Палатінат та Хессе. Іншим способом такого впливу є інституційна участь мультинаціональних корпорацій як активних стейкхолдерів у регіональних кластерах, торгових палатах і наукових консультативних радах. Таким чином компанії впливають на інвестиційний клімат, підтримують регіональні проекти та фінансують проведення наукової роботи в університетах. Так, наприклад, у Великобританії дочірня компанія німецької корпорації з сектора ІКТ є членом програми-партнерства під назвою "Thames Valley Economic Partnership", що започаткувала мережу бізнес-ангелів, які фінансово підтримують старт-апи у секторі високих технологій.

Третім способом такої співпраці є регіональна організаційна спроможність отримування переваг від бізнес-структур, заснованих на венчурному капіталі, котрі зазвичай присутні у знаннєвих центрах. Такі бізнес-структури є досить популярними у Німеччині, й сприяють комерціалізації регіонально створених знань та інтелектуальної власності шляхом надання локальним партнерам по інноваціях (університетам, МСП тощо) не лише венчурного капіталу, але також і доступу до мережі знань мультинаціональних корпорацій. Так, наприклад, одна міжнародна компанія у секторі ІКТ, головний офіс якої знаходиться у регіональній інноваційній системі Мюнхена, встановила зв'язки з локальними

університетами, підтримуючи їх в ефективному менеджменті інновацій, патентуванні та у наданні стартового капіталу підприємствам (Звіргадзе, 2012, с. 53).

Вітчизняні статистичні показники стосовно сукупних витрат на дослідження та розробки у внутрішньому валовому продукті України за 2000-2014 рр. доволі не втішні. Так, починаючи, з 2000 р. по 2004 р. включно прослідковувалося зростання цього показника: з 0,96 до 1,03 %, а з 2005 р., а по 2014 р., навпаки, спад: з 0, 99 до 0,66 %.

З наведеного вище видно, що одним з ефективних способів ефективного фінансово-економічного механізму управління та розвитку інтелектуального капіталу підприємства є співпраця з іншими підприємствами, науковими центрами, університетами. Синергетичний ефект від такої взаємодії буде відбиватися на покращенні інвестиційного клімату, створенні та реалізації нових об'єктів інтелектуальної власності, збільшенні прибутків підприємств.

ВИСНОВКИ

Вивчення зарубіжного досвіду управління інтелектуальним капіталом дозволило зробити висновки про те, що у зарубіжних країнах у цьому процесі головним критерієм є комплексність. В межах підприємства управління здійснюється за допомогою створення відповідного відділу та реалізації ним завдань, що відповідають функціональному підходу до управління. Також вплив на управління інтелектуальним капіталом підприємства здійснюється зовнішніми чинниками. Досвід зарубіжних країн засвідчує, що різнопланова підтримка держави (податкове стимулювання, стимулювання інвестиційного клімату, підвищення рівня освіти, стимулювання технологічного ринку) відновлює зростання інноваційно-активних підприємств, тобто, підприємств, що активно використовують власний інтелектуальний капітал. Також співпраця підприємства з науковими установами та іншими підприємствами дає позитивний синергетичний ефект та дозволяє отримувати добре фінансовані дослідницькі платформи, що розробляють нові об'єкти інтелектуальної власності. Підприємства-учасники такої взаємодії значно збагачують власний інтелектуальний капітал та отримують додаткові прибутки.

Для підприємств України надзвичайно актуальною темою є впровадження та адаптація зарубіжного досвіду з приводу розвитку і управління інтелектуальним капіталом. Зарубіжні країни мають чіткий пріоритет у розвиткові наукових досліджень та механізмі їх подальшої реалізації та комерціалізації. Саме дослідження входять в основу інтелектуального капіталу зарубіжних підприємств, на основі яких створюються бізнес-інкубатори та інші установи, що допомагають підприємствам перетворити знання на інтелектуальний капітал.

Враховуючи досвід процесу управління інтелектуальним капіталом у зарубіжних країнах, вважаємо, що для ефективного управління необхідна чітка внутрішня організація даного процесу та позитивний вплив зовнішніх чинників. В межах підприємства управління інтелектуальним капіталом повинно здійснюватися з урахуванням параметрів стратегії та цілей такого управління, затвердженого вищими керівними органами. Позитивний вплив зовнішніх чинників повинен реалізуватися у вигляді: реалізації підтримки науково-технічної політики, організації активної інноваційної діяльності, підтримці нових технологій, податковому стимулюванні інноваційно-активних фізичних та юридичних осіб, розвитку технологічного ринку, реконструкції існуючих галузей та у розбудові нових, охорони та захисті результатів наукових досліджень тощо. Це надасть можливість підприємствам отримувати прибутки від реалізації об'єктів інтелектуального капіталу.

ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

СТЕПАНЧУК, С. О. "Особливості формування та використання інтелектуального потенціалу". Електронний ресурс. Режим доступу (23.06.2016): http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29781/1/Kovaliova%20O.M._Intelektualnyi%20kapital.pdf

СТОЛПАК, А. О., ДУДЧИК, О.Ю. "Інвестування в інтелектуальний капітал". Електронний ресурс. Режим доступу (23.06.2016): http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2013/Economics/4_151350.doc.htm

ГАВКАЛОВА, Н. Л., МАРКОВА, Н. С. (2006), *Формування та використання інтелектуального капіталу: наукове видання,* ХНЕУ, Харків, 250 с.

БРУКИНГ, Э. (2001), *Интеллектуальный капитал* [Пер. с англ.], Питер, Санкт-Петербург, 2001, 288 с.

SERRAT, O. (2011), "A primer on intellectual capital", [online], viewed 23 June 2016, available at: http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1108&context=intl

МАМОНТОВА, Н. А. (2009), "Управління вартістю інтелектуального капіталу", *Актуальні проблеми економіки*, № 12(102), с. 13 – 18.

ЖАРІНОВА, А. Г. (2012), "Зарубіжний досвід стимулювання розвитку інтелектуального капіталу і перспективи його застосування в економіці України", *Формування ринкових відносин в Україні*, № 6 (133), с. 64 – 67.

НІКОЛАЄНКО, С. (2007), "Національна інноваційна система України: формування та проблеми реалізації", *Інтелектуальна власність*, № 6, с. 13-19.

РЕВАК, І. О. (2014), "Вища освіта в структурі інтелектуального потенціалу України: стан і перспективи розвитку", *Проблеми економіки,* № 4, с. 133 – 140.

ПАЛАДІЙ, М. "Інноваційний шлях розвитку українського суспільства потребує нової економічної стратегії". Електронний ресурс. Режим доступу (23.06.2016): http://patent.km.ua/ukr/articles/i385

"Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року. Міністерство промислової політики України". Електронний ресурс. Режим доступу (23.06.2016): http:// industry.kmu.gov.ua

РЕВУЦЬКИЙ, С. (2012), "Застосування інтелектуальної власності в умовах діяльності технопарків інноваційних структур", *Теорія і практика інтелектуальної власності,* №1(63), с. 63 – 72.

WALCOTT, Susan M. (2003), *Chinese Science and Technology Industrial Parks*, Ashgate Publishing, Aldershot, UK, pp. 107 – 115.

КУЧЕРЕНКО, Р. А. (2010), "Стан та перспективи розвитку інноваційної інфраструктури в Україні", *Економічний часопис – XXI,* №3 – 4, с. 23 – 27

ЗВІРГАДЗЕ, Д І. (2012), "Інтелектуальний капітал міжнародної конкурентоспроможності регіонів ЄС: емпіричний підхід", *Економіка і регіон,* № 2, с. 51 – 56.

REFERENCES

STEPANCHUK, S. O. "Features of formation and use of intellectual potential" ["Osoblyvosti formuvannia ta vykorystannia intelektualnoho potentsialu"], [online], viewed 23 June 2016, available at: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29781/1/Kovaliova%20O.M._Intelektualnyi%20kapital.pdf [in Ukrainian]

STOLPAK, A O., DUDCHYK, O. YU. "Investing in intellectual capital" ["Investuvannia v intelektualnyi kapital"], [online], viewed 23 June 2016, available at: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2013/Economics/4_151350.doc.htm [in Ukrainian]

GAVKALOVA, N. L. (2006), *Formation and use of intellectual capital: scientific publication* [*Formuvannia ta vykorystannia intelektualnoho kapitalu: naukove vydannia*], KhNEU, Kharkiv, 250 p. [in Ukrainian]

BROOKING, A. (2001), *Intellectual capital* [Translated from Engl.], [*Intellektual'nyi kapital*], Piter, St. Petersburg, 288 p. [in Russian]

SERRAT, O. (2011), "A primer on intellectual capital", [online], viewed 23 June 2016, available at: http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1108&context=intl

MAMONTOVA, N. A. (2009), "Cost Management of intellectual capital" ["Upravlinnia vartistiu intelektualnoho kapitalu"], *Actu*al *problems of economics*, No. 12(102), pp. 13-18. [in Ukrainian]

ZHARINOVA, A. G. (2012), "Foreign experience of stimulating the development of intellectual capital" ["Zarubizhnyi dosvid stymuliuvannia rozvytku intelektualnoho kapitalu i perspektyvy yoho zastosuvannia v ekonomitsi Ukrainy"], *Formation of market relations in Ukraine*, No. 6 (133), pp. 64-67.

NIKOLAIENKO, S. (2007), "National innovation system of Ukraine: formation and problems of realization" ["Natsionalna innovatsiina systema Ukrainy: formuvannia ta problemy realizatsii"], *Intellectual property*, No. 16, pp. 13-19. [in Ukrainian]

REVAK, I. O. (2014), "Higher education in the structure of intellectual potential of Ukraine: state and prospects of development" ["Vyshcha osvita v strukturi intelektualnoho potentsialu Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku"], *Problems of Economics*, No. 4, pp. 133-140. [in Ukrainian]

PALADII, M. "Innovative way of development of Ukrainian society needs a new economic strategy" ["Innovatsiinyi shliakh rozvytku ukrainskoho suspilstva potrebuie novoi ekonomichnoi stratehii"], [online], viewed 23 June 2016, available at: http://patent.km.ua/ukr/articles/i385 [in Ukrainian]

Concept of a national target program for the development of industry of Ukraine until 2017. Ministry of Industrial Policy of Ukraine [online], viewed 23 June 2016, available at: http://industry.kmu.gov.ua [in Ukrainian]

REVUTSKY, S. (2012), "Application of intellectual property in terms of technology

parks of innovation structures activity" [Zastosuvannia intelektualnoi vlasnosti v umovakh diialnosti tekhnoparkiv innovatsiinykh struktur], *Theory and practice of intellectual property*, No. 1(63), pp. 63-72. [in Ukrainian]

WALCOTT SUSAN M. (2003), *Chinese Science and Technology Industrial Parks*, Ashgate Publishing, Aldershot, UK, 220 p.

KUCHERENKO, R. A. (2010), "Current State and prospects of development of innovation infrastructure in Ukraine" ["Stan ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoi infrastruktury v Ukraini"], *Economic Journal – XXI*, No. 3-4, pp. 23-27. [in Ukrainian]

ZVIRGADZE, D. I. (2012), "Intellectual capital of international competitiveness of EU regions: the empirical approach" ["Intelektualnyi kapital mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti rehioniv YeS:empirychnyi pidkhid"], *Economy and region*, No. 2, pp. 51-56. [in Ukrainian]

ADDRESS & ©

Марина СКОРИК, старший викладач
кафедра економічної теорії,
Університет державної фіскальної служби України,
вул. Університетська, 31,
08201, м. Ірпінь, Київська область,
Україна
maryna_sk@ukr.net

Крістіна ПРОКОПЕНКО, аспірант
кафедра фінансів та банківської справи
ПВНЗ "Європейський університет"
бульвар Академіка Вернадського, 16-В
03115, м. Київ,
Україна
kris_prok@mail.ru

Олексій ХАРКОВИНА, аспірант
кафедра фінансів та банківської справи
ПВНЗ "Європейський університет"
бульвар Академіка Вернадського, 16-В
03115, м. Київ,
Україна
alexey.allez@gmail.com

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

3. HISTORICKÉ VĚDY

ЦЕРКОВНА ПЕРІОДИКА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ НА ПОЧАТКУ XX ст. (1912–1917)

Максим БЛАКИТНИЙ

Чернігів, Україна

ANOTACE: Předkládaný příspěvek pojednává o církevních periodicích Černihivské eparchie začátkem dvacátého století, přesněji o ediční činnosti, informační kapacitě a specifických rysech časopisu "Víra a život" (1912-1917) a "Černigovský církevně-společenský věstník" (1914-1917).
Klíčová slova: časopis; noviny; Černihivská eparchie; redaktor; "Víra a život"

АНОТАЦІЯ: У статті йдеться про церковну періодичну пресу Чернігівської єпархії на початку XX ст., розглядається діяльність редакцій, інформаційний потенціал, особливості і специфіка часопису "Вера и жизнь" (1912 – 1917) та газети "Черниговский церковно-общественный вестник" (1914–1917).
***Ключові слова*:** часопис; газета; Чернігівська єпархія; редактор; "Вера и жизнь"

ANNOTATION: This article is about the church periodical press of the Chernigov diocese in the early twentieth century. It is about editorial activities, information capacity and specific features of the magazine "Faith and Life" (1912 – 1917) and the newspaper "Chernihiv Church and Public Journal" (1914 – 1917).
***Keywords*:** magazine; newspaper; Chernihivdiocese; Editor; "Faith and Life"

АННОТАЦИЯ: В статье исследуется церковная периодическая пресса Черниговской епархии начала XX столетия, а именно, деятельность редакций, информационный потенциал, особенности и специфика журнала "Вера и жизнь" (1912–1917) и газеты "Черниговский церковно-общественный вестник" (1914–1917).
Ключевые слова: журнал; газета; Черниговская епархия; редактор; "Вера и жизнь"

ВСТУП

На початку XX ст. на території Російської імперії доволі стрімко розвивалися усі сфери економічного і суспільного життя, зокрема, і друковані ЗМІ. Складовою частиною останніх були церковні періодичні видання, інформаційний потенціал яких досліджений ще доволі частково і фрагментарно.

Ще з 1861 р. почав друкуватися часопис "Черниговские епархиальные известия", на зміну якому у 1912 р. постало інше єпархіальне періодичне видання "Вера и жизнь".

У радянський час через ідеологічні тенденції єпархіальна періодика фактично не вивчалася. Так, лише невелику інформацію про часописи подають довідкові видання (Беляева, 1961; Григорьянц, 1987) з історії періодичної преси у Росії. Дані про діяльність, структуру та бібліографію часопису "Черниговские епархиальные известия" наведені у статті Г. Андреєва і А. Троїцького (1995).

У 2003 р. О. Тарасенко видав бібліографічний покажчик "Періодичні видання Чернігівської єпархії: "Прибавление к Черниговским епархиальным известиям" (1906 – 1911), "Вера и жизнь" (1912 – 1917). У передмові до нього автор навів короткі відомості про специфіку видання часописів, їхню структуру та тематичний зміст публікацій (Тарасенко, 2003, с. 3). Дослідник стверджує, що "історію періодичного видання не можливо вивчити без ретельного аналізу публікацій на його сторінках. Саме вони засвідчують

ідейне спрямування журналу, характеризують редакційну колегію тощо. Важко переоцінити значення чернігівської духовної періодики і для дослідження регіональної історії. Статті і матеріали, надруковані у "Черниговских епархиальных известиях" та "Вере и жизни" відображають суспільні процеси на Північному Лівобережжі, церковно-релігійне життя Чернігівської єпархії у другій половині XIX – на початку XX ст."

У статті О. Гейди ""Черниговские епархиальные известия": історія створення та діяльність (1861 – 1911 рр.)", що була опублікована у 2007 р., вперше була зроблена спроба систематизувати увесь наявний матеріал про діяльність редакції цього єпархіального видання та критично проаналізувати тематику статей (Гейда, 2007, с. 49 – 59).

В. Сергієнко у своїй статті, що присвячена ролі православних братств у церковно-краєзнавчих дослідженнях, у тому числі й діяльності Чернігівського єпархіального братства св. Михайла, писав про зусилля верхівки церковної організації у справі наукових напрацювань, підготовки і видання відповідних матеріалів з історії Чернігівщини, про те, що дане товариство "друкувало результати своїх церковно-краєзнавчих досліджень у часописах "Чернігівські єпархіальні відомості", "Віра і життя", газеті "Чернігівський церковно-громадський вісник". Тут йшлося й про діяльність церковно-археологічної комісії при Чернігівському єпархіальному давньосховищі. Під час написання цієї статті були використані публікації періодичних видань Чернігівської єпархії (Сергієнко, 2011, с. 35 – 38).

К. Литвин у статті "Етнографічні студії представників духовенства Чернігівської єпархії за матеріалами журналу "Вера и жизнь" (2012 р.), розглянула участь церковних діячів Чернігівщини у розгортанні етнографічних студій на початку XX ст. Також дослідниця висвітлила їхній науковий доробок, що був представлений на сторінках часопису "Вера и жизнь" (Литвин, 2012, с. 53 – 59).

О. Тарасенко у невеликій замітці (2013 р.), присвяченій чернігівським єпархіальним часописам, побіжно виклав історію їхньої появи, діяльності та зазначив, що "дослідники досить рідко звертають увагу на офіційні частини часописів. Але саме вони є найважливішими для вивчення історії Чернігівської єпархії другої половини XIX – початку XX ст." (Тарасенко, 2013, с. 196 – 198).

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

На початку XX ст. керівництво Чернігівської єпархії для виконання тих завдянь, які стояли перед Російською православною церквою, шукало різні шляхи для розширення впливу на суспільні маси, зокрема, й через збільшення читацької аудиторії церковних ЗМІ. Так, 6 січня 1911 р. на засіданні Місіонерської єпархіальної ради і ради Братства св. Михайла, князя Чернігівського єпископ Чернігівський та Ніжинський Василій (Богоявленський) запропонував присутнім змінити та розширити програму "Черниговских епархиальных известий" як видання братства, зокрема, "расширить программу наших Епархиальных Известий так – чтобы в них, помимо официальных данных, можно было помещать не только краткую хронику церковной жизни, но и статьи богословско-философского и религиозно-нравственного содержания. Нужен свой журнал и при том такой журнал, который освещал бы все жизненные вопросы и в то же время был бы близок к деревне". На засіданні також обговорювався статут редакції нового часопису, його назва та програма. Єпископ Василій запропонував попередній склад нової редакції: головний редактор – викладач Чернігівської духовної семінарії С. Савинський, редакторами окремих відділів були призначені викладачі семінарії – І. Лебедєв, П. Бугославський, В. Дроздов та І. Львов. Своїм рішенням засідання затвердило статут редакції і програму часопису, що підтвердив єпископ Чернігівський та Ніжинський. Програма нового журналу "Вера и жизнь" передбачала: "Соответственно задачам Братства Св. Михаила, Князя Черниговского, журнал "Вера и Жизнь" ставит следующие задачи:

раскрывать и проводить в жизнь высокое учение православно-христианской церкви, расширяя его в сознании духовенства и уясняя его в сознании верующей паствы;

сообщать полезные и назидательные сведения по церковной и гражданской истории и археологии;

помогать духовенству и православной пастве разбираться в сложных явлениях современной церковно-общественной и научной жизни, устанавливать православно-христианскую точку зрения на современные факты жизни и науки и тем помогать духовенству, обогащаясь полезными и разносторонними познаниями, усиливать и расширять свое духовное влияние на паству;

в тех же целях, в отделе местной хроники давать возможно полное отражение всех

выдающихся событий и начинаний церковно-приходской и обще-епархиальной жизни;

кроме того "Вера и Жизнь" имеет своей задачей сообщать распоряжения епархиальной власти и другие оффициальные сведения.

Соответственно указанной цели, журнал разделяется на следующие отделы: богословско-философский, пастырско-миссионерский, исторический, литературно-педагогический, церковно-общественный и официальная часть…

В целях полного и непрерывного ведения всех указанных отделов журнала, редакция журнала "Вера и Жизнь" имеет следующую организацию. Всеми делами издания журнала заведывает редакционный совет, состоящий из пяти лиц, именно: одного главного и ответственного редактора и 4-х редакторов отделов". У № 24 неофіційної частини "старого" часопису за 1911 р. редакція повідомила, що буде видаватися новий журнал "Вера и жизнь", а "Черниговские епархиальные известия" припиняють своє існування. Тобто, новий часопис видавався виключно Братством св. Михайла, князя Чернігівського і був підпорядкований його програмним засадам.

Ще у 1911 р. Чернігівська духовна консисторія надіслала до Святійшого Синоду листа з пропозицією замінити "Черниговские епархиальные известия" журналом "Вера и жизнь". Про що й говорить лист чернігівського віце-губернатора Т. Рафальського від 14 лютого 1912 р. Цим питанням зацікавилося Головне управління у справах друку при Міністерстві Внутрішніх Справ Російської імперії, яке просило чернігівського губернатора М. Маклакова "сообщить, было ли, в действительности, Вами выдано упомянутое выше свидетельство (*на видання журналу "Вера и жизнь"*) и, в утвердительном случае, доставить копию этого документа" (лист від 25 лютого 1912 р.). На цей запит віце-губернатор повідомляв, що указом Святійшого Синоду від 16 лютого 1912 р. за № 2277, "разрешено в г. Чернигове издание вместо "Епархиальных известий" журнала "Вера и жизнь", каковой журнал за январь и февраль и выпущен уже в свет" (лист від 1 березня 1912 р.).

Через деякий час чернігівський губернатор М. Маклаков надіслав офіційного листа до Головного управління у справах друку, у якому зазначив, "что журнал "Вера и жизнь" издается Черниговской духовной консисторией с 1 января 1912 года вместо упраздненного журнала "Черниговския Епархиальные Известия" согласно указа Святейшаго Синода… . Установленное законом свидетельство на издание означенного журнала не выдавалось, так как заявление о выдаче такового ко мне не поступало." (лист від 14 квітня 1912 р.). Головне управління у справах друку відповіло, "что выпуск в свет в гор.Чернигове журнала "Вера и жизнь" состоялся с нарушением… и что типография местного Губернского Правления не имела права приступать к печатанию названного издания без соблюдения требования" (лист від 19 квітня 1912 р.) (Російський Державний Історичний Архів, фонд 776)

Чернігівський губернатор бажав скоріше залагодити це непорозуміння, тому швидко відповів, "что журнал "Вера и жизнь" же вновь народившееся издание, а оно заменило лишь издававшияся ранее "Черниговские Епархиальные Известия". В виду того, что журнал "Вера и жизнь" заменил лишь "Черниговские Епархиальные Известия" и разрешен был Синодом, мною и не было дано установленного… свидетельства. В виду же полученного разъяснения Главного Управления мною 4 сего мая за № 9852 выдано ответственному редактору журнала Сергею Васильевичу Савинскому свидетельство" (лист від 5 травня 1912 р.).

Перероблена програма часопису виглядала таким чином: "1.) богословско-философский отдел – научно-популярные статьи по различным вопросам православно-христианского богословия и философии; 2.) пастырско-миссионерский отдел – статьи по разным сторонам и вопросам пастырской практики, проповеди, беседы и тому подобное; 3.) церковно-исторический отдел – статьи по церковной истории, археологии и т. под.; 4.) литературно-педагогический отдел – статьи по литературе, педагогике, художественные приложения; 5.) церковно-общественный отдел – хроники местной и общественной жизни, библиография, смесь; 6.) официальная часть. Журнал выходит два раза в месяц, в количестве 1350 экземпляров; цена издания 6 руб. 50 коп. в год с пересылкой.". Друкувало видання єпархіальна типографія. Офіційна частина мала наступні постійні рубрики "Епархиальные известия" (призначення і звільнення з посад), "Список вакантных мест". Систематично друкувалися звіти Чернігівського єпархіального свічкового заводу, емеритальної каси церковнослужбовців, списки учнів окремих духовних навчальних закладів і відомості про діяльність цих закладів, тощо.

Редактором обох частин "нового" часопису "Вера и жизнь" з 1912 і до 1917 р. був колезький радник С. Савинський.

Цензором – священик О. Тупатилов, а з 1914 р. – ректор Чернігівської духовної семінарії, протоієрей В.Сокольський. З № 20 (жовтень) за 1914 р. часопис "Вера и жизнь", у зв'язку з подіями Першої Світової війни ще додатково перевірявся та контролювався військовою цензурою. Коректором часопису був В. Гончаренко.

Інформаційну насиченість офіційної частини забезпечували безпосередні працівники редакційного колективу: С. Савинський, І. Лебедєв, П. Бугославський і І. Львов. Дописувачами статей неофіційної частини переважно були В. Дроздов, О. Єфимов, С. Савинський, В. Сокольський, П. Бугославський, Г. Кучеровський. Перші два, здебільшого з краєзнавчих питань.

У 1915 р. на сторінках неофіційної частини журналу "Вера и жизнь" редакція повідомляла, що виникли перешкоди з постачанням паперу, тому часопис буде виходити один раз на місяць.

Номери часопису "Вера и жизнь" друкувалися нерегулярно і він припинив своє існування у 1917 р. Зокрема, у № 3 – 4 неофіційної частини за 1917 р. редакція повідомляла, що "постановлением Чрезвычайного съезда духовенства и мирян Черниговкой епархии издание журнала "Вера и жизнь" прекращено и положено на имеющиеся средства издавать газету "Черниговский Вестник".

За час існування часопису (1912 – 1917 рр.), на сторінках неофіційної частини, було надруковано понад 450 статей на різну тематику, і серед них – майже 120 статей з історичної і церковно-краєзнавчої проблематики (понад 50 з історії Чернігівщини). Для порівняння, з 1906 по 1911 р., на сторінках "Черниговских епархиальных известий" було надруковано понад 600 різноманітних статей, з них, більш 60 – на історичну тематику (майже 40 – з історичної минувшини Сіверського краю). Тобто, можна говорити про те, що редакційний коллектив і керівництво часопису "Вера и жизнь" продовжили відроджувати кращі традиції у виданні єпархіальної періодики, насичуючи її матеріалами краєзнавчого характеру. У матеріалах неофіційної частини часопису "Вера и жизнь" переважно домінували статті з тогочасних загальних церковних і життєвих проблем.

Фактично, водночас з виданням журналу "Вера и жизнь" єпархіальне керівництво заснувало і почало публікувати (з листопада 1914 р.) церковну газету "Черниговский церковно-общественный вестник". Ініціював видання церковного ЗМІ чернігівський єпископ Василій (Богоявленський). Газета мала виходити 2 – 3 рази на тиждень (орієнтовно – четвер, неділя). Юридично "церковно-общественный вестник" видавало єпархіальне Братство св. Михайла (де-факто, керівництво єпархії). Редакція містилася при Чернігівській духовній семінарії, а друкувалася – у Чернігівській єпархіальній друкарні. Газета виходила два рази на тиждень (четвер і неділя, з часом – три рази на тиждень та щодня) і мала наступні рубрики: "Великая Европейская Война. Церковно-общественная жизнь России. Из жизни епархии. Хроника. Некрологи. Объявления". Регулярно друкувалися укази імператора, Св. Синоду, місцевого єпархіального керівництва. На сторінках газети широко відображувалися події Першої світової війни, події, у яких брав участь чернігівський архієрей. Структура газета була тотожна аналогічним місцевим виданням світського характеру. Метою запровадження нового єпархіального органу була спроба розширити читацьку аудиторію і наблизитися у газетних матеріалах до потреб пересічного споживача через призму церковної, суспільно-релігійної тематики. Вочевидь, невипадково додалися і чисельні світські теми, насамперед, про перебіг першої Світової війни.

З листопада 1914 по квітень 1915 рр. редактором газети був інспектор Чернігівської духовної семінарії, згодом, в. о. ректора цього ж освітнього закладу, член ради братства св. Михайла, статський радник М. Чернавський. Він був досвідченим у цій царині, бо з 1908 р. працював редактором неофіційної частини "Владикавказских епархиальных ведомостей" і входив до складу Оренбургської архівної комісії. Цензором газети і водночас старшим членом редакції деякий час був і ректор Чернігівської семінарії протоієрей В. Сокольський. Ідейним натхенником і де-факто керівником видання був єпископ Василій.

На початку квітня 1915 р. на посаду редактора "Черниговского церковно-общественного вестника" було призначено викладача семінарії Г. Лобова (з вересня 1915 р. – інспектор Чернігівського єпархіального жіночого училища).

У квітні-травні 1916 р. номери газети підписував, як редактор, священик К. Соловйов (секретар ради Братсва св. Михайла), потім – знову Г. Лобов.

В умовах війни газета проходила подвійну цензуру. Так, з серпня 1916 р. на її шпальтах з'явився такий припис: "Печать дозволено военною и духовною цензурою". З грудня 1916 р. – повідомлень про будь-яку цензуру

вже не зустрічаємо.

1 січня 1917 р. газета отримала нового редактора, ним став М. Андрієвський. Періодичне видання продовжувало видаватися братством Св. Михайла і виходило кожного дня.

Революційні зміни на території Російської імперії внесли свої корективи і у видання єпархіальної періодики. У квітні 1917 р. голова редакційної ради газети П. Бугославський повідомив читачів, що М. Андрієвський відмовився від посади. У травні 1917 р. в. о. редактора був С. Успенський. Газета змінила назву на "Черниговский вестник" і отримала нового та досвідченого редактора С. Савинського, який працював секретарем правління Чернігівської духовної семінарії, був її інспектором, і викладачем. Редакція містилася у Єпархіальному будинку ім. імператора Миколи II. "Черниговский вестник" публікував місцеві і загальнодержавні новини, відомості про переміщення церковнослужбовців. Газета мала виходити два рази на тиждень (неділя і четвер) як друкований орган місцевого Союзу об'єднаного духівництва і мирян. Через радикальні зміни у суспільстві і нові тенденції у церковному житті газета припинила видаватися у липні 1917 р.

Переважали на сторінках газети матеріали про події Першої світової війни, тогочасне суспільне і церковне життя загалом, і, зокрема, у Чернігівській єпархії. Висвітлення історичної минувщини було мізерним. Вочевидь тому, що завдання газети було іншим, Воно спрямовувало авторів на висвітлення тогочасних проблем, передусім, загальних проблем церковно-релігійного і суспільного життя.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна казати про те, що монополістом у виданні єпархіальної періодики Чернігівської єпархії на початку XX ст. було братство св. Михайла, князя Чернігівського, яке де-факто намагалося контролювати усе церковне життя в межах одноіменної губернії.

Незважаючи на подібність структур часописів "Черниговские епархиальные известия" і "Вера и жизнь", подібність їхніх програм, кожне з видань, і єпархіальний журнал, і газета мали свої власні особливості, які значною мірою, якщо не повністю, залежали від місцевого архієрея. Згідно з правилами, що майже не змінювалися, голова єпархії призначав і звільняв редактора (з 1906 р. право звільнення стало належати Св. Синоду), цензора і інших відповідальних за видання посадових осіб. За таких умов від світогляду, уподобань і знань преосвященного залежала специфіка єпархіального видання. Коло потенційних співробітників редакції періодичних видань Чернігівської єпархії обмежувався чиновниками духовної консисторії або викладачами духовної семінарії. Розповсюдження єпархіальних видань обмежувалося територією єпархії. Періодичну пресу зобов'язані були виписувати приходи, духовні навчальні заклади, монастирські бібліотеки, церковні братства, а також окремі губернські і земські установи.

Важко переоцінити і інформаційний потенціал часопису "Вера и жизнь" і газети "Черниговский церковно-общественный вестник". На превеликий жаль, архів Чернігівської духовної консисторії зберігся не повністю. Схематично матеріали офіційної частини видання "Вера и жизнь" можна умовно розподілити таким чином: 1.) розпорядження центральних органів влади і місцевого єпархіального керівництва (укази і постанови Синоду, Чернігівської духовної консисторії та місцевого архієрея); 2.) публікації про духовні навчальні заклади (річні звіти про діяльність, списки учнів і викладачів); 3.) матеріали про призначення, переміщення, звільнення і нагородження церковнослужбовців; 4.) відомості про пожертви, будівництво і освячення церков, перехід іновірців у православ'я; 5.) звіти про діяльність православних товариств, управлінь свічкового заводу, емеритальної каси.

Матеріали газети "Черниговский церковно-общественный вестник" переважно висвітлювали події Першої світової війни, тенденції церковного життя у Російській імперії, інформували про його особливості на Чернігівщині, також публікували відомості про нагородження, призначення і переміщення духівництва, некрологи та об'яви.

Роки Першої Світової війни призвели до змін у суспільному і соціально-економічному житті, а також спричинили брак коштів та погіршили фінансове становище, що відобразилося і на єпархіальних виданнях. Нові суспільні перетворення призвели до занепаду часопису "Вера и жизнь" і газети "Черниговский церковно-общественный вестник".

Матеріали єпархіальних періодичних видань дозволяють відстежити суспільні процеси і особливості церковно-релігійного життя на території Чернігівської єпархії на початку XX ст. Знайомство з духовною пресою Чернігівщини, а саме з досліджуваними

періодичними виданнями, дає змогу краще пізнати складні і суперечливі віхи історії України взагалі, й регіональні тенденції церковно життя зокрема.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

АНДРЕЕВ, Г., ТРОИЦКИЙ, А. (1995), "Христианские периодические издания на русском языке. Библиографический обзор", *Христианство: Энциклопедический словарь.* Т. 3. Научное издательство "Большая Российская энциклопедия", Москва, с. 528 – 557.

БЕЛЯЕВА Л., ЗИНОВЬЕВА М., НИКИФОРОВ М. (1961), *Библиография периодических изданий в России. 1901 – 1916 гг.* Т. 4, Публичная библиотека имени М. Салтыкова-Щедрина, Ленинград, 399 с.

ГЕЙДА, О. С. (2007), "Черниговские епархиальные известия": історія створення та діяльність (1861 – 1911 рр.), *Сіверянський літопис,* № 2, с. 49 – 59.

ГРИГОРЬЯНЦ, Т. (1987), *Периодическая печать в России в 1917 г.*, Публичная библиотека имени м. Салтикова-Щедрина, Ленинград, Ч. 1, 361 с., Ч. 2, 273 с.

ЛИТВИН, К. (2012), "Етнографічні студії представників духовенства Чернігівської єпархії за матеріалами журналу "Вера и жизнь"", *Ніжинська старовина,* випуск 14, с. 53 – 59.

НЕТУЖИЛОВ, К. (2004), "Становление епархиальной периодической печати в дореволюционной России", *Вестник Российского христианского гуманитарного института,* вып. 5, с. 4 – 6.

Російський Державний Історичний Архів, фонд 776, опис 17, справа 211, аркуш 1 – 6.

СЕРГІЄНКО, В. (2011), "Церковно-краєзнавча діяльність православних братств Лівобережної України", *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка,* Київ, с. 35 – 38.

ТАРАСЕНКО, О. Ф. (2003), *Періодичні видання Чернігівської єпархії: "Прибавление к Черниговским епархиальным известиям" (1906-1911), "Вера и Жизнь" (1912-1917): Бібліогр. покажч,* Чернігів, с. 3 – 5.

ТАРАСЕНКО, О. (2013), "Черниговские епархиальные известия" та "Вера и жизнь" як джерело з історії Чернігівської єпархії другої половини XIX – початку XX ст.", *Церква-наука-суспільство: питання взаємодії. Матеріали одинадцятої міжнародної наукової конференції,* Київ, с. 196 – 198.

REFERENCES

ANDREEV, G. TROICKI, A., (1995), "Christian periodicals in Russian. Bibliographic review", *Christianity: Collegiate Dictionary* ["Khrystyanskye peryodycheskye yzdanyia na russkom yazыke. Byblyohrafycheskyi obzor"], T. 3. Scientific Publishers "Great Russian Encyclopedia", Moscow, p. 528-557. [in Russia]

BELAEVA, L., ZINOVIEVA, M., NIKIFOROV, M., (1961), Bibliography of periodicals in Russia. 1901-1916 years [Byblyohrafyia peryodycheskykh yzdanyi v Rossyy. 1901 – 1916 hh.], T. 4 Public Library named after Saltykov-Shchedrin, Leningrad, 399 p. [in Russia]

HEIDA, O. (2007), "Chernihiv diocesan Izvestia": History and activities (1861-1911 pp.) ["Chernyhovskye eparkhyalnыe yzvestyia": istoriia stvorennia ta diialnist (1861 – 1911 rr.)], *Siveryansky litopis*, number 2, p. 49-59. [in Ukrainian]

GRIGORYANTS, T. (1987), *Periodical Press in Russia in 1917* [*Peryodycheskaia pechat v Rossyy v 1917 h.*], Public Library named after Saltykov-Shchedrin, Leningrad, Part 1. 361 p, Part 2. 273 p. [in Russia]

LYTVYN, K. (2012), "Ethnography studios clergy for the Diocese chernyhovskoy magazine "Faith and Life"" ["Etnohrafichni studii predstavnykiv dukhovenstva Chernihivskoi yeparkhii za materialamy zhurnalu "Vera y zhyzn""] // *Nizhinska starovina*, no. 14, p. 53-59. [in Ukrainian]

NETUZHILOV, K. (2004), Formation of diocesan periodicals in pre-revolutionary Russia [Stanovlenye eparkhyalnoi peryodycheskoi pechaty v dorevoliutsyonnoi Rossyy] // Herald of the Russian Christian Humanitarian Institute, issue 5, pp. 4-6. [in Russia]

Russian State Historical Archive [*Rosiiskyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv*], fund 776, description 17 case 211, sheet 1-2.

SERGIENKO, V. (2011) Church-regional activity of Orthodox Brotherhoods Left-Bank Ukraine [Tserkovno-kraieznavcha diialnist pravoslavnykh bratstv Livoberezhnoi Ukrainy], *Bulletin of Kyiv National University Shevchenko*, Kyiv, p. 35-38. [in

Ukrainian]

TARASENKO, O. (2003), *Periodicals Chernihiv Diocese "Adding to the Chernihiv diocesan Izvestia" (1906-1911), "Faith and Life" (1912-1917): Bibliogr. pokazhch* [*Periodychni vydannia Chernihivskoi yeparkhii: "Prybavlenye k Chernyhovskym eparkhyalnыm yzvestyiam" (1906-1911), "Vera y Zhyzn" (1912-1917)*], Chernigiv, pp. 3-5. [in Ukrainian]

TARASENKO, A. (2013) "Chernyhovskye Diocesan news" and "Faith and Life" as a source of history Chernigov diocese second half of XIX - early XX century ["Chernyhovskye eparkhyalnыe yzvestyia" ta "Vera y zhyzn" yak dzherelo z istorii Chernihivskoi yeparkhii druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.], *Church-science-society: interaction. Materials eleventh international conference*, Kyiv, p. 196-198. [in Ukrainian]

ADDRESS & ©

Максим БЛАКИТНИЙ, вчений секретар
Чернігівський історичний музей ім. В.Тарновського
вул. Музейна, 4
14000, Чернігів,
Україна
maksim_a@ukr.net

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

4. POLITOLOGIE

ПЕРЕГОВОРИ ЯК СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Вадим ГЕРАСИМОВИЧ

Київ, Україна

ANOTACE: Vyjednávání se chápe jako nejúčinnější a nejkýženější způsob urovnávání politických konfliktů. Má vést k tomu, aby znesvářené strany projevily ochotu ustoupit z radikálně-konfliktního vzorce chování ve prospěch vzorce kompromisního a tím umožnily dosažení konsensu. Neochotu jednat lze pak vysvětlit řadou příčin: neochotou utrpět porážku, nedostatkem praktických zkušeností s vyjednáváním či rozhodnutím dosáhnout cíle silou. Text staví na teoretickém a metodologickém přístupu k definici pojmu politického vyjednávání a odhaluje konceptuální principy zkoumání úlohy vyjednávání v procesu řešení politických konfliktů. V závěru si všímá i zvláštností a funkcí vyjednávání v politické sféře.
***Klíčová slova*:** politika; vyjednávání; politický konflikt; řešení politických konfliktů

АНОТАЦІЯ: Переговори вважаються одними з ефективних і часто затребуваних способів врегулювання політичних конфліктів. Мета переговорного процесу полягає у тому, щоби протиборчі сторони продемонстрували готовність змінити радикально-конфронтаційний тип поведінки на компромісний і змогли досягти згоди. У свою чергу, відмова вести переговори для врегулювання політичних конфліктів пояснюється низкою причин: небажанням зазнати невдачу, відсутністю практичного досвіду ведення переговорів ,або прагненням вирішити проблему на свою користь за допомогою сили. У статті акцентується увага на теоретико-методологічних підходах до визначення поняття “політичні переговори”, розкриті концептуальні засади дослідження ролі переговорів в процесі врегулювання політичних конфліктів, проаналізовано особливості та функції переговорів у політичній сфері.
***Ключові слова*:** політика; переговори; політичний конфлікт; врегулювання політичних конфліктів

ANNOTATION: Negotiations are regarded as one of the most effective and often requested ways to settle political conflicts. The aim of the negotiations lies in the fact that warring parties (factions) display their readiness to change radical-confrontational pattern of behavior into compromise one and be able to achieve a consensus. Next, the refusal to be in negotiations to adjust political conflicts can be explained by a variety of reasons: the unwillingness to suffer a defeat, the lack of practical experience to carry on negotiations or the determination to deal with a problem in their favour by force. In the article theoretical and methodological approach to a definition of the idea of political negotiations is emphasized. Besides, conceptual elements of the research of the role of negotiations in the process of settling political conflicts were uncovered. Finally, the peculiarities and functions of negotiations in the political area were studied.
***Key words*:** policy; negotiations; political conflict; settling of political conflicts

АННОТАЦИЯ: Переговоры считаются одними из эффективных и часто затребованных способов урегулирования политических конфликтов. Цель переговорного процесса состоит в том, чтобы противоборствующие стороны продемонстрировали готовность сменить радикально-конфронтационный тип поведения на компромиссный и смогли достичь согласия. В свою очередь, отказ вести переговоры для урегулирования политических конфликтов объясняется рядом причин: нежелаением потерпеть неудачу, отсутствием практического опыта ведения переговоров или стремлением решить проблему в свою пользу с помощью силы. В статье акцентируется внимание на теоретико-методологических подходах к определению понятия “политические переговоры”, раскрыты концептуальне основы исследования роли переговоров в

процессе урегулирования политических конфликтов, проанализированы особенности и функции переговоров в политической сфере.
***Ключевые слова*:** политика; переговоры; политический конфликт; урегулирование политических конфликтов

ВСТУП

Людство з часів свого виникнення знайоме з різними конфліктами. Війни, силові протистояння та конфлікти спалахували упродовж розвитку суспільства поміж племенами, містами, державами, блоками держав. Основою для них є суб'єктивні та об'єктивні фактори суспільного життя, розбіжності соціальних інтересів та потреб, політичних цінностей соціальних груп, класів та індивідів. Одним з конфліктів, який найчастіше виявляється у суспільстві – це політичний. Політологічний словник дає наступне тлумачення поняття політичний конфлікт: "політичний конфлікт – (від лат. Conflictus – зіткненя) – зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси та цілі, пов'язані перш за все з боротьбою за владу, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також з перспективами розвитку суспільства" (Селлих, 2005).

В основі політичного конфлікту закладені соціальні, економічні, етнічні і політичні суперечності, що об'єктивно притаманні для кризових та перехідних періодів розвитку суспільства.

Важливо зазначити, що існує дві узагальнені концепції завершення конфлікту: врегулювання і вирішення. Сучасні дослідники по-різному ставляться до понять "вирішення конфлікту" і "врегулювання конфлікту". Більшість з них навіть ототожнюють ці поняття, але деякі, цілком доцільно, проводять чіткі розмежування між ними. Р. Дарендорф (1994, с. 143), наприклад, вважає, що застосування терміну "врегулювання" до конфлікту є набагато точнішим, аніж застосування терміну "вирішення". Поняття "вирішення конфлікту", на його думку, "відбиває соціологічно помилкову ідеологію, згідно якої повне усунення конфлікту є можливим". Той же Р. Дарендорф стверджує, що соціальні конфлікти, які систематично виростають з соціальної структури протиріччя, принципово не можна "вирішити" у сенсі його остаточного усунення. Розрізняючи поняття "вирішення конфлікту" (як усунення джерел протиріч, що лежать у його основі) і "врегулювання конфлікту", автор надалі у цій статті буде користуватися саме другим терміном. Врегулювання конфлікту пов'язане зі зміною ситуації, що призводить сторони до необхідності припинити конфліктні дії, однак прагнення досягти первинні цілі у них може зберігатися.

У світовій практиці для врегулювання політичних конфліктів часто послуговуються переговорами. Політичні переговори є однією з найдавніших технологій, яка супроводжує діяльність політиків, представників дипломатичного корпусу як у мирні періоди суспільного розвитку, так і в часи війн та революцій, під час внутрішньодержавних та міждержавних конфліктів.

Тема політичних конфліктів, їх врегулювання у тому числі шляхом переговорів значне поширення отримала у дослідженнях багатьох вчених, зокрема: (Л. Козера, Р. Дарендорфа, В. Мастенбурка, Р. Фішера, У. Юрі). У працях М. М. Лебедевої, І. О. Василенко переговори були досліджені з огляду на їхню політичну та практичну сторону використання певних прийомів їх ведення.

Однак в Україні, незважаючи на високий рівень конфліктності політичного життя, темі дослідження політичних конфліктів та політичних переговорів не приділено достатньої уваги, не вивчені проблеми прогнозування, моделювання та врегулювання політичних конфліктів, й це зумовлює необхідність подальших досліджень цього феномену.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Під феноменом політичних переговорів розуміємо взаємодію політичних суб'єктів, або їхніх представників у формі прямого чи опосередкованого діалогу, що має на меті узгодження інтересів, і що спрямований на запобігання, або ж врегулювання конфлікту.

Переговори – це основний та перевірений часом шлях врегулювання конфліктів. Головна відмінність переговорного процесу полягає у тому, що рішення у кожному окремому випадку виробляються сторонами спільно, а не ухвалюються за них вищими інституціями. За допомогою переговорів учасники поступово долають протиріччя, знаходять компроміс щодо вибору оптимального варіанту і конкретних умов вирішення проблеми.

Оскільки переговори є основним засобом врегулювання конфліктів та суперечностей, не дивним є те, що вони стали об'єктом наукового дослідження різних дисциплін – по-

літології, психології, соціології, права, економіки, міжнародних відносин. У політології та міжнародних відносинах з початку проблема переговорів досліджувалася як засіб врегулювання конфліктів. При ускладненні переговорної реальності, проявів різносторонніх, багаторівневих та багатоаспектних переговорів інтерес дослідників зосередився на переговорах в умовах співпраці (наприклад, під час обговорення проблем в рамках ЄС, здійснення співпраці серед країн членів НАТО, вирішення актуальних проблем глобального характеру).

Вивченням питання переговорів цікавилися багато зарубіжних вчених, зокрема, таких як Р. Фішер, У. Юрі, М. Лебедєва, І. Василенко, В. Мастенбрук та ін.

В. Мастенбрук (1993, с. 15) стверджує, що переговори – це стратегія, яка необхідна у випадку, коли поставлені різні, взаємовиключні інтереси, але існує ступінь взаємозалежності двох сторін, і це дозволяє прийти до згоди, яка вигідна обом учасникам конфлікту.

Спеціаліст з теорії політичних переговорів І. О. Василенко (2010, с. 11) дала своє визначення процесу переговорів: "Політичні переговори можна визначити як науку та мистецтво досягнення політичної згоди в умовах конфліктного протистояння сторін". М. Лебедева (2000, с. 155) розглядає переговори у парадигмі конфлікту: "переговори є ні що інше, як подоланий конфлікт сторін".

Сучасні дослідники у своїх тлумаченнях переговорів роблять акценти на різні сторони переговорного процесу. Наприклад, Дж. Ніренберг та І. Росс (2007, с. 9) вбачають у переговорах, перш за все, прагнення до консенсусу: для них важливо, щоб усі сторони отримали вигоду від переговорів. Психологічні аспекти переговорного процесу цікавили К. Селліха та С. Джейна (2004, с. 17), які стверджували, що переговори – це ситуація взаємозалежності, оскільки в ній один учасник переговорів здійснює вплив на іншого.

Французький дослідник Л. Белланже (2002, с. 17) розглядає переговорити у наступному ракурсі: "Переговори дозволяють знаходити прийнятне врегулювання для збереження чи розширення власної свободи, свого "Я", своєї особистості перед обличчям іншої людини, правил, цілей, перед розвитком світу та його структур". Тому у переговорах він вбачає вказівку на «колективну волю до змін, орієнтовану на дедалі активнішу участь усіх в усіх головних рішеннях, які стосуються повсякденного життя".

Б. Саркисян (1998, с. 23) визначає переговори як взаємне спілкування і підкреслює, що переговори у сфері політики просто можуть слугувати ширмою для досягнення домовленостей з інших питань; іноді такі переговори – це завуальована форма хабара, одна з форм шахрайства.

Мета переговорів полягає у досягненні згоди між протиборчими сторонами. Переговори можуть бути успішними лише у тому випадку, коли існує низка необхідних для цього умов, головною з яких є бажання учасників переговорного процесу дотримуватися компромісного, а не кофронтаційного типу поведінки. Іншими умовами для результативності переговорного процесу є належний рівень організації, легітимність учасників переговорів та визнання ними необхідності дотримуватися певних вихідних норм на шляху до вирішення конфлікту.

Переговори в умовах конфлікту, як правило, стають більш успішними, якщо:

- предмет конфлікту чітко визначений;
- сторони уникають використовувати погрози;
- учасники намагаються відійти від розгляду конфлікту як ситуації з нульовою сумою;
- відносини сторін не зводяться до розгляду тільки до врегулювання конфлікту, а охоплюють багато сфер, де інтереси сторін співпадають;
- сили сторін є рівними;
- обговорюється не велика кількість питань.

На думку Р. Фішера та У. Юрі (1990), успіх переговорів залежить також від вдалої стратегії їхнього проведення. Вона повинна відповідати трьом критеріям: призводити до розумної угоди, мати високу ефективність та поліпшити, чи хоча б не зіпсувати відносини між сторонами. Ці критерії особливо важливі для методів ведення переговорів саме з врегулюванню політичних конфліктів, оскільки доволі часто протиборчі сторони використовують переговорний процес для затягуванння конфлікту або подальшої ескалації боротьби.

Ці ж дослідники приділяли увагу і стратегії ведення переговорів на основі певних інтересів сторін. Переговори на основі інтересів є ефективними тому, що жодна зі сторін конфлікту не одержує переваг, і учасники переговорів розглядають досягнуті домовленості як найбільш оптимальні рішення для розв'язання проблеми. Це дозволяє позитивно оцінити і перспективи подальших постконфліктних відносин, розвиток яких може відбуватися на новій основі. Укладена сторонами угода, що дозволяє задовольнити інтереси учасників переговорного процесу, припускає, що сторони прагнутимуть дотримуватися досягнутих домовленостей добровільно та без примусу. Дослідники також у своїх працях приділяють значну увагу стратегії поведінки, співпраці

між сторонами, що ведуть переговори з метою досягнення взаємоприйнятного рішення. Особливістю цієї стратегії переговорів є взаємний обмін відповідними вчинками і поступове досягнення компромісного рішення, а далі – і пошук взаємоприйнятного нового рішення.

Існує два основних методи ведення переговорів: позиційний торг і принциповий торг ("переговори по суті").

Прикладом позиційних переговорів може бути переговорний процес у Чечні 1995 року. У ньому кожна сторона відстоювала свою позицію, але при цьому робила певні поступки, проте, не поступалася своїми цілями, професійно приховувала справжні наміри та залишала стіл переговорів, неодноразово порушуючи досягнуті домовленості. Такий тип переговорів не може сприяти відновленню дружніх відносин. Він перетворюється у змагання вольових якостей, де кожна сторона прагне змусити іншу сторону змінити свою позицію (особливо це характерно для більш сильної сторони – Росії), що загалом збільшує напруженість у відносинах, яка може залишитись на десятиліття й стати підгрунтям для поновлення конфліктів у майбутньому (події у тій же Чечні в 1999 – 2000 р. це підтверджують).

Альтернативою даним переговорам, як зазначають Р. Фішер і У. Юрі, є принципові переговори або як вони їх називають – "переговори по суті", виконання яких може бути зведене до чотирьох основних пунктів, кожний з яких передбачає певні рекомендації:

- люди (необхідно зробити розмежування між учасниками переговорів та предметом переговорів);
- інтереси (доцільно зосередитись на інтересах, а не на цілях);
- варіанти (перед тим, як вирішувати що робити, треба виокремити коло можливих варіантів);
- критерії (доцільно наполягати на тому, щоби результат грунтувався на якійсь об'єктивній нормі).

Політичні переговори є фактом повсякденного життя, способом взаємодії різних народів та держав, політичних партій та громадських організацій, держав і громадянського суспільства. На думку В. М. Сергеєва (1999, с. 147), автора монографії "Демократія як переговорний процес", найбільш прийнятною формою прийняття рішень є переговори. Народовладдя, стверджує дослідник, – це не електоральні процеси, не політичні свободи, не місцеве самоврядування, багатопартійність та референдуми, а система суспільних переговорів, діалог влади та суспільства. Уряд чи панівна еліта повинні у певній мірі завжди брати до уваги інтереси інших груп чи верств населення. Але це можна зробити тільки в результаті обміну інформації про стан справ з представниками цих груп та верств. Фактично, такий обмін інформацією і врахування вимог є безпосереднім переговорним процесом.

Переваги переговорів полягають у тому, що під час їхнього проведення відбувається безпосередня взаємодія сторін. Учасники конфлікту мають можливість максимально контролювати різні аспекти своєї взаємодії, у тому числі й самостійно контролювати часові рамки та межі обговорення, впливати на безпосередній процес переговорів та їх результат, визначати рамки угоди; переговори дозволяють учасникам конфлікту напрацювати таку угоду, яка б задовольнила кожну зі сторін. Особливістю переговорів є те, що їхні учасники є взаємозалежними.

Як і будь-яка технологія, переговори містять у собі цілу сукупність взаємозалежних елементів. Існують різні підходи до структуризації переговорів. Один з них передбачає наступні стадії: початковий вибір позиції, стадія розгортання вимог і доказів, стадія завершення переговорів. Американський учений Т. Друкман, наприклад, виокремлює шестиступеневу модель переговорів, яка включає: угоду про необхідність переговорів; угоду про цілі та принципи; угоду про основні правила ведення переговорів, визначення предмету переговорів і порядок денний; угоду в деталях. Натомість М. Лебедєва (2000, с. 155) доцільним вважає виокремлення трьох стадій: підготовка до переговорів, процес їхнього ведення і досягнення домовленостей; у разі, якщо переговори завершились підписанням угоди – стадія взаємодії, аналіз результатів переговорів та виконання досягнутих домовленостей – імплементація.

Багато хто з дослідників зосереджують свою увагу і на різних окремих стадіях переговорного процесу. Наприклад, Г. Уінхем виокремлює три стадії переговорів:

1) пошук проблем, яку необхідно вирішити;
2) напрацювання програми дій;
3) досягнення домовленостей.

Достатньо детальний план ведення переговорного процессу запропонував і Ф. Бег'юлі, виокремивши чотири основні стадії:

- початок переговорів: обмін думками, перші пропозиції;
- дебати;
- зона конкретних пропозицій;
- заключний етап: прийняття рішення та завершення переговорів.

Політичні переговори виконують низку функцій. У більшості випадків політичні переговори спрямовуються:

- на встановлення та розвиток політичних відносин;
- обмін інформацією та з'ясування позицій сторін;
- врегулювання конфлікту, що виник;
- вирішення загальних політичних проблем спільними зусиллями;
- розвиток зв'язків з громадськістю, активний вплив на громадську думку з метою пояснення широким колам населення своєї політичної позиції, виправдання власних дій, вплив на опонентів, залучення на свій бік нових прихильників;
- досягнення та підписання угоди, що регулює політичні відносини та процеси;
- маніпулятивні цілі, які покликані вплинути на громадську думку, маскуючи істинні наміри (подібні переговори ведуться перед початком військових дій, щоб приспати пильність політичних противників);
- регулювання відносин між партнерами та координацію спільної діяльності.

Оскільки політичні переговори є багатофункціональними і передбачають одночасно реалізацію декількох функцій, вибудовується певна ієрархія, у якій одна є більш важливою для тієї чи іншої сторони, а інша – менш важливою. Але функція спільного вирішення проблем залишається основною функцією переговорного процесу, її успішна практична реалізація істотно впливає на зміст інших функцій.

Вважати переговорний процес успішним можна лише у тому випадку, якщо його сторони високо оцінюють досягнуті результати. Ознакою результативності переговорів є підписання документу учасниками переговорів. Індикаторами успішності переговорів також можуть бути: ступінь вирішення проблеми (успішні переговори передбачають вирішення проблеми, однак учасники можуть по-різному бачити те, наскільки саме дискутована проблема є вирішеною); виконання обома сторонами взятих на себе обов'язків; дотримання сторонами взятих на себе зобов'язань.

Успішність та результативність політичних переговорів залежить від адекватної комунікації, професіоналізму учасників переговорного процесу, бажання вирішити проблему мирним шляхом та вміння йти на поступки та компроміси заради досягнення спільної згоди.

ВИСНОВКИ

Таким чином, політичні переговори є важливою складовою сучасного політичного процесу, від результату яких залежить стабільність та мир у світі. Переговорний процес на сьогодні є фактом повсякденного життя, способом взаємодії різних народів та держав у світі, політичних партій, рухів та громадських організацій, громадянського суспільства та держави, які готові розглядати свої відносини в рамках діалогу, порозуміння та спільної відповідальності. Переговори у політиці – це ефективний спосіб врегулювання політичних конфліктів, оскільки переговорний процес покликаний сприяти вирішенню суперечностей саме мирним шляхом.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

СЕЛЛИХ, К., ДЖЕЙН, С. (2005), *Переговоры в международном бизнесе*, Добрая книга, Москва, 336 с.

БЕЛАНЖЕ, Л. (2002), *Переговоры,* СПб., 128 с.

ВАСИЛЕНКО, И. А. (2010): *Политические переговоры*, Инфа-М, Москва, 396 с.

ДАРЕНДОРФ, Р. (1994), "Элементы теории социального конфликта", *Социс*, №5, с. 142 – 147.

ЛЕБЕДЕВА, М. М. (1999), *Политическое урегулирование конфликтов,* Москва, 271 с.

ЛЕБЕДЕВА, М. М. (2000), "Отечественные исследования процесса ведения переговоров: истории развития и перспективы", *Вестник МГУ. Сер.18. Социология и политология*, № 1, с. 154 – 165.

МАСТЕНБРУК, В. (1993), *Переговоры,* Калужский институт социологии, Калуга, 237 с.

НИРЕНБЕРГ, ДЖ., РОСС, И. (2007), *Секреты успешных переговоров,* Омега, Москва, 2007 - 160 с.

САРКИСЯН, Б. (1998), *Победа на переговорах*, Питер, СПб., 143 с.

СЕРГЕЕВ, В. М. (1999), *Демократия как переговорный процесс,* Издат. центр науч. и учеб. программ, Москва, 147 с.

ФИШЕР, Р. ЮРИ У. (1990), *Путь к согласию, или Переговоры без поражения*, Наука, Москва, 158 с.

ШЕМШУЧЕНКО Ю. С. (2004), *Політологічний енциклопедичний словник НАН України,* Генеза, Київ, 736 с.

REFERENCES

BELLANGE,L.(2002), *Negotiation* [*Peregovory*], Saint Petersburg,182p.

CELLICH, C. (2005), *Negotiation in international business* [*Peregovory v mezhdunarodnom biznese*], Publisher Dobraja kniga,Moscow, 336p.

DAHRENDORFD, R. (1994), "Elements of the

theory of social conflict" ["Elementy teorii sotsial'nogo konflikta"], *Sociological studies*. No.5, pp.142-147.

FISHER, R. WILLIAMЮ U. (1990), *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving* [P*ut' k soglasiyu, ili Peregovory bez porazheniya*], Published Nauka, Moscow,1990,158 p. [in Russian]

LEBEDEVA, M. (1999), *Political settlement of the conflict* [*Politicheskoe upegulirovanie konfliktov*], Moscow,1999, 271 p. [in Russian]

LEBEDEVA, M. (2000), "Domestic research process of negotiation: the history of development and prospects" ["Otechestvennye issledovaniya protsessa vedeniya peregovorov: istorii razvitiya i perspektivy"], *Journal Moscow State University*, No.18. Sociology and Political Science, pp.154-165. [in Russian]

MASTENBROEK, W. (1993), *Negotiation* [*Peregovory*], Kaluga: Kaluzhskii institut sotsiologii, 237 p.

NIRENBERG, G. (2007), Secrets of successful negotiations [Sekrety uspeshnykh peregovorov], Publisher Omega, Moscow, 2007, 160 p.

SARGSYAN, B. (1998), The victory in the negotiations [Pobeda na peregovorakh], Saint Petersburg, 143 p.

SERGEEV, V. (1999), Democracy as a process of negotiations [Demokratiya kak peregovornyi protsess], Publihed in center of scientific and educational programs, Moscow,1999, 147p. [in Russian]

SHEMSHUCHENKO, Yu. S. (2004), Encyclopedic Dictionary of Political Science the National Academy of Sciences of Ukraine [Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk"], Publisher Genesa, Kyiv, 2009, 736 p.[in Ukrainian]

VASYLENKO, I. (2010), Political negotiations [Politicheskie peregovory], Infa-m, Moscow, 2010, 396 p. [in Russian]

ADDRESS & ©

Вадим ГЕРАСИМОВИЧ, аспірант,
кафедра політології,
філософський факультет,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
пр. Перемоги 80/57, кв.20
03113, Київ
Україна
gerasimovich92@gmail.com

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Олександр КОРНІЄВСЬКИЙ

Київ, Україна

ANOTACE: Článek se věnuje rozvoji občanské společnosti v období "post-Maidanu". Zde bylo analyzováno faktory, které brání rozvoji občanské společnosti, kvantitativní a kvalitativní parametry společenské aktivity na Ukrajině. Zvláštní pozornost je věnována problémům interakce mezi občanskou společností a vládnoucí politickou elitou. Zde je definováno způsoby, mechanismy a nástroje k překonání asymetrie ve vztazích mezi vládnoucí třídou a společností.
***Klíčová slova*:** občanská společnost; politický režim; demokratizace; dobrovolnictví

АНОТАЦІЯ: Стаття присвячена розвитку громадянського суспільства у "постмайданний" період. Проаналізовано чинники, які перешкоджають розвитку громадянського суспільства, кількісні та якісні параметри громадянської активності в Україні. Особливу увагу приділено проблемам взаємодії організацій громадянського суспільства та правлячої політичної еліти. Означено шляхи, механізми та інструментарій подолання асиметричності у відносинах між правлячим класом та суспільством.
Ключові слова: громадянське суспільство; політичний режим; демократизація; волонтерство

ANNOTATION: The article is dedicated to the development of civil society in the "post-Maidan" period. The factors impeding the development of civil society, quantitative and qualitative parameters of social activity in Ukraine were analyzed. Particular attention is paid to the problems of interaction between civil society and the ruling political elite. The author defines the ways, mechanisms and tools to overcome the asymmetry between the ruling class and society.
Key words: civil society; political regime; democratization; volunteerism

АННОТАЦИЯ: Статья посвящена развитию гражданского общества в "пост-майданный" период. Проанализированы факторы, препятствующие развитию гражданского общества, количественные и качественные параметры гражданской активности в Украине. Особое внимание уделено проблемам взаимодействия организаций гражданского общества и правящей политической элиты. Отмечены пути, механизмы и инструментарий преодоления асимметричности в отношениях между правящим классом и обществом.
Ключевые слова: гражданское общество; политический режим; демократизация; волонтерство

ВСТУП

За слушним висновком українського вченого Ярослава Потапенка (2015, с. 14), "серед тем, пов'язаних з рецепцією Революції Гідності в постмайданний період, на одне з пріоритетних місць цілком закономірно виходить проблема відносин між суспільством і владою, від адекватного розв'язання якої сьогодні прямо залежить доля нації та країни". Відразу ж зазначимо, що події листопада 2013 – лютого 2014 років з класичної точки зору не задовольняють змістовним характеристикам поняття "революція". Невиконання у повному обсязі вимог Євромайдану, проведена ротація всередині правлячого класу є показовим підтвердженням висновку українського вченого-соціолога Віктора Степаненка (2001, с. 180) про те, що "саме проблема, кризова ситуація або важлива громадська ініціатива можуть виступити каталізаторами розгортання кампанії, громадянського руху або інших форм мобілізації громадянського суспільства на загальнонаціональному або місцевому рівнях". Фактично маємо заміну однієї кланово-олігархічної групи панівного класу на іншу, представники якої, як пише згадуваний вже нами Я. Потапенко (2015, с. 14 – 15), "всіма силами намагаються перешкодити реалізації базових вимог і цінностей */Євромайдану/*, "прагнутимуть не пустити в серйозну політику молодих, мислячих і чесних активістів, здатних до

незалежних рішень та дій, самодостатніх і націлених на реальні зміни". Тож, з позиції вченого, "Революцію Гідності лише тимчасово й вибірково зупинила олігархічно--бюрократична машина, засобів боротьби проти якої громадянське суспільство досі не виробило".

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Отже, чи не найголовнішою причиною довготривалої асиметричності відносин між правлячим класом та українським суспільством є набуття політичним режимом усіх ознак олігархічно-клептократичного режиму (за визначенням нещодавно по--мерлого українського філософа Олексія Шевченка), який після здобуття Україною державної незалежності прийшов на зміну "типовому пострадянському олігархічному режиму з відверто авторитарними тен--денціями" (Шевченко, 2016). Посиленню ж розбалансованості у відносинах між владою і громадянським суспільством, на-явності формально-символічного ставлення мож--новладців до забезпечення законних інтересів громадян послуговує знесилене війною, збідніле внаслідок відсутності реформ та масштабної корупції українське громадянське суспільство – ослаблене:

– *по-перше*, демобілізацією українських патріотів на боротьбу з зовнішнім агресором (російсько-терористичними збройними форму-ваннями);

– *по-друге*, заміною масового громадського руху взаємодією кланово-олігархічних груп, залученням лідерів та окремих представників громадського активу Євромайдану до професійного політичного життя;

– *по-третє*, втратою громадянами у постмайданний період бажання продовжувати боротьбу задля виконання вимог Євромайдану, потребою видалення з українського простору трьох "оголених нервів" сучасного українського організму: *війни, бідності й корупції*, які в умовах посилення соціально--економічних негараздів, розчарування від політиканства (цинізму, ілюзорної демагогії) та масштабної корупції призвели до капсулювання громадян в мікросередовищі сімейно-родинних, дружніх відносин, прояву апатії та втрати інтересу до подій суспільно--політичного життя.

Що ж до загальної характеристики громадської активності в сучасній Україні, то звернемося до результатів соціологічних досліджень. Так, сьогодні за різними оцінками з числа офіційно зареєстрованих громадських організацій справді суспільно активними є близько 5 %, 90 % бюджету яких формується з коштів міжнародних донорів. За даними Інституту соціології НАНУ, 80 % українців не є членами жодної з громадських організацій. Хоча за формальним показником кількості громадських організацій Україна майже не відстає від загальноєвропейського рівня (Літкевич, 2016, с. 13). В зазначених організаціях перебуває близько 12-17 % дорослого населення країни, які часто є саме тим активом, що намагається контролювати дії влади або чинить безпосередній спротив незаконним діям влади (Колодій, 2009, с. 173). На майже такі ж самі показники громадської активності вказує громадський активіст Валерій Пекар (2016), підсумовуючи розвиток подій в Україні впродовж трьох років після проведення Євромайдану. За його підрахунками у всіх формах громадянської активності в Україні, волонтерських та реформаторських рухах сумарно брали участь десь 15-20 % населення – "саме цей актив найгостріше відчуває відірваність правлячого класу від реалій українського життя і вже є занадто чисельним для тотального контролю зі сторони влади" (для порівняння: показник громадської участі в країнах Скандинавії становить 65,8 %).

Найвища активність українських громадян закономірно спостерігається в питаннях, що становлять пріоритет для більшості населення (свобода, безпека сім'ї, забезпечення економічного добробуту).

Тож, основне завдання суспільства і країни за таких обставин, за визначенням Валерія Пекаря – збільшення активної частини громадян (а це, як вже було зазначено, становить десь 15-20 %), хоча б ще на 10 %, що дозволить створити критичну масу, яка здебільшого заблокує старі способи вправляння влади у неефективному і корумпованому використанні державної власності для особистісного збагачення (Пекар, 2016). *Саме збільшення частки активних громадян сприятиме якнайшвидшому подоланню асиметричності відносин з владою, яка буде змушена більше рахуватися з небайдужим та принциповим суспільством.* Крім усього іншого, цей шлях є еволюційним й дозволить Україні в умовах військової агресії РФ здійснювати реформи і регулярно змінювати владу через виборчі механізми, а не під тиском акцій протесту і вуличних демонстрацій. Вирішення цього завдання – збільшення частки соціально активних, пасіонарних громадян – багато в чому залежить від подолання всезростаючої бідності, поглиблення розриву між статками та умовами життя представників теперішнього правлячого протягом довготривалого часу

(панівного) класу, який так і не позбавився феодального мислення, – та умовами життя і статками переважної більшості громадян України. Яскраве підтвердження тому – електронне декларування численних статків, будівництво шикарних маєтків з рекреаційними об'єктами на тлі посідання Україною останніх місць з рівня життя більшої частини населення в Європі.

Водночас, (у контексті вищезазначеного) теперішній правлячий клас публічно стверджує й запевняє у активному сприянні з боку держави розвитку громадянського суспільства в Україні. Так, Президент України Петро Порошенко на урочистому заході з нагоди Дня Гідності та Свободи 21 листопада 2016 р. відзначив вражаючий у цьому відношенні прогрес: "Волонтери, активісти своїми діями не лише зміцнюють українців як потужну політичну націю. Вони виконують функції вартових демократії. Влада на кожному рівні відчуває потужний громадський контроль за собою і адекватно реагує на ключові зауваження" (Виступ Президента України…, 2016).

Втім, що ж відбувається в реальному житті?

А на практиці відбувається свідоме розмивання владою контролю "вартових демократії" над процесом реформування суспільства і держави, зміни старих і неефективних, непрозорих підходів до управління суспільно-політичними процесами (традиційна закритість влади та процесу прийняття управлінських рішень). Це стосується і сектору безпеки й оборони, і сфери державних закупівель (при наявному поступі з введенням системи Prozorro залишається багато способів маніпуляцій з держзакупівлями), і сфери реформування державної служби (особливо посад категорії "А"), і реформи фінансово-економічної системи, податкової і митної сфер, судової системи тощо.

Очевидним є й те, що потенціал взаємодії органів державної влади та організацій громадянського суспільства, засобів масової інформації, «середнього класу» лише частково використовується обома сторонами. Попри створені нормативно-правові засади для участі громадськості у прийнятті рішень, реальна зацікавленість, готовність до співпраці є слабкою як на рівні органів державної влади, так і на рівні організацій громадянського суспільства (далі – ОГС) та підприємницького середовища. Крім того, з позиції експертної громадськості аналіз діяльності ОГС дає підстави для критичних висновків про рівень дотримання ними принципів доброчесності, звітності, прозорості, ефективності досягнення завдань та інших демократичних стандартів (Національна система доброчесності…, 2015).

Окремо слід вказати на наявність асиметричності у відносинах між правлячим класом та суспільством на прикладі відносин між органами державної влади та волонтерськими організаціями, які наразі активно залучилися до реформувань деяких міністерств та відомств. Водночас, спроби волонтерів змінити ситуацію у владних структурах, позбутися корупційних схем у їхній діяльності наштовхуються на мовчазний спротив державного механізму, небажання чиновників і політиків запроваджувати реальні зміни, робити систему управління прозорою й відкритою для контролю громадянським суспільством. Як результат – останні "волонтерські десанти" залишають міністерські "поля бою" й повертаються до своїх початкових видів діяльності. Скорочуються й обсяги волонтерської допомоги. Пояснити це можна й тим, що українські громадяни не так втомилися від надання такої допомоги, як просто стали біднішими за результатами діяльності нинішньої влади.

Іншим важливим напрямом діяльності ОГС є поступове перебирання функцій соціальної та правової допомоги, підтримки та реабілітації громадян, які дедалі частіше звертаються саме до них, а не лише до органів державної влади. Адже військова агресія РФ проти України, що призвела до анексії Криму та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, створила новий простір для активізації діяльності громадських організацій з надання медичної, психологічної та іншої допомоги українським військовим; громадянам, які залишилися у прифронтових містечках та селах; вимушеним переселенцям із зони АТО та іншим категоріям нужденних громадян.

Загалом, слід визнати, що саме протистояння зовнішній агресії залишається чи не головним чинником організаційного зміцнення громадянського суспільства України, тримаючи його "в тонусі", й не даючи остаточно зійти з політичної авансцени, як це було після подій 2004 р., що, у свою чергу, посилює актуальність питання ефективної взаємодії держави та громадськості. Водночас, не можна не погодитись з поширеним в українських ЗМІ висновком директора громадської організації "Фонд якісної політики" Михайла Мінакова (2015) про те, що "реформа державного

управління і впровадження логіки публічного адміністрування та демократичної підзвітності під час кризи суверенітету, війни та економічного спаду – справа майже марна".

До зазначеного вище варто додати, що військова агресія РФ проти України вже не є універсальним виправданням дій правлячого класу, бо самі західні та інші інвестори стверджують, що не лише цей фактор стоїть на заваді отримання Україною зарубіжних інвестицій. Радше, відсутність реформ або ж їх імітація, де на першому місці залишається очевидною відсутність відчутних результатів у сфері боротьби з корупцією та хабарництвом. Маємо констатувати підміну реформ (загалом маємо вказати на необхідність зміни кланово--олігархічної системи державного управління) окремими, частковими законодавчими, кадровими ініціативами та замаскованими рішеннями на користь певних фінансово--промислових груп та фінансованих ними політичних партій.

Що ж до шляхів, механізмів, інструментарію подолання асиметричності у відносинах між правлячим класом та суспільством, то вважаємо за необхідне зробити акцент на деяких методологічних вимогах до формування партнерських відносин між державою і громадянським суспільством.

Отже, *першу методологічну вимогу* характеризують критерії розвитку громадянського суспільства, визначені французьким філософом Жан-Жаком Руссо: *громадянське суспільство як рух до громадськості, природності (розумності) і цивілізованості, що означає, зокрема, формування раціональної цивілізованої влади.*

Друга методологічна вимога: не можна узалежнювати перспективу демократизації країни рівнем розвитку громадянського суспільства. На думку вже згадуваного нами Віктора Степаненка (2000, с. 16), "йдеться про необхідність принципових реформ, пов'язаних саме зі суттєвою зміною у способі інтеракції владних структур з громадськістю"; «завдання ж влади (та подальша умова її виживання) стимулювати самоорганізацію суспільства та процес виразної артикуляції інтересів його різних груп. Сутність такої стратегічної зміни полягатиме в *переорієнтації від віджилої політики "демократизації" до політики розвитку громадянського суспільства"*. У цьому контексті слід відзначити ухвалення Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 "Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні" Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки.

Важливість другої методологічної вимоги до формування відносин органів влади з організованим суспільством (громадськістю) підсилюється: по-перше, глобальною тенденцією до зростання позиції громадян--ського суспільства в практиці державного управління в умовах впровадженням новітніх ІТ-технологій, посилення інтенсивності обміну інформації між громадськими активістами, активного використання ними соціальних мереж у здійсненні тиску на органи влади з метою відстоювання своїх законних прав та інтересів (явище "мережевої демократії"); по-друге, зарубіжним досвідом формування функціональної та відповідальної влади, «корпоратизації» державного управління (узгодження інтересів влади і суспільства), впровадження механізмів представницької демократії в напряму постійної взаємодії з суспільством. Втім, в сучасних умовах система представницької демократії не встигає реагувати на потреби громадянського суспільства: вони накопичуються раніше, ніж партії змінюються при владі. При цьому інтенсивне підштовхування країн, які перебувають на перехідній стадії розвитку у бік прискореного проведення виборів часто дає гірший, аніж кращий ефект у вигляді появи дисфункціонального уряду. Дещо подібною до країн Латинської Америки є і ситуація, яка спостерігається сьогодні й в Україні – ситуація невідповідності якості управління рівню та умовам суспільного життя, що обумовлене низьким рівнем координації та узгодженості дій органів влади та ОГС, погіршенням соціально--економічних показників, зниженням рівня життя, економічною деградацією та ін. (Ткач, Костів, 2012, с. 87).

І, нарешті, *третю методологічну вимогу* характеризує визначення українським ученим Антоніною Колодій (2009, с. 152) *гро-мадянського суспільства як самоорганізованої й саморегульованої автоном-ної сфери громадського життя*, у якій, зокрема, функціонують добровільні громадські об'єднання, виникають суспільно значущі ініціативи, формується соціальний капітал, довіра, норми, мережі і навички соціальної взаємодії та солідарності. Одразу, відповідно до визначення, маємо зауважити, що спалахи громадянської активності й самоорганізації в українському суспільстві сьогодні, швидше, є наслідком "затребуваної безвиході". Системною хворобою українських громадян залишається масова інфантильність, яка заважає рухатись уперед – до утвердження демократичної цивілізованої Української

держави та реального громадянського суспільства через постійне нагадування владі про свої проблеми та її обіцянки, а також розвитку відповідного спрямування громадських ініціатив та само-об'єднання в різні за спрямуванням ОГС. Заважають цьому процесові й залишки "совковості" та недиференційована байдужість, які (на чому наголошував й Олексій Шевченко) махровим цвітом продовжують квітнути у масовій свідомості. У цьому контексті, як показує розвиток ситуації в Україні у постмайданний період, прискіпливому аналізу перебігу подій у цей період можуть послугувати наукові розробки польського соціолога Петра Штомки, присвячені трансформації "травмованихм комуністичною владою сус-пільств. Він виділяє п'ять симптомів травми, притаманних посткомуністичному суспільству: 1) синдром недовіри; 2) песимістичне ставлення до майбуття у якості симптому такої травми; 3) політична апатія, високій електоральний абсентеїзм; 4) рідкісні прояви громадянської ініціативи, нерозвинене самоврядування, по--давлене адміністративною бюрократією; 5) посткомуністичні травми колективної пам'яті (Стецьків, 2014).

Водночас, (у контексті зазначеної вище першої методологічної вимоги), в одній з останніх своїх праць учений-філософ, публіцист припустився думки, що "брами колосальних можливостей виходу в простір цивілізації… все ще залишаються [*для України*] відкритими. Поки що. Одначе часу залишається все менше і менше. Якщо у найближчій перспективі не вдасться відсторонити … [*нинішній панівний клас*], змінити інерцію масової свідомості та націлити його на формування дієвої національної ідеї, ці брами можуть закритися. Назавжди" (Шевченко, 2016).

ВИСНОВКИ

Отже, громадянське суспільство в Україні продовжує свій розвиток у вкрай складних умовах, що зумовлене як задавненими (посткомуністична травма, політична корупція) так і новими (війна, погіршення соціально-економічної ситуації, постреволюційна апатія) чинниками. Попри успіхи волонтерського руху, можемо констатувати вкрай обмежений вплив ОГС на процес реформування системи публічного адміністрування.

В контексті подолання асиметричності відносин громадянського суспільства з владою ключовим завданням залишається збільшення частки активних громадян. Водночас, методологічними орієнтирами для налагодження партнерських відносин між державою і громадянським суспільством є: переорієнтація з віджилої політики "демократизації" на політику розвитку громадянського суспільства; становлення громадянського суспільства як самоорганізованої й саморегульованої авто-номної сфери громадського життя; формування раціональної цивілізованої влади, здатної до партнерської моделі відносин з суспільством.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

"Виступ Президента України на урочистому заході з нагоди Дня Гідності та Свободи. 21 листопада 2016 р". Електронний ресурс. Режим доступу (15.12.2016): http://www.president.gov.ua/news/vistup--prezidenta-ukrayini-na-urochistomu-za-hodi-z-nagodi-dn-38802

КОЛОДІЙ, А. Ф. (2009), *Основи демократії: Підручник для студентів вищих навч. закладів*, третє видання, оновлене і доповнене, Астролябія, Львів, 832 с.

ЛІТКЕВИЧ, В. (2016), "Держава і громадянське суспільство: противники чи партнери?", *Дзеркало тижня*, № 15, с. 13.

МІНАКОВ, М. (2015), "Наші Майдани щоразу прагнуть політичних та економічних свобод, і завжди приводять до відновлення олігархії". Електронний ресурс. Режим доступу (15.12.2016): http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page172-2690.html

"Національна система доброчесності: Україна – 2015, звіт Transparency International Україна". Електронний ресурс. Режим доступу (15.12.2016): http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/ti_ukraine_nis_report_2015.pdf

ПЕКАР, В. (2016), "Ничего не получилось – это преувеличение. Валерий Пекар подводит итоги трех лет после Евромайдана". Електронний ресурс. Режим доступу (15.12.2016): http://nv.ua/publications/nichego-ne-poluchilos-eto-preuvelichenie-valerij-pekar-podvodit-itogi-treh-let-posle-jevromajdanu-282653.html

ПОТАПЕНКО, Я. (2015) "Рецепція Євро--майдану в сучасному українському соціокультурному дискурсі", *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, № 4, с. 4 – 21.

СТЕПАНЕНКО, В. (2000), "Соціологічна концепція громадянського суспільства

в пострадянському контексті", *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, № 3, с. 5 – 20.

СТЕПАНЕНКО, В. (2001), "Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності", *Українське суспільство: 10 років неза-лежності*, Ін-т соціології НАН України, Київ, с. 169 – 183.

СТЕЦЬКІВ, Т. (2014), "Три тези до стратегії Майдану". Електронний ресурс. Режим доступу (15.12.2016): http://www.pravda.com.ua/columns/2014/01/9/7009210/

ТКАЧ, О. І., КОСТІВ, П. Р., (2012), *Політична модернізація в Латинській Америці: від авторитаризму до демократії: монографія*, Ун-т "Україна", Київ, 332 с.

ШЕВЧЕНКО, О. (2016), "Роздуми про Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року". Електронний ресурс. Режим доступу (15.12.2016): http://uainfo.org/blognews/1480586885-oleksiy-shevchenko-rozdumi-pro-vseukrayinskiy-referendum.html

REFERENCES

Speech of The President of Ukraine at the ceremony on the occasion of The Day of dignity and freedom. November 21, 2016 [Vystup Prezydenta Ukrainy na urochystomu zakhodi z nahody Dnia Hidnosti ta Svobody. 21 lystopada 2016 r.], [online], viewed 15 December 2016, available at: http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-urochistomu-zahodi-z-nagodi-dn-38802 [in Ukrainian]

KOLODIY, A. F. (2009), *Fundamentals of Democracy: A Textbook for university students* [*Osnovy demokratiyi: Pidruchnyk dlya studentiv vyshchykh navch. Zakladiv*], ed. III, Astrolyabiya, Lviv, 832 p. [in Ukrainian]

LITKEVYCH, V. (2016), "The State and Civil Society: adversaries or partners?" ["Derzhava i hromadyans'ke suspil'stvo: protyvnyky chy partnery?"], *The Mirror of the week*, no. 15, p. 13. [in Ukrainian]

MINAKOV, M. (2015), "Our Maidans each seeking political and economic freedoms, and always lead to the restoration of the oligarchy" ["Nashi Maydany shchorazu prahnut' politychnykh ta ekonomichnykh svobod, i zavzhdy pryvodyat' do vidnovlennya oliharkhiyi"], [online], viewed 15 December 2016, available at: http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page172-2690.html [in Ukrainian]

National Integrity System: Ukraine – 2015, report Transparency International Ukraine [Natsional'na systema dobrochesnosti: Ukrayina – 2015, zvit Transparency International Ukrayina], [online], viewed 15 December 2016, available at: http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/ti_ukraine_nis_report_2015.pdf [in Ukrainian]

PEKAR, V. (2016), "It did not work - this is an exaggeration. Valerii Pekar sums up three years after the euromaidan" ["Nichego ne poluchilos' – eto preuvelichenie. Valerii Pekar podvodit itogi trekh let posle Evromaidana"], [online], viewed 15 December 2016, available at: http://nv.ua/publications/nichego-ne-poluchilos-eto-preuvelichenie-valerij-pekar-podvodit-itogi-treh-let-posle-jevromajdanu-282653.html [in Russian]

POTAPENKO, Ya. (2015) "Reception euromaidan in modern Ukrainian socio- cultural discourse" ["Retseptsiya Yevromaydanu v suchasnomu ukrayins'komu sotsiokul'turnomu dyskursi"], *Scientific Proceedings of the Ivan Kuras Institute of Political and Ethnic Studies*, National Academy of Sciences of Ukraine, no. 4, pp. 4-21. [in Ukrainian]

STEPANENKO, V. (2000), "The sociological concept of civil society in the post-Soviet context" ["Sotsiolohichna kontseptsiya hromadyans'koho suspil'stva v postradyans'komu konteksti"], *Sociology: theory, methods, marketing*, no. 3, pp. 5-20. [in Ukrainian]

STEPANENKO, V. (2001), "Problems of Civil Society in Ukraine: institutions, practices and values" ["Problemy formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini: instytuty, praktyky, tsinnosti"], *Ukrainian society: 10 years of independence*, the Institute of Sociology of NAS of Ukraine, Kyiv, pp. 169-183. [in Ukrainian]

STETSKIV, T. (2014), "Three abstract strategy Maidan" ["Try tezy do stratehiyi Maydanu"], [online], viewed 15 December 2016, available at: http://www.pravda.com.ua/columns/2014/01/9/7009210/ [in Ukrainian]

TKACH, O. I., KOSTIV, P. R., (2012), *Political modernization in Latin America, from authoritarianism to democracy* [*Politychna modernizatsiya v Latyns'kiy Amerytsi: vid avtorytaryzmu do demokratiyi*], University "Ukraine", Kyiv, 332 p. [in Ukrainian]

SHEVCHENKO, O. (2016), "Reflections on the All-Ukrainian referendum of December 1, 1991" ["Rozdumy pro

Vseukrayins'kyy referendum 1 hrudnya 1991 roku"], [online], viewed 15 December 2016, available at: http://uainfo.org/blognews/1480586885-oleksiy-shevchenko-rozdumi-pro-vseukrayinskiy-referendum.html [in Ukrainian]

ADDRESS & ©

проф. Олександр КОРНІЄВСЬКИЙ, доктор політичних наук
головний науковий співробітник, відділ розвитку політичної системи,
Національний інститут стратегічних досліджень,
вул. Пирогова, 7-а,
01030, Київ,
Україна
korn@niss.gov.ua

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

5. VEŘEJNÁ SPRÁVA

"PULL" FAKTORY V SOUČASNÉ MIGRAČNÍ VLNĚ DO ZEMÍ EU

Lenka SVOBODOVÁ, Iveta MLEZIVOVÁ, Milan LUPTÁK

Praha, Czech Republic

ABSTRAKT: Stávající článek analyzuje procesy související s aktuální vlnou uprchlíků směřujících do zemí EU. Pozornost se soustřeďuje především na faktory, které ovlivňují výběr cílové země, do které směřují uprchlíci. Tyto faktory lze rozdělit na: geografické, kulturní, ekonomické a politické. Váha uvedených faktorů je rozdílná v jednotlivých evropských zemích a to ve svých důsledcích předurčuje žebříček nejpřitažlivějších zemí v EU z hlediska migračních aspirací uprchlíků.
Klíčová slova: migrace; vliv a vyhodnocování atraktivity emigrace

РЕЗЮМЕ: У даній статті аналізуються процеси, пов'язані зі справжньою хвилею біженців, які прямують до країн ЄС. Увага була зосереджена в першу чергу на факторах, які впливають на вибір мігрантами країни призначення, в якій вони прагнуть залишитися. Ці фактори можна розділити на чотири категорії: географічні, культурні, економічні та політичні. Їх вплив в процесі вибору подальшої країни проживання мігрантів є різним, але саме на їх основі і визначається рейтинг найбільш привабливих країн в ЄС з точки зору міграційних устремлінь біженців.
Ключові слова: міграційні процеси; фактори впливу та оцінки привабливості країн еміграції

ABSTRACT: This article discusses the current wave of reflugees coming into Europe. It focuses on questions regarding the countries to which tend to come and factor that impact this decision. The factors can be divided into four categories: geographic, cultural, economic, and political and yet they all complement each other to some degree. In different cases the factors manifest themselves in different ways and different intensities. The result of these factors and their impacts is variegated map of Europe with countries differing significantly in the number and types of refugees.
Key words: migration; influence and evaluation of attractiveness of emigration

РЕЗЮМЕ: В данной статье анализируются процессы, связанные с настоящей волной беженцев, направляющихся в страны ЕС. Внимание было сосредоточено в первую очередь на факторах, которые влияют на выбор мигрантами страны назначения, в которой они предпочитают остаться. Эти факторы можно разделить на четыре категории: географические, культурные, экономические и политические. Их влияние различно в процессе выбора дальнейшей страны проживання, но именно на их основе и определяется рейтинг наиболее привлекательных стран в ЕС с точки зрения миграционных устремлений беженцев.
***Ключевые слова*:** миграционные процессы; факторы влияния и оценки привлекательности стран эмиграции

ÚVODEM

Současná evropská civilizace čelí několika významným krizím.

Když značně nepřesvědčivě a bez obvyklého následného rychlého ekonomického oživení skončila finanční a ekonomická krize let 2008 – 2009 (pravděpodobně největší za posledních 80 let) nastala dluhová krize do té doby relativně stabilních států eurozóny, jejíž nedávné vyvrcholení (ale opět nevyřešení) vyvolávalo strach.

V roce 2014 s novou intenzitou propukla ukrajinská krize, která vytvořila vztahy mezi Ruskou federací a jejím imperiálním projektem tzv. „russkogo mira" (ruského světa) a zeměmi NATO a EU s jejich politikou „zadržování" Ruska.

V květnu roku 2016 hlasování o „brexitu" zpochybnilo smysl procesů evropské integrace, výslednicí které je stávající podoba EU.

Pozvolna, ale velice důrazně nastupuje Průmysl 4.0 s jeho digitálními technologiemi, který

změní dnešní strukturu zaměstnanosti a ve svých důsledcích možná i stávající společenský řád.

Všechny tyto zásadní společenské krize „překrývá" dnešní migrační krize a to nejen proto, že nejde pouze o jednu z mnoha krizí, jenž se bytostně dotýkají samostatných základů evropské civilizace, ale především proto, že v této migrační krizi jsou v nejkoncentrovanější podobě evidentní nejistoty a strach, které zažívá naše civilizace.

Zajímavé je, že jakkoliv je současná uprchlická krize, která propukla v roce 2015, velice významná není největší v historii a Evropa zdaleka není tím nejvíce zasaženým regionem. Více osob žilo nuceně mimo svoji zemi na počátku devadesátých let minulého století, tedy v době krátce po rozpadu Sovětského svazu a s ním i relativně stabilního světového řádu. Dramatický růst počtu uprchlíků však začal již na počátku osmdesátých let minulého století, postaraly se o něj zejména afghánský konflikt a počátek environmentálních problémů v Jižní Asii, především v Bangladéši. V Evropě se pak nejvíce uprchlíků nacházelo o něco později v době války na území bývalé Jugoslávie (Bauer; 2005).

Procesy mezinárodní migrace jsou ovlivněny nejenom celou škálou „push" faktorů, které v podstatě nutí osoby k opuštění mateřské země, ale také řadou „pull" faktorů, které zase přitahují emigranty do cílových států. Do této kategorie spadá například ekonomická stabilita, vysoká životní úroveň, dostatek pracovních příležitostí, příslib sociálních jistot, dodržování lidských práv, naděje na lepší budoucnost, přirozená touha po bezpečí, ale též imigrační a azylová politika, kterou cílová země nabízí. Přitažlivost cílové zem zvyšuje rovněž schůdnost trasy, jež do „země zaslíbené pro migranty" vede a existence etnické diaspory, která ulehčuje nově příchozím krajanům jejich sociální integraci. Právě kombinace všech těchto faktorů nakonec určuje, která země se pro migranty stane zemí hostitelskou (Hasman, Lupták; 2015).

Jednou ze základních podmíněností volby cílové země je její dostupnost. Migranti obecně jsou pochopitelně nuceni mířit do takových zemí, které jsou pro ně dostupné a u uprchlíků s často omezeným množstvím zdrojů (finančních, ale třeba i s nedostatkem informací) se tato omezení násobí.

Základní migrační trasy

Stávající vlna migrantů směřuje do Evropy po několika trasách, z nichž nejvýznamnější jsou dnes tři. První vede přes Libyi a Středozemní moře do Itálie a pak Francií či Rakouskem do Německa anebo do Velké Británie přes severofrancouzský přístav Calais. Tuto trasu volí takřka výhradně Afričané ze všech částí kontinentu nejvíce však z Eritrey, Somálska, Etiopie a Nigerie. Nejde však o trasu bezpečnou – jenom za posledních dvacet měsíců utonulo ve Středozemním moři více než šest a půl tisíce migrantů. Význam této trasy výrazně vzrostl po pádu Kaddáfího režimu v roce 2011, když následný chaos umožnil převaděčům nově využívat libyjské přístavy. Právě tato trasa vysvětluje výrazné zastoupení afrických žadatelů o azyl v Itálii (Hasman, Lupták; 2015).

Druhá trasa, také preferovaná Afričany vede přes Maroko či Kanárské ostrovy do Španělska (Carling; 2007). Španělská administrativa však postupuje rázně a nekompromisně a navrací ilegály zpět do Afriky. Kanárské ostrovy proto minul osud migrační přestupní stanice, který postihl italskou Lampedusu a řecké ostrovy. Na rozdíl od jiných členských států splnili Španělé závazky vůči svým partnerům v schengenském prostoru (Lupták, Luptáková; 2013).

V roce 2015 se vyprofilovala třetí – balkánská trasa, vedoucí z Turecka přes Egejské moře a jeho ostrovy do Řecka a následně přes balkánské státy do Střední a Západní Evropy a dále až do Skandinávie. Touto, v roce 2015 až do jara 2016, nejvytíženější trasou přicházejí zejména migranti z Blízkého východu, ale využívají a zneužívají ji též občané západobalkánských zemí, především Srbska. Od jara roku 2016 byla balkánská trasa uzavřena, jelikož se Turecko zavázalo chránit své hranice natolik, aby z jeho území nepřicházely nekontrolovaně statisíce uprchlíků a migrantů do evropských zemí. Turecko však vyhrožuje, že pokud nebude zrušena vízová povinnost pro cesty jejich občanů do zemí EU, stávající dohodu přestane plnit.

Po uzavření tzv. balkánské trasy se centrum migrační krize přesunulo do Itálie. Od začátku roku 2016 k italským břehům připlulo přes Středozemní moře více než 130 tisíc lidí. V Itálii však zůstat nechtějí a míří do Francie a dál do Velké Británie. Další se zkoušejí dostat přes Švýcarsko do Německa. V Itálii fungují podle dohod mezi zeměmi EU dva hotspoty, místa, kde se utečenci mají shromažďovat a registrovat. Oba jsou na jihu na ostrově Lampedusa a na Sicílii, ale ani to nepomáhá. Napětí roste hlavně na hranicích s Francií a Švýcarskem. Příkladem je malé italské město Ventimiglia nedaleko hranic s Francií, ze kterého se snaží běženci proniknout do Francie. Ta ale zavedla na hranicích přísnější kontroly, a proto se migranti koncentrují na italské straně. Podobná situace je též u italského turistického města Como v horách poblíž hranic se Švýcarskem. Všichni běženci doufají, že se jim podaří dostat do vlaku směřujícího do Švýcarska. To se jim však nedaří, pokud už přece jen do vlaku nasednou, švýcarská policie je posílá zpět. Trasy nelegální tranzitní migrace do Evropy by sotva mohly fungovat, nebýt ovládány skupinami organizovaného zločinu. Například v tureckém Izmiru se postupně etablovalo specifické ekonomické odvětví „cestovní

kanceláře pro uprchlíky".

Dříve pašeráci převáželi uprchlíky na parních lodích a za cestu si účtovali čtyřicet pět tisíc dolarů. V roce 2015 stála cesta „pouhých" dvanáct set dolarů zato nafukovacím člunem. Mnozí migranti si k tomuto účelu brali půjčky u finančních ústavů. Velice důležitým článkem pašerácké sítě se pak stával člověk s kontaktem na tureckou a řeckou pobřežní stráž, schopný podplácet její příslušníky (Hasman, Lupták; 2015).

Sociální kapitál migračních sítí

Důležité z hlediska „pull" faktorů migrace jsou též takzvané migrační sítě. Proto mnozí uprchlíci mají tendenci mířit do oblastí, kde mají rodinné příslušníky či krajany, kteří jim mohou usnadnit náročný příchod do nového prostředí. Pomohou jim domluvit se, najít si ubytování, práci, poskytnou jim první finanční výpomoc. Z těchto důvodů zákonitě dnešní migranti směřují často tam, kam dříve směřovali jejich předci.

Příkladem může být Německo, kde významnou roli již po desetiletí hraje početná arabská komunita. V roce 1967 žilo v Západním Německu 29 845 osob arabského původu a počátkem třetího milénia bylo v SRN více než 387 tisíc osob z arabských zemí (Šnaidauf, 2005). K tomuto nárůstu výrazně přispěl cílený nábor pracovních sil tzv. gastarbeiterů především z Tuniska a Maroka, ale též politické události v arabských zemích, například dlouhodobý arabsko-izraelský konflikt či občanská válka v Libanonu.

Podle státní příslušnosti Arabů převažují na území SRN Palestinci následovaní Maročany, Tunisany, Libanonci, Iráčany, Egypťany a Jordánci. Arabské, ale i turecké komunity existují do jisté míry izolovaně od německého prostředí – mají vlastní obchody, sítě služeb a média. Od 80. let minulého století začínají být ovlivňovány radikálním islámem. Počtem rostoucí komunity si navzdory sociální marginalizaci uvědomují své možnosti pomáhat krajanům a projevují stále větší společenské aspirace. Mezi důležité (i když ne vždy nejdůležitější) „pull" faktory v současné imigrační vlně do zemí EU patří ekonomické faktory. Někteří migranti usilují o co největší příjem, jiným jde alespoň o to uživit nějak svoji rodinu. Je pak přirozené, že dávají přednost bohatším zemím s nejvyššími mzdami a nižší nezaměstnaností. Poptávka po pracovních silách navíc v Evropě prohlubuje její demografický vývoj, tedy stárnutí obyvatelstva a pokles populace v produktivním věku; v některých zemích jižní Evropy kromě toho dochází k masivnímu odlivu mladých místních obyvatel z periferie venkovských oblastí do měst (Fonseca; 2008).

Vyspělé evropské země tak mohou přijmout poměrně hodně cizinců. Této situace však často využívají vedle uprchlíků z oblastí vojenských konfliktů na Blízkém a Středním východě a v Africe také ekonomičtí migranti ze Srbska a dalších balkánských zemí, kteří pak často žádají o azyl hlavně v Německu, kam ve velkém mířili již před rozpadem někdejší Jugoslávci. Důvody tohoto využívání jsou zřejmé: například rodina se třemi dětmi, jimž nebyla přiznána žádná forma mezinárodní ochrany, si v Německu může přijít v přepočtu na patnáct tisíc korun českých. Když k této sumě připočteme bezplatné ubytování a stravu, přesáhne souhrnná suma průměrnou českou mzdu nemluvě o průměrném platu v Albánii či Kosovu. Obdobně příznivé jsou pro žadatele o azyl poměry i ve Skandinávii.

Německo má navzdory třem milionům nezaměstnaných asi jeden a půl milionu volných pracovních míst, která může cizincům nabídnout. Otázkou však zůstává, nakolik jsou tuto poptávku schopni uspokojit.

Z německé dlouholeté zkušenosti s uprchlíky vyplývá, že jejich integrace do německého pracovního trhu není jednoduchá a vyžaduje čas. Problémem není jen nízká mzda, kterou dostávají, pokud už práci mají, ale i to, že často nemají žádnou a jsou zcela odkázáni na sociální dávky. První rok po příchodu do Německa bývá průměrně zaměstnáno jen osm procent uprchlíků, po pěti letech pobytu zhruba každý druhý, po deseti letech šedesát procent a po patnácti letech pracuje takřka sedmdesát procent těch, kteří ze své země uprchli.

Tento závěr vyplývá ze zprávy, kterou na podzim roku 2015 vydal německý „Institut pro výzkum pracovního trhu a zaměstnávání" (Houda; 2016).

Budou se tito „noví" uprchlíci, přicházející do Německa v počtu, jaký od konce druhé světové války nezaznamenalo / v této souvislosti se mluví o tom, že dnes jsme svědky novodobého stěhování národů, přičemž však evropské zákonodárství počítá jenom s individuálními žadateli o azyl / integrovat do německého trhu práce stejně jako jejich předchůdci anebo způsobem zcela jiným. A kdo jsou tito lidé? Jednu z ucelených odpovědí na tyto zásadní otázky nabízí reprezentativní studie, kterou na jaře roku 2016 zveřejnil „Spolkový úřad pro migraci a uprchlíky" a to na základě odpovědí žadatelů o azyl, které však nebyly dále podrobeny další aprobaci. Podle údajů tohoto úřadu, většina, až 34 procent všech žadatelů uprchlo ze Sýrie.

Sociální struktura žadatelů o azyl

Arabštinu jako svůj rodný jazyk uvedlo 48 procent žadatelů o azyl, následuje albánština s 18 procenty a farsí (dárijština) – 6 procent.

Tři čtvrtiny žádostí o azyl si podali muži, přičemž mezi žadateli z Pákistánu jich bylo dokonce 95,2 procenta.

Do 33 let bylo 68 procent žadatelů o azyl; nejmladší jsou v průměru Eritrejci – 46,9 procentům z nich je 18 až 22 let.

Ženy – žadatelky jsou v průměru o trochu starší než muži. Zatímco 49 procent žadatelů o azyl uvedlo, že žije v manželství 48 procent, že nikoliv.

Obecně platí, že žadatelé o azyl z Balkánu (Makedonci, Srbové, Kosované a Albánci) jsou méně vzdělaní. U žadatelů z Blízkého východu je vyšší vzdělanostní úroveň. Zatímco 35,2 procenta Iránců navštěvovalo vysokou školu (Syřanů 27 procent) a jen 6 procent uvedlo, že jejich maximální vzdělání je základní; mezi Iráčany je tomu naopak – 13,8 procenta vysokoškoláků oproti 30,3 procenta se základním vzděláním.

Vysoké procento vysokoškolských žadatelů o azyl nemá v důsledku nízkého věku dostudováno – mnozí uprchlí ještě jako studenti.

S výjimkou Iráčanů, představitelé jiných národů z řad žadatelů o azyl zřídkakdy před cestou do Německa pracovali. Například pracovalo jen 16,2 procenta Srbek anebo 17,1 procent žen z Iráku. Mezi muži na tom, byli nejhůře Srbové, kterých před odchodem do Německa pracovalo jen 60,7 procenta.

Jen 2 procenta žadatelů o azyl o sobě prohlašují, že hovoří německy; angličtinu však ovládá skoro 30 procent dotazovaných. Nezkoumala se úroveň znalosti němčiny a angličtiny. Na otázku ohledně posledního povolání v zemi původu před odjezdem do Německa respondenti nejčastěji uváděli, že pracovali jako živnostníci, učitelé; u Syřanů a Iránců naproti tomu převažuje práce lékaře, inženýra, umělce.

Německá zkušenost potvrzuje, že vzdělání není rozhodujícím kritériem pro rychlou integraci do pracovního trhu, naopak snadněji se budou integrovat spíše lidé, kteří v zemi svého původu pracovali manuálně, naproti tomu vzdělané azylanty s vysokou kvalifikací bude neznalost němčiny značně omezovat (Houda; 2016).

Migrační politika zemí EU

Posledním z důležitých faktorů, které ovlivňují volbu cílové země uprchlíků, jsou politická rozhodnutí přijímacích zemí. Ačkoliv je efektivita migračních politik cílových zemí často a to v rovině teoretické a praktické zpochybňována, nyní když přístupy jednotlivých evropských vlád jsou vyhraněně protikladné, se uprchlíci velice často rozhodují podle toho, jak kde budou vítaní. Na jedné straně tak stojí odmítavé postoje představitelů zemí střední a východní Evropy, kterým se uprchlíci rovnou vyhýbají, než aby riskovali problematické zacházení při velice nízké pravděpodobnosti získat azyl.

Na straně druhé pak je poměrně otevřená náruč západních zemí, ačkoliv i zde nalezneme rozdíly, a chování jednotlivých států se mění. Tradičně uzavřené je svou imigrační politikou Dánsko, k němuž se v posledních letech přidalo i dříve velice otevřené Nizozemsko. Zvlášť stojí státy jako Švédsko či Norsko, které vždy byly přistěhovalcům nakloněné či nově Německo. Tamní kancléřka A. Merkelová svým výrokem ze srpna 2015, kdy slíbila azyl všem Syřanům, odstartovala nevídaný nápor uprchlíků „balkánskou trasou".

Rozhodnutím nevracet uprchlíky do členských zemí, v nichž poprvé překročili hranice EU, se Německo dostalo do konfliktu s jedním ze základních pravidel Dublinské úmluvy o první bezpečné zemi v EU, která rozhoduje o udělení azylu. Pokud pojednáváme o politických „pull" faktorech, nelze opomenout problematiku Schengenské zóny.

V Evropě, ve které byl každý stát odpovědný za ostrahu svých hranic, v niž bylo možné legálně překračovat hranice jen na kontrolovaných přechodech, kde každý stát měl svou azylovou a migrační politiku, byla migrace problémem každého jednotlivého státu.

V rámci schengenského prostoru jakožto zóny nekontrolovaného pohybu osob přes hranice 26 států (plus 3 mikrostáty s otevřenou hranicí, které oficiálně nejsou členy tohoto seskupení) o rozloze 4,3 milionu km² je situace podstatně jiná. Za volný pohyb osob platíme sdílením problému o nutnosti podřídit se společnému politickému rozhodnutí!

Dokud každý stát spravoval své hranice, nemohl se své odpovědnosti zbavit přenášením důsledků na kohokoliv jiného, a tudíž byl nucen chránit své území, svoji bezpečnost, finance, společenskou a kulturní soudržnost a další své zájmy.

Schengen naproti tomu vytváří systém kolektivní nezodpovědnosti.

Kdyby nebylo Schengenu, nebylo by ani dnešní migrační vlny. Zastavily by ji totiž jednotlivé státy jako Maďarsko či Makedonie. Státy na vnější schengenské hranici však nejsou dostatečně motivovány tuto hranici chránit, když vědí, že nejsou cílovými zeměmi imigrace, a zátěž s pobytem migrantů a uprchlíků mohou pohodlně přenést na jiné evropské země.

Je-li pro ně snazší propustit migranty dále „do nitra Evropy" než se migrační invazi bránit a když toto jednání, které je v hrubém rozporu s pravidly fungování schengenského prostoru nebylo včas a po zásluze potrestáno, sotva se lze tomuto jednání divit.

Jsme tedy v situaci, kdy členské země EU byly zbaveny možnosti efektivně chránit své hranice a rozhodnout o azylové a migrační politice.

Paradoxnost poměrů, které panují uvnitř schengenského prostoru, výstižně dokumentuje například pravidlo, podle kterého se mohou osoby, jimž byl odmítnut azyl v jedné členské zemi přesunout do jiného členského státu v rámci Schengenu, a tam mohou znovu požádat o započetí stejného azylového řízení, se kterým neuspěli v jiné členské zemi: rozhodnutí vydané v jedné

členské zemi Schengenského prostoru totiž neplatí v jiné členské zemi schengenské zóny (Lupták, Luptáková; 2013).

Rozdílný postoj k poskytování azylů uprchlíkům nalezneme i mimo Evropu. Dokumentovat to lze na příkladu nejpočetnější uprchlické skupiny současnosti – Syřanů. V šesti a půl milionovém Jordánsku dnes žije více než 1,4 milionu uprchlíků, většinou ze Sýrie. Půl druhého milionu syrských uprchlíků v Libanonu dnes tvoří třetinu z celkového počtu 4,7 milionu obyvatel této země. Turecko s přibližně 75 miliony obyvatel dnes hostí 2,7 milionu syrských uprchlíků.

Naproti tomu státy Perského zálivu, navzdory obrovskému ropnému bohatství, nepřijaly prakticky žádné uprchlíky. Opírají se o tvrzení, že nepodepsaly Úmluvu OSN o právním postavení uprchlíků z roku 1953, a proto nemají závazek je přijímat. Spojené arabské emiráty od vypuknutí syrské krize v roce 2011 přijaly jenom 200 tisíc uprchlíků.

Egypt, Tunisko, Maroko a Turecko sice umožňují syrským uprchlíkům vstup do země, ale neposkytují jim žádnou podporu.

Země sousední se Sýrií strádají pod tíhou krize, Turecká vláda poskytla pomoc uprchlíkům ve výši více než 8 miliard dolarů, naproti tomu EU poskytla jenom malou část z 3,2 miliard eur, k níž se ke konci roku 2015 zavázala. Problémy však způsobují i uprchlíci, kteří v Jordánsku a Libanonu pracují, neboť stlačují mzdy u málo kvalifikovaných pracovníků.

Je nesmírně důležité udržet migranty převážně na Blízkém východě už proto, aby se ve snaze dojít do Evropy neutopili ve Středozemním moři. Ze všeho nejnaléhavější je za této situace, aby bohaté země Perského zálivu poskytly více prostředků státům, na jejichž území žije nejvíce uprchlíků a umožnily jim tak začít zlepšovat životní podmínky těch, kteří hledají bezpečí (Ennaji; 2016).

Postmoderní mutace kriminologie operují s tvrzením, že někdy je oběť zločinu sama vinna tím, že se stala objektem napadení. Jinými slovy, se samotná oběť může pro pachatele zločinu stát „pull" faktorem, jelikož se jeví jako bezbranná, provokující a přitahující zločince právě svojí slabostí a absencí toho, co filozofie života, zvláště F. Nietzsche, výstižně nazval vůle k životu a moci.

Taková krátkodobá a jasnozřivá prozření situace, se zpravidla objevují v těch kritických a dramatických momentech, když se obyvatelé jednotlivých západoevropských zemí stávají obětmi teroristických útoků, jejichž podhoubí vyrůstá ze současných procesů mezinárodní migrace.

Ukazuje se, že postoj k migraci se dnes v mnohém kryje s postojem k dalším tématům evropské nové levice, jenž se opírá o filozofii tzv. Frankfurtské školy, jakou jsou zelená politika, včetně boje proti klimatické změně, genderová politika a pokrokářský sociálně-inženýrský evropeizmus.

Toto všechno prorostlo napříč všemi mainstreamovými politickými stranami. Proimigrační mainstream má pod vlivem multikulturní ideologie kolosální ambice.

Doufá totiž v to, že příliv milionů neevropských migrantů a jejich přerozdělení a usídlení napříč Evropou, tento kontinent zásadně změní, až nakonec přivede k zániku národních států, vytvoření sjednocené Evropy a jejího „finálního" produktu – nového člověka, což je odvěký sen všech evropských pokrokářů.

Početné segmenty imigrantů, zvláště z islámských zemí, tyto evropské kulturní hodnoty inspirované Frankfurtskou školou nepovažují za hodné následování, jelikož si nechtějí zopakovat osudy evropské civilizace, která si k realizaci historicky jedné z mnoha svých sociálních utopií, jenž je oficiálně prezentována jako program záchrany evropské civilizace, musí urychleně zvát zahraniční migranty.

Evropská kultura ve své stávající podobě totiž nemá dostatek sil se sama ze svých vnitřních zdrojů obnovovat, a dává tak svým způsobem najevo migrantům, zvláště těm islámským, že na svém dalším trvání nemá zájem.

Možná bychom si měli za této situace nahlas přiznat, že chceme po buddhisticku vyvanout – ale ani k tomu nemá současná evropská civilizace dostatek sil (Komárek; 2012).

Závěrem lze tedy konstatovat, že rozhodnutí o tom, kam uprchlíci míří, je tedy ovlivněno celou řadou „pull" faktorů které se mohou vzájemně doplňovat, ale i si konkurovat, avšak v „poslední instanci" rozhoduje o výběru cílové země migrace, kvantita a kvalita ekonomického, sociálního, lidského a kulturního kapitálu, kterým disponují jednotliví migranti a uprchlíci.[1]

LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

BAUER, T. et al. (2005), "Enclaves, language and location choice of migrants", *Journal of Population Ecconomics*. 18, s. 649-662.

CARLING, J. (2007), "Unauthorized. Migration from Africa to Spain", *International Migration* 45, č. 4, s. 3-37.

ENNAJI, M. (2016), "Ať migrační krizi řeší Blízký Východ", *Hospodářské noviny*, 15. srpna, s. 18

FONSECA, M. L. (2008), "New Waves of Immigration to Small Towns and Rural Areas in

[1] Některé části stávajícího příspěvku již byly prezentovány v rámci panelové diskuze na mezinárodní vědecké konferenci „Udržitelný rozvoj VII. – 30 let od Jednotného evropského aktu aneb Evropa čtyř svobod" kterou zorganizovala Vysoká škola evropských a regionálních studií, v Českých Budějovicích, ve dnech 31. 3. – 1. 4. 2016

Portugal Population”, *Space and Place*, č. 14, s. 525-535

HASMAN, J., LUPTÁK M. (2015), “Faktory ovlivňující volbu cílové země uprchlíků”, *Geografické rozhledy*, č. 3, s. 2-4

HOUDA, P. (2016), “Německo: desatero žadatelů o azyl”, *Lidové noviny*, 18. června, s. 15

KOMÁREK, S. (2012), “Evropa bude jednou islámská”, *Salon - Literárně kulturní příloha Práva*. 10. května, s. 5

LUPTÁK, M; LUPTÁKOVÁ, M. (2013), *Mezinárodní migrace: pohledy a nadhledy*. Pavel Mervart, Červený Kostelec, 249 s.

ŠNAIDAUF, J. (2005), “Arabské národnostní menšiny v Německu na pozadí současné diskuse o migraci, integraci a multikulturalismu” [online], viewed 01 December 2015, available at: www.amo.cz.

ADDRESS & ©

Ing. Lenka SVOBODOVÁ
svobodovaL@vubp-praha.cz

Ing. Iveta MLEZIVOVÁ
mlezivova@vubp-praha.cz

PhDr. Milan LUPTÁK, CSc.
luptakm@seznam.cz

Oddělení analýz a prognóz
Výzkumný ústav bezpečnosti práce, v.v.i.
Occupational Safety Research Institute
Jeruzalémská 9 116 52 - Praha 1
Česká Republika

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

6. FILOSOFIE

THE CRISIS OF MODERN MAN AND THE PERSPECTIVE OF ETERNITY IN THE LIGHT OF T. G. MASARYK'S THINKING[1]

Jan SVOBODA

Prague, Czech Republic

ABSTRAKT: Masarykovo pojetí krize moderního člověka vychází z dějinně filosofické teze, že se moderní svět vyvíjí od „katolicismu" k „protestantismu". Tento proces přechodu není přímočarý, nýbrž složitý a bolestivý. Jedním z průvodních ukazatelů oné krize je sebevražednost. Z negativních nálad, šířících se tehdejší společností, dochází počátkem 80. let 19. století k názoru, že doba je „stvořena" pro nové náboženství. Zde se rodí koncepce synergismu, kterou Masaryk chápe jako aktivitu lidstva spojující přítomný okamžik s věčností.
Klíčová slova: myšlení T. G. Masaryka; krize moderního člověka; hledisko věčnosti; nové náboženství; lidská práva

РЕЗЮМЕ: концепція Масарика щодо сучасної кризи людини пов'язана з історико-філософською тезою про те, що сучасний світ розвивається від католицького до протестантського образу мислення. Цей процес переходу є не лінійним, а складним і болючим. Одним з явищ, які супроводжують цю кризу, є рівень самогубств. Негативна атмосфера і фрагментація суспільства, що домінувала ще на початку дев'ятнадцятого століття, й виправдали думку Масарика про те, що час "народжується" для нової релігії. У той же час була сформульована й концепція синергіетизму, який Масарик розумів у якості діяльності людини, що поєднує сьогодення з вічністю.
***Ключові слова*:** мислення Т. Г. Масарика; криза сучасної людини; перспектива вічності; нова релігія; права людини

ABSTRACT: Masaryk's concept of modern human crisis stems from historical philosophical thesis that the modern world develops from the Catholic to the Protestant way of thinking. This process of transition is not linear, but complicated and painful. One of phenomena accompanying this crisis is the suicide rate. The negative atmosphere and fragmentation of society dominating to the beginning of the nineteenth century justified Masaryk's view that the time is „born" for a new religion. At the same time the concept of synergism which Masaryk undestands as man's activity joining the present with the eternity was formulated.
***Key words*:** T. G. Masaryk's thinking; crisis of modern man; perspective of eternity; new religion; human rights

АННОТАЦИЯ: концепция Масарика о современном кризисе человека связана с историко-философским тезисом о том, что современный мир развивается в направлении трансформации от католического до протестантского образа мышления. Этот процесс перехода является не линейным, а сложным и болезненным. Одним из явлений, которые сопровождают этот кризис, является уровень самоубийств. Негативная атмосфера и фрагментация общества, доминирующая еще в начале девятнадцатого века, и определила позицию Масарика, согласно которой само время "рождается" для новой религии. В то же время была сформулирована и концепция синергитизма, который Масарик понимал в качестве деятельности человека, синтезирующей настоящее с вечностью.
Ключевые слова: мышление Т. Г. Масарика; кризис современного человека; перспектива вечности; новая религия; права человека

[1] This paper was publisched in Czech Auspicia, roč. XII, 2015/1, s. 11-16.

Tomas Garrigue Masaryk – Czechoslovak president in 1918-1935 as the only philosopher in Europe did not construct the state as an idea, he really founded it.

He studied philosophy and classical philology at the University in Vienna. His teachers were Franz Brentano, Robert Zimmermann and Theodor Gomperz. At the University of Leipzig he got acquainted with the later founder of phenomenology, the Czech born Edmund Husserl, who was a student of astronomy. He habilitated with the paper about suicide „as a social mass phenomenon of modern civilization". Since 1882 he worked as a professor of philosophy at the newly founded Czech University in Prague. He is the founder of the Athenaeum Revue (1883), on the pages of which, besides the latest domestic and world thoughts and ideas, he fights against the uncritical promotion of Czech nationalism and provincialism.

The realism movement in which Masaryk actively participated originated from critical thinking of young intellectuals. This movement becomes a part of the patriotic oriented political party for which Masaryk successfully candidates into the imperial and land parliaments.

At the end of the 90's he gives numerous lectures and publishes articles about the question of social and socialist theories. He stands up against antisemitism. His political programme was aimed at the change of the Austrian monarchy into a multinational democratic federation. He abandons this programme when Austria, together with imperial Germany Empire unleashes the First World War, and leaves for emigration to fight for the origin of the independent Czechoslovak state.

He is active at the political and organisational level in Russia (1917, Czechoslovak Legions) as well as in the United States where with compatriot organizations of Czechs and Slovaks he negotiates the support of the Czechoslovak cause (Pittsburgh Declaration). He takes over and deepens Wilson´s ideas of a peaceful order of Europe (Washington declaration). After the end of the war he is elected President by the revolutionary National Assembly on November, 14th, 1918. He takes the presidential oath after his return from emigration on December 21 st, 1918.

So far to the brief introduction to who Masaryk was. Let us recall the historical and philosophical context in which Masaryk perceived the crisis of modern man and which solutions he come to during the social crisis of that time.

Masaryk´s concept of the crisis of modern man results from his historical and philosophical view that the modern world had been developed from the Catholicism to the Protestantism. This thesis is not only an expression of the personally experienced problem connected with his own crises of faith, which in Masaryk´s case culminated in the conversion from Catholicism to the reformed Evangelical Church. However, it is not merely a question of confession.

Masaryk closely linked the Catholicism with the disintegrating medieval society, in connection to the Austro-Hungarian Empire, and in a broader context, with a society based on dogmas, authoritarianism and institutionalized religion preventing the freedom of the individual, critical, philosophical and scientific thinking. The Protestantism, on the contrary, represents the new era in which critical reason, non-dogmatic faith, the intellectual and moral autonomy of the individual prevail.

This transformation process is not straightforward, but complicated and painful. With the disintegration of the firm medieval organization of society and under the weight of critical philosophical thinking and the growing weight of science, the religious world view belief is disintegrating, subjectivism and scepticism are rising, enlightened reason begins its reign. Together with this, however, semi-education and ignorance are spreading. Masaryk understands this phenomenon not as an insufficient lack of knowledge, but as knowledge separated from moral decision, as knowledge lacking moral responsibility. A consequence of this phenomenon is, as Masaryk reminds us, the inclination of modern man to "titanism" and "faustism".

All these phenomena are an expression of the crisis of modern time and modern man, and one of its most urgent symptoms according to Masaryk, is the growth of suicide rate. In his habilitation paper on this topic, written largely in Leipzig (1876-1877) and later published in German (1881), he comes to the conclusion after a detailed analysis, that suicide is most common among nations with a high standard of education and its main cause is the weakening of character through the loss of religious faith. Masaryk´s analysis also shows that among the Protestants suicide occurs more frequently than among the Catholics.

First Masaryk considers different approaches how to lower the suicide rate (Masaryk, 1998):

1. First he evaluates critically the proposal that common people should be educated in a religious way and educated people in a free way. Masaryk rejects this idea and considers it as a half-hearted solution. It leads furthermore to the formation of a separated class of a "scholarly aristocratic nobility".
2. Neither the education in the spirit of scientific world opinion is a solution for Masaryk, since he cannot imagine a world without religion.
3. Masaryk also refuses the any attempt to find a substitute for religion. Such experiments

had already existed, for example in art: an aesthetic experience, according to Masaryk is not able to make the burden of the world bearable; art can always serve religion, but it can never substitute it.

From pessimism, dissatisfaction and malaise in which the society at the end of the century lived, he comes to the conclusion that the time is "ripe" for a new religion. It should be, in the spirit of the Protestantism, an individual matter, and, at the same time a folk religion – not too intellectual, but its theoretical level must correspond to the average educated person (Masaryk, 1947).

We do not get to know a lot about how such ideal should be implemented. Masaryk focuses on the content only. He summarizes it basically in the following way:

1. The new religion has to be a conviction (strong belief) not a blind faith. Masaryk was not a follower of two truths, one scientific and the other religious. For him truth was not divisible, it was unique, scientific, based on critically justified arguments.
2. The new religion has to be a conviction, it has to be based on the inner spiritual experience of the individual, not on religious and cultic formalism. He wants a church which is alive, conscious, not limited by dogmatism and compatible with the science of the modern era. For Masaryk any experience, personal experience includes represents empirical facts, similarly as factual perception of the objective world and the individual spiritual processes.
3. Morality is an important part of religion, but it cannot, nevertheless, be substitute for it. Masaryk believed that without religion morality is impossible. He drew the ideal and example from the personality of Jesus, from his love of God, his fellowmen and his religious humanity. He did not consider Jesus as the son of God, but as a human being, a religious reformer.
4. According to Masaryk as a consequence of higher morality, the social structure changes as well. Modern religion has to be socially oriented. If it serves only the rich, it is not the religion of Jesus.
5. The new religion has to be Czech. If we start from our deep inner conviction, it will be national at the same time. In this way Masaryk builds on the humanitarian tradition of Czech reformation.
6. With this conviction we will be connected with an active effort to work together for the good of all and not only on the national level, but beyond the borders of our state as well.

The new religion, which is supposed to cure the religious and moral crisis of modern time, would lead a strengthening of humanity for Masaryk, a strengthening of the Christian love to his fellowmen and – as he stresses – it should lead us to be „in favour of cooperation of mankind and the whole world" (Masaryk, 1947). Here the concept of synergism is born, which Masaryk understands as an activity of mankind, connecting the present moment with eternity. In accordance with the world order he wants to overcome human passivity by looking for a higher, supra-personal sense of human condition.

Masaryk believed that reality structure can be developed both without and within us. He did not search for the essence of humanity solely in abstract possibilities objectifying rationality because they would limit our understanding of reality to a realm of mathematical structures. He stressed that emotions and will give the flash of the inner life of the subject. And these volitional and emotional parts of consciousness are, according to Masaryk, the real link with the timeless or eternal world of our practical purposes and values. It can be justly argued that this concept itself shows an influence of Platonism and we are very well aware of the fact that during his Viennese studies of philosophy Masaryk did not only intensively studied Plato but despite he considered himself a lifelong Platonian, we unambiguously underline his practical attitude to reality. He was not a Platon's epigone. Even if he considered himself a Platonist, we want to stress also his pragmatic attitude to live (Masaryk, 1993).

Masaryk´s thinking is free from all utopistic visions. His idea of a better world is based on a thorough critical investigation of the real, non fictitious process of the development of social structures. In the spirit of radical Czech Reformation he demands a radical qualitative change of the society, as he demonstratively claims, he demands a „revolution of heads and hearts" (Masaryk, 1996). This cannot be done without deep or profound social changes. The Austrian government would not approve of these. With the beginning of the war he radicalizes his attitude to the present government and he creates an interpretative scheme for the explanation of the First World War and the ensuing development after the war. The central notion of his general ideological orientation and concrete reformist-political efforts becomes in this period historical thesis: "Democracy against theocracy, or rather aristocracy" (Masaryk, 1994).

As basic dynamic component of this modern aiming in the spirit of the new religion Masaryk considers a conception of eternity. Eternity it is not understood as an inaccessible transcendentalism, pushed into the far future. Eternity, as he puts, it is "here and now", it is the vertical line permeating into our everyday action because it shows in a concrete moral responsibility for oneself and others. Masaryk´s principal concern is

everyday work as a real starting point for creating real humanity within the framework of democracy adjusted for social needs. Reaching this idea of real humanity is the way not the final goal. He points out one of the highest moral ideals to govern man's goals: the harmonic development of one's spiritual and rational resources which allow securing human dignity, freedom, rights, conditions for personal responsibility, development of education and culture. All these are principle features, creating this general ideal and they are not empty slogans even in these days.

For Masaryk to work continually on this task amounts to choose for Masaryk the principal attitude – the attitude „sub specie aeternitatis", not burdened with the superstition and tradition (Masaryk, 2005). It is the attitude of a responsible Christian, who forever sympathizes with the neighbours that he feels love of them in every present activity and creates conditions for unselfish efforts to work for the good of all – for the common good. However, we should not ignore the fact that the basic attitude can be applied only in a well-functioning system which shows dynamics of social structures. The level of openness and functionality of its structure has to be in accordance with the ethical normative requirements and social-political guarantees consisting in the granting and a consequent application of human rights and freedoms.

Even if the possibility of fulfilment of personal and political right and freedoms for us remains undoubtedly the basic value requirement of the functionality of every open society, it is by far not all. We have to keep in mind that every open functional social system has to be set in such a way that it to allow further development of rights and freedoms deepening the social cohesion of the society, that is – it has to open the possibility to cultivate social, economic rights, cultural or environmental rights.

On every suitable occasion Masaryk used to stress that "Democracy is discussion" (Čapek, 1969). In his memorable sentence there is something, which with its timeless dimension, surmounts the common attitude. Masaryk did not base on the arbitrariness of the acting subject which often conformly sticks to the framework of our local ideas and interests. It is not what Masaryk preferred. In this, even today not uncommonly mentioned sentence is basically expressed the principal ethical attitude to our world of live – in other words to the world of our „eternally" living presence. Principally it is life alone, which puts us in front of humanitarian decisions which of basic attitude to reality to choose. If we approach the world in a biophilic, respectively culturophilic way in contrast to necrofilic way. Whether we decide to help the development of life or whether we will hinder it. – Has also global context: whether to choose intercultural dialogue instead of the clash of civilizations.

REFERENCES

ČAPEK, K. (1969), *Hovory s T. G. Masarykem*, Českosl. spisovatel, Praha.

MASARYK, T. G. (1947), *V boji o náboženství*, Čin., Praha.

MASARYK, T. G. (1993), "Plató jako vlastenec", *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Sv. 16, Ústav T. G. Masaryka, Praha.

MASARYK, T. G. (1994), *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Doplněk, Brno. English version: (1972) *The New Europe. The Slav Standpoint*. Bucknell University Press.

MASARYK, T. G. (1996), "Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení", *Spisy T. G. Masaryka*. Sv. 7, Ústav T. G. Masaryka, Praha.

MASARYK, T. G. (1998), "Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty", *Spisy T. G. Masaryka*. Sv. 1, Ústav T. G. Masaryka, Praha. English version: (1970) *Suicide and the Meaning of Civilization*. University of Chicago Press.

MASARYK, T. G. (2005), "Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918", *Spisy T. G. Masaryka*. Sv. 15, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, o.p.s., Praha. German version: (1925) *Die Welt-Revolution: Erinnerung und Betrachtungen, 1914-1918*, Erich Reiss Verlag, Berlin.

ADDRESS & ©

PhDr. Ing. Jan SVOBODA, M.A., Ph.D.
Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences
Jilská 1, Prague 1, 110 00
Czech Republic
svobodaj@flu.cas.cz

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

THE MASS CULTURE AND THE MASS SPORT IN TODAY'S SOCIETY

Lyubov SHEREMET

Kyiv, Ukraine

ANOTACE: Článek je věnován studiu schopnosti sportu vykonávat funkci inkulturace v dnešní situaci. Zde se vyšetřují objektivní vývojové tendence moderní společnosti, zejména masovizace převážné většiny forem lidské činnosti; se projednává problémy spojené s sjednocením hodnot, potřeb a zájmů lidí, které jsou přenášeny masovou kulturou, která převládá v dnešní společnosti. Zdůrazňuje se, že sport je spojen stejně s představou hodnotových preferencí různých společenských vrstev, a to i v politické sféře důvěra elektorátu častokrát je získána politickými činiteli díky projevování sympatií k populárním mezi voliči sportovním týmům. Zdůrazňuje se úloha masové kultury při vytváření sociálně přijatelných vzorců chování a životních orientací; dává se otázka o významu sportu jako faktoru inkulturace.
Klíčová slova: sport; masový sport; filosofie sportu; masová kultura; sport, jako faktor inkulturace

АНОТАЦІЯ: Статтю присвячено дослідженню спроможності спорту виконувати функцію інкультурації в ситуації сьогодення. Досліджуються об'єктивні тенденції у розвитку сучасного суспільства, зокрема, масовізація переважної більшості форм людської життєдіяльності; розглядаються проблеми, викликані уніфікацією цінностей, потреб і інтересів людей, які транслюються масовою культурою. Підкреслюється, що професійна спортивна діяльність обертається репрезентацією ціннісних преференцій різноманітних соціальних верств, й навіть у політичній сфері довіра електорату подеколи досягається політиками шляхом демонстрації їхнього ставлення до популярних серед виборців спортивних команд. Відзначається роль масової культури у виробленні соціально прийнятних способів поведінки та смисложиттєвих орієнтацій; ставиться питання про значення спорту як фактору інкультурації.
***Ключові слова*:** спорт; масовий спорт; філософія спорту; масова культура; спорт як фактор інкультурації

ANNOTATION: The article is dedicated to the consideration of sport in its ability to perform the inculturation function under the conditions of the contemporary mass culture. Objective tendencies in the development of the contemporary society that lie in 'massovization' of the most forms of human life-activity are revealed; problems related to the unification of values, needs and interests of people, translated by the mass culture formed in today's society, are being considered. It is stressed that the sport is found to be a representation of value attitudes by different social strata of the society, as even in the sphere politics, the trust of electorate is being achieved by politicians demonstrating their attitude towards favorite teams of voters. The role of mass culture in producing socially acceptable examples of behavior and sense-life orientations is being denoted, alongside with questioning the role of sport as a factor of inculturation.
Keywords: sport; mass sport; philosophy of sport; mass culture; sport as a factor of inculturation

АННОТАЦИЯ: Статья посвящена исследованию способности спорта выполнять функцию инкультурации в современной общественной ситуации. Исследуются объективные тенденции в развитии современного общества, в частности, массовизация подавляющего количества различных форм человеческой жизнедеятельности; рассматриваются проблемы, связанные с унификацией ценностей, потребностей и интересов людей, транслируемых сложившейся в современном обществе массовой культурой. Подчёркивается, что спорт связан и с представлением ценностных предпочтений различных слоёв общества, и даже в политической сфере доверие электората зачастую завоёвывается политиками путём демонстрации симпатий к популярным среди избирателей спортивным командам. Отмечается роль массовой культуры в выработке социально приемлемых образцов поведения и смысложизненных ориентаций; поднимается проблема значения спорта как фактора инкультурации.
Ключевые слова: спорт; массовый спорт; философия спорта; массовая культура; спорт как фактор инкультурации

INTRODUCTION

For the Ukrainian intelligentsia the phrase "mass culture" sounds like a negative content. That is, the mass culture is opposed to the culture of masses, folk culture, the true culture etc. Searching for positive components of this social phenomenon is perceived as an apologetics of low-grade cultural products offered by "cultural products market". However, such undifferentiated critical attitude towards mass culture leads to whole layers of social and cultural life disappearing from the field of scientific analysis. Moreover, the poor quality of cultural products is not synonymous with the mass culture. Just like any other social phenomenon, the mass culture is polarized, and the problem of a culture expert is not to make ethical verdicts, but to analyze social facts and to identify social patterns comprehensively.

We will proceed with two simple theoretical patterns: first, the existence of the phenomenon of mass consciousness as a special type of social consciousness, which is widespread in most modern societies, and second – the formation of public culture as a special type of culture in modern society, as a socio-cultural matrix of modern models, styles and ways of life.

RESULTS AND DISCUSSION

First of all, it should be noted that the emergence of mass phenomena (mass consciousness, mass culture etc.) is the objective tendency of modern society. These trends are based on "massovization", that is, on transformation of all basic conditions and forms of human activity in all areas of production, consumption, communication, social and political participation and leisure into mass phenomena. Making basic conditions and forms of life mass condition and forms, gives rise to the same or similar aspirations, interests, needs, skills, inclinations and so on. These examples are represented and revealed by the mass culture.

Complicated, changeable, unstable and unreliable environment of a big city, rapid changes in the nature of production, in lifestyle etc. makes not only personal but intra-social (family) experience insufficient for a human person. Under the conditions of social relationships and interactions, the links between generations are broken. Then, mass culture assumes the basic function of providing socialization, development of new social roles and values. Mass culture provides the necessary understanding of behavior and a style of life, which is functionally fit in this society, relationships between people, the nature of career opportunities and success, and a set of stereotyped social behavioral patterns, allowing to master a minimum set of social roles and to find socially comfortable position. Thus, in the formation of the modern type of social, mass culture is a kind of meaningful form, which is a source of social anonymous samples, models of behavior, and values.

The structure of these mass concepts is quite mosaic, so that it is difficult to find advantages of one or another component. Nevertheless, it is possible to find many different elements there, from positive knowledge to false images of reality, from fragmentary thoughts to more or less detailed judgments. These features of the content and structure manifest themselves in dissociation and contradictions of mass culture. In addition, these properties are fully compatible with the features of production and formation of conflicting everyday practical theories, as well as social and cultural activities of contemporary intellectual elite.

Unlike all the other socio-cultural forms, mass culture encloses not just a wide middle part of modern society but wealthy and marginalized elite as well; thus we can consider models proposed be mass culture as universal and suitable for the widest possible circle of population. Still, universality does not exclude diversity and structuring of mass culture based on social, age and subcultural differences. The difference in question is realized in genre and thematic diversity of a series of various social groups.

The unity and the universality of mass culture takes place not just in vertical stratification direction, but in the spatial, geographical one as well. The fact that the same social and cultural patterns are being realized in different parts of the globe is the result of not just human nature, but that of activity by global social subject as well.

However, comprehensive analysis of mass culture is not a priority of our study in this paper. We want only to prove a hypothesis regarding the subject of our consideration: at present times, mass culture is the main source of formation and the main channel of transmission for the models of contemporary enculturation. To prove this hypothesis, we must conduct qualitative and quantitative analysis of certain products of mass culture.

We are all aware of the variety of mass culture products; still, we would try to take television advertising themes as an example for our consideration. Although the press often publishes materials on healthy lifestyles, or different ways and methods of medication treatment, it is television that serves as much more powerful means of information and social impact than all the other means of mass communication.

For now, probably the most influential theorist in the field of mass communications and cultural studies is Canadian philosopher Marshall McLuhan who explained the growing importance of television be the fact that it significantly alters human's perception and thinking skills. Unlike print, which changed the proportions of feelings in favor of eyesight, television returns humans to their rather more natural state – using all senses equally. Television appeals to three of the five modalities of perception: eyesight, hearing and the esthetics of kinesis. That is why TV can produce the effect of human involvement into the communicative process and thereby enhance the effect of the image.

According to the concept of McLuhan, electronic communication channels radically transform human environment, destroying time and space by eliminating all national borders on our planet, thereby reproducing community, «a global village» (see: Malakhov & Filatov, 1991, p.167). However, if a word divides people, requiring translation into national languages, the visual image does not require such a translation. Thus, the transfer of sociocultural models and behavioral patterns is carried out most effectively. Television, acting through visual images, erases national state borders. And that's what leads to a mass medialization of sport, forming a giant army of TV sport fans.

This orientation on the perception of sport in mass consciousness implies a transformation of an individual's mode of participation in social interaction and finding for oneself the most appropriate social role, which will unleash one's creative talent and personal potential. We should just denote that for us the notions of "finding oneself" and 'fulfill oneself", as well as "search for oneself" and "personal self-realization" are identical, i.e. while considering "searching for oneself", we will mean finding opportunities for personal self-realization, enculturation to the maximum extent possible.

Considering the value of sport for a contemporary mass person, we argue that one of its functions is restoring physical and moral forces of a person (relaxation function).

Participation in sports is often used to bridge the gap between the ideal and the real "I". Many people devote their leisure to a certain activity while trying to express one's "I" and to show what do they want to be. That can be attributed to sports and adventure activities as well.

Experts on the history of culture and sports trace the origins of sport to the late archaic period, i.e. the ancient societies that emerged in the valleys of Tigris and Euphrates, and Nile. For example, "The Dictionary of Antiquity" states that basing on archaeological finds, sport was known to many peoples of the ancient world. Examples are jumping the bull, fistfights and fighting in Crete, ball games and gymnastics among the Egyptians, the Etruscans' horse races, fighting among the Sumerians, and equestrian sport of the Hittites. Sporting life there was stiff in traditional forms. Only in the ancient Greece, sport has emerged as an active element that affects agonistics of social life (Kuzishchin, 1994, p. 543 – 544).

Even at first glance, it is evident that modern researchers should not equate the Homeric fight of tribal chiefs and religious competition at the Olympic Games with the modern sport. Formal resemblance of those events should not obscure their fundamentally different socio-cultural identity. It is necessary to consider the modern sport in the context of modernization and urbanization of Europe, the emergence of national and mass culture. Otherwise, we would not understand why winning in sports became a symbol of national identity, and how does the society of "global spectacle" emerges out of it, and what is exactly a realization of a self-sufficient and autonomous person in sports activity.

Sports of the Modernity has that feature that it becomes accessible for everyone; each person can act both as a participant and as a spectator. There is a socio-cultural institute of sport emerging, alongside the corresponding system of training, professional athletes, values, economic mechanisms etc. Sport presents a special sphere with mutual behavior norms, with a system of social roles; it has its own language, its own symbolic and ritual systems that promote integration and reproduction of giant socio-cultural communities, cities, regions and countries, – sport becomes means for facilitating mobility between social strata. It is not only sport elite, but also the public, government, industry and fashion elites are being recruited in this surroundings. Modern sport is becoming more and more relevant to the Modernity ideas of rationalization, as it manifests universal technical and physical requirements that become common and compulsory for achieving results and comparing them. They allow to rationalize the preparation of an athlete, which is determined using high-tech equipment. Sport embodies one of the main ideas of the Modernity – the idea of mastering the nature: in sport, one's own body is the result of achieving the ideal anthropological model, and achieving this ideal may be accompanied by strenuous effort, risk, and utmost exertion.

In this context, sport is a socio-cultural phenomenon of the 19th and 20th centuries, and modern forms of its organization, the symbolic representation of an ethnos, emerge fir the first time in Europe. It is no wonder that between

1820 and 1840 European languages start to include words "sport" and "athlete". The trendsetter was the Great Britaon, where the modern forms of sports were based on traditional folk and aristocratic games. These games were later codified into the universal forms of regional professional clubs and communities.

Sport, as it was transforming itself into mass sport, has been criticized as a phenomenon of public culture – in particular by Jose Ortega-i-Gasset and Johan Huizinga. According to them, as noted by B. S. Turner (2008, p. 49), "exhibition" attitude towards own body, the emergence of the cult of body introduces modern sport into a wide range of social processes associated with the "formation" of ideal bodies. That appears as a part of a generalized Modernity project associated with training an ideal person.

Sport realizes one of the most fundamental ideas of modern culture – the one associated with visualization, the openness of relationships between people, with the removing of sacred and other restrictions in the image of person.

It is worth noting that the body "publicity" manifests itself not only in the open sale of personal care and cosmetics in supermarkets, in boring advertisement campaigns of the use of the intimate protection in sexual relations, – but in the creation of an entire industry of joint "body-constitution" in fitness clubs as well. This demonstration of various kinds of training equipment and facilities used to improve own body becomes a symbol of one's belonging to the elite of a society.

Of course, in the age of Modernity, the body cult has its backside, as it enables, first of all, in various forms of avant-garde art, to destroy this ideal of the «bourgeois» society. Writers, poets and artists of the avant-garde art trend in every way humiliated, destroyed, openly mocked human body in all sorts of happening, performances, installations etc.

All the contradictions that arise in the anthropological dimension of human person of the Modernity age, find their manifestation in sport as well. In particular, typical examples here are stresses and orientation conflicts in an athlete's role self-determination as one of modern socially mature type of personality. Those could be "the tension between personal gain and responsibility to others (in other words, personal goals and normative requirements of cooperation – a team game, loyalty to a club); aggressiveness and friendliness (sociableness); subordination to authority (a captain) – equality values (a team); risk and estimation (or risk and safety); physical strength and intellectual abilities with different social prestige of both. Ultimately, they can be represented as different modes of single constructive contradiction – the one between the values of initiative (freedom) and those of order (reciprocity, consistency of prospects and expectations). That is the key issue of post-traditional society" (Dubin, 2004, p. 42 – 43).

The body in sport is the way of social presentations of symbols of individual and collective identity. In a totalitarian society, sport obtains special features, first of all, those related to the formation and training of soldiers for further applications like GPO program – "Ready for Labor and Defense". Competitions, especially of international nature, are filled with symbols of confrontation between the two systems, the fight with the enemy, so that the defeat is perceived as a political fact. Sport becomes a state matter, and an athlete appears as a part of nomenclatural-bureaucratic system. According to M. Prozumenschikov, professional sport throughout the whole period of Soviet history was denied as "bourgeois phenomenon", although it did actually exist. Individualistic achievement orientations of professional sports, i.e. "culture of records" and "manufacture of stars", were opposed to collectivist and voluntary physical training (Prozumenschikov, 2004, p. 96).

In contrast to the ancient ideals where the acme of a person meant one's later years, the symbols of the modern society are youth, beauty and strength. Not only for totalitarian systems youth, embodied in the images of athletes, appears as a symbolic representations on the prospects of future development, but in modern democratic societies as well, as youth obtains a different socio-cultural status, that is embodied i the image of «immortal life» and masks the fear of death.

Sport has undergone some metamorphosis in the postmodern era, its origins dating approximately between the World War II and the beginning of the 1970s. During that period, there was the transition from sports-participation to sport-spectacle, from amateur to professional sports taking place. The main changes are the commercialization of professional sports associated with the end of the ideology of national states, and hence national teams.

In other words, any athlete in the world can be bought for regional or club teams, and thus included into the national team. At the same time, the amateur sport is "dissolved" in the industry of paid health services provided to both individuals and groups. Mass-media transformations of sport has led to the fact that those who is engaged in sports and attend sport events as spectators are much outnumbered today by those who just watch sport events on TV.

The difficulty of the question of "body" as the embodiment of "natural" and "normal" in post-

modern culture has led to the problem of doping emerging. The rules are ambiguous, resulting in technologization of sport achievements by any means, including chemical and genetic. Spectators and fans start to enjoy open wars, numerous acts of direct collective aggression both within national communities and on the international level.

Modern sport as an element of mass culture is manifested in the fact that in the US, it was sport and the cult of a healthy lifestyle that became a kind of national idea for the Americans in 1960s. Of course, such an attitude towards sport has not been formed in every country, it did not become a state policy everywhere. In the United States, becoming the "second religion", sport mostly bore the imprint of the American way of life, as most Americans perceive their health as a kind of their personal capital that could be used for successful participation in a competition. We can thus understand J. Betts's argument that "sport and capitalist spirit have much in common – the spirit of initiative, confrontation and competition".

CONCLUSION

Thus we can summarize that the sport is a representation of value attitudes by different social strata of the society. It is not accidental that the culture of post-industrial society features health as one if its major values, and healthy way of life is prestigious and necessary for the establishment of one's own socio-cultural status. Even in the sphere of everyday life, the topic sport, alongside that of weather, serves as a way of establishing initial personal contacts and finding mutually acceptable orientations and social positions.

Even in politics, the trust of electorate is achieved through politicians demonstrating their attitude towards favorite teams of voters, by sponsoring athletes. No wonder Mr. Simonnot, the renowned expert in the field of sport culture, says that all our daily actions are managed by "the religion of sport" Even money, in his opinion, is the subject to sport.

We can put a number of questions here, answers to them enabling us to get closer to the problem of the relationship of sport and culture. Why, for example, there is such a high evaluation of all social phenomena or objects somehow related to sport? Is there a deep connection between the values of sport and the values of the contemporary postmodern culture? Can we say that the global processes taking place in our days lead to the fact that the values of sport culture that originated first in England, are becoming popular in different parts of the world? Such questions could become the topics of future studies, and only the emergence of the culture of mass sport in the 20th c. can explain the phenomena mentioned above.

REFERENCES

DUBIN, B. (2004), *Intellectual Groups and Symbolic Forms: Essays of the Sociology of the Modern Culture* [*Intellektualnye Groupy i Simvolicheskie Formy: Ocherki Socilogii Sovremennoy Kultury*]. Novoy Iszdatelstvo, Moscow, 2004, 352 p. [In Russian]

KUZISHCIN, V. I. (ed.) (1994), *The Dictionary of the Antiquity* [*Slovar Antishnosti*], Ellis Lak; Progress, Moscow, 704 p. [In Russian]

MALAKHOV, V. S. & FILATOV, V. P. (eds.) (1991), *The Contemporary Western Philosophy: Dictionary* [*Sovremennaya Zapadnaya Philosophia: Slovar*], Politizdat, Moscow, 1991, 544 p. [In Russian]

PROZUMENSHCHIKOV, M. (2004). *The Big Sport and the Big Politics* [*Bolshoy Sport i Bolshaya Politika*], ROSSPEN, Moscow, 2004, 464 p. [In Russian]

TURNER, B. S. (2008) *The Body and Society: Explorations in Social Theory,* SAGE Publications, London, 296 p.

ADDRESS & ©

Lyubov SHEREMET, Ph.D.,
Habilitation Fellow,
Institute of Higher Education,
Krakovskaya Street, 7/22,
02100, Kiev,
Ukraine
lyubasha1971@mail.ru

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

ЕКСПЛІКАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ: "ВІДКРИТІСТЬ" ОНТОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ

Вікторія КОЗАЧИНСЬКА

Київ, Україна

ANOTACE: S odvoláním na množné číslo explikacemi současného antropologického palety, tento článek je pokusem porozumět "otevřenosti" heterogenního specifika struktur subjektivity jako zvláštní ontologické reality specificko-lidského. Zároveň je zdůrazněno, že panoramatika současných přehledů o specifikum lidské existence předpokládá hraniční zdolání metafyzického modelu subjektivity jako monadické imanence s pomocí myšlenky o její "roztržení" jako vyjádření "transcendentního v imanentním" (A. Reno). Otevřenost koncepčního diskurzu subjektivity, která je relevantní pro intersubjektivní struktury a komunikativní zprostředkování praxe a myšlení, je rozhodující v teoriích svéráznosti a identity Já jako nadbytečné, rozpojené existence "od první osoby" (P. Riker, V. Dekomb, S. Šovje), v koncepcích intersubjektivity Jiného jako klíčového faktoru ustavení subjektivity (P. Riker, E. Levinas, B. Waldenfels). Svéráznost přitom se interpretuje etickým principem, co umožňuje explikaci subjektivního smyslu Já jako normativního aktu vůle subjektu – agent "od pvrní osoby" (P.Riker), nebo z identity dynamické "Já-ideje", která určuje postoj Já k sobě (S. Šovje). Autor se věnuje zvláštní pozornost hraniční důležitosti předkognitivního, předpersonifikovaného úrovni organizace sebevědomí, které zahrňuje temporálitu, afektivitu a zkušenost ztělesnění a intersubjektivní vztahy takové jak konstitutivní dimenze subjektivity. Výzkumu původních struktur na úrovni předcházejícím aktivním formám vztahu člověka k sobě, odpovídá také oduvodnění subjektivní zkušenosti v pojmech původního pocitu "vlastnictví" a perspektivy první osoby teorií minimální samoty v současné filozofii vědomí a genomenologii (G. Stroson, D. Zachavi).
***Klíčová slova*:** subjektivita; heterogenita; immanence; intersubjektivita; subjekt v "perspektivě první osoby"; předkognitivita; samota

АНОТАЦІЯ: стаття є спробою осягнути "відкритість" гетерогенної специфіки суб'єктивності як осібної онтологічної реальності специфічно людського. Наголошено, що панорамність сучасних уявлень про специфіку людського буття передбачає ґраничне подолання метафізичної моделі суб'єктивності як монадичної іманентності ідеєю її "розриву" як виявлення "трансцендентного в іманентному" (А. Рено). "Розмикання" онтологічної площини суб'єктивності, релевантної інтерсуб'єктивним структурам і мовленнєво-комунікативним опосередкуванням практики й мислення, є визначальною у теоріях самості й ідентичності Я як надлишкового, розімкнутого буття "від першої особи" (П. Рікер, В. Декомб, С. Шов'є), інтерсуб'єктивістських концепціях Іншого як засадничого чинника в онтологічному конституюванні суб'єктивності (П. Рікер, Е. Левінас, Б. Вальденфельс). Самість при цьому визначається етичним принципом, що уможливлює експлікації суб'єктивного змісту Я як нормативного акту волі суб'єкта – дієвця від першої особи, "суб'єкта спроможного" у Рікера, або ж випливає з ідентичності "Я-ідеї", що надає Я відношення своїй самості, у Шов'є. Автор звертає особливу увагу на засадничість докогнітивного, доперсоніфікованого рівня організації самосвідомості, що містить темпоральність, афективність, досвід тілесності й інтерсуб'єктивні відношення як конститутивні виміри суб'єктивності. Вивченню базових структур на рівні, що передує активним формам ставлення до себе, відповідає обґрунтування суб'єктивного досвіду в термінах вихідного почуття "власності" й перспективи першої особи теорій мінімальної ("кореневої") самості в сучасній філософії свідомості й феноменології (Г. Стросон, Д. Захаві).
***Ключові слова*:** суб'єктивність; гетерогенність; іманентність; інтерсуб'єктивність; суб'єкт в "перспективі першої особи"; докогнітівний; самість

ANNOTATION: Refering to plural explications of contemporary anthropological palette, the article is an attempt to account for "openness" of heterogeneous specificity of subjectivity as specifically human ontological reality. It's emphasized panoramic view of specificity of human being assumes ultimate overcoming of metaphysical model of subjectivity as monadic immanence, the idea of immanence'

“breaking” as manifestation of “transcendent in immanent” (A. Renaut). Openness of the conceptual discourse of subjectivity, which is relevant to intersubjective structures and communicative mediations of practice and thinking, is the defining in theories of the Self and identity as excessive “first-personal” being (P. Ricoeur, V. Descombes, S. Chauvier), intersubjectivity conceptions of Other as a key factor of constitution of subjectivity (P. Ricoeur, E. Levinas, B. Waldenfels). The Self comes from ethical principle of I as a normative act of the will of subject – the “first-person perspective” agent (P. Ricoeur), or identity of a dynamic “I-idea”, which determines the relation of I to myself (S. Chauvier). The author emphasizes importance of the precognitive, prereflective level of organization of consciousness including temporal, affective and embodied being, intersubjective relations as constitutive dimensions of subjectivity. Foundation of subjective experience as the “for-me-ness”, “mineness” ownership by theories of primary subjectivity and the minimal Self in contemporary phenomenology and philosophy of mind corresponds to study of such primary structures (G. Strawson, D. Zahavi).
Keywords: subjectivity; heterogeneity; immanence; intersubjectivity; “first-person perspective” subject; precognition; Self

АННОТАЦИЯ: статья является попыткой осмыслить “открытость” гетерогенной специфики структур субъективности как особой онтологической реальности специфически человеческого. Подчеркивается, что панорамность современных представлений о специфике человеческого бытия предполагает предельное преодоление метафизической модели субъективности как монадической имманентности идей ее “разрыва” как проявления “трансцендентного в имманентном” (А. Рено). Открытость концептуального дискурса субъективности, релевантной интерсубъективным структурам и коммуникативным опосредованиям практики и мышления, является определяющей в теориях самости и идентичности Я как избыточного, разомкнутого бытия “от первого лица” (П. Рикер, В. Декомб, С. Шовье), интерсубъективистских концепциях Другого как ключевого фактора конституирования субъективности (П. Рикер, Э. Левинас, Б. Вальденфельс). Самость интерпретируется при этом возникающей из этического принципа Я как нормативного акта воли субъекта – агента “от первого лица” у Рикера, или из идентичности динамичной “Я-идеи”, задающей отношение Я к себе, у Шовье. Автор обращает особое внимание на предельную важность докогнитивного, доперсонифицированного уровня организации самосознания, включающего в себя темпоральность, аффективность, опыт телесности и интерсубъективные отношения в качестве конститутивных измерений субъективности. Изучению первичных структур на уровне, предшествующем активным формам отношения человека к себе, отвечает и обоснование субъективного опыта в терминах исходного чувства “собственности” в перспективе первого лица теорий минимальной самости в современной философии сознания и феноменологии (Г. Стросон, Д. Захави).
Ключевые слова: субъективность; гетерогенность; имманентность; интерсубъективность; субъект в “перспективе первого лица”; докогнитивный; самость

ВСТУП

Сьогоденню притаманне чітке усвідомлення хибності «людини універсальної», яка, до всього ж, визначається скоріше «негативно», через нередукованість, випадковість, трансгресію. Намагання “уніфікувати” конститутивні вияви буття суб’єктивності “згладжуватимуть” варіативність її суперечливої природи, адже парадоксальність визначуваної компенсаторною антропологією *недоконаної* людської істоти як створіння “замість чогось” (К. Лоренц, О. Марквард) полягає у тому, що, зумовлюючись здебільшого “поразками”, людина компенсує свої недоліки в інтерпретації поразок як досягнень, що перевершують її природу. Відтак, “деспеціалізованість” продовжує розглядатись як базисна характеристика поліморфної у своїх проявах людини (Gerhardt, 1999, p. 195).

Принциповою є необхідність утриматися від спроб “підігнати” природу суб’єктивності під якесь одне розуміння, що “затисне’ різноманітні способи виявлення “автономізації й гетерономізації людського” (Рено, 2002, с. 14) у жорстко фіксовані “сегменти” чогось квазі-субстантивного. Уможливлюючи розлогість філософської рефлексії у максимально широкому розумінні вчення про людину, сучасна концептуалізація суб’єктивності визначає принципову відкритість ідеї суб’єкта як “трансцендентного в іманентному” (Е. Левінас, Ж. Дельоз, А. Рено). При цьому обрій, або ж межі випрозорення концептуального тла, на якому ідея суб’єктивності уможливлює трансляцію природи “специфічно людського” в людині, “задають” некласичні інтерсуб’єктивні структури й мовленнєво-комунікативні опосе-

редкування практичної діяльності й мислення.

Адже яким, дійсно, є буття суб’єктивності? Рефлексивність, свобода волі, історичність, символізм, діяльність, моральність, трансцендування тощо не становлять абсолютної підстави її специфічності. За Е. Мореном, сполучення “…міфу, свята, танку, співу, екстазу, любові, смерті, непомірності, війни…, афективності, неврозу, безладу, випадковості” (Морен, 1995, с. 192) “виштовхує” людину з еволюційного ряду, робить її “напнутою линвою” (Ніцше). Свого часу Г. Плеснер, розмірковуючи про резонанс “Буття і часу”, зауважив, що Гайдеґер у визначенні природи людини “…солідаризується з ранньою статтею Шелера 1911 р. “До ідеї людини”, де Шелер услід за Ніцше визначає людину як перехід і …образ трансценденції” (Плеснер, 2004, с. 13).

М**етою статті** є дослідження “множинного” концептуального тла “відкритої іншому” (П. Рікер, А. Рено) гетерогенної специфіки суб’єктивності як осібної онтологічної реальності *специфічно людського;* розкриття кореляції сучасних антропологічних уявлень з ідеєю “розриву” метафізичної моделі іманентного змісту *Я* й виявленням суб’єктивності як “трансцендентного в іманентному” (А. Рено); означення обґрунтування гетерогенного виміру суб’єктивності як надлишкового, розімкнутого буття “від першої особи” (П. Рікер, В. Декомб, С. Шов’є), а також обґрунтування суб’єктивного досвіду на рівні докогнітивної, доперсоніфікованої організації базової форми самосвідомості у термінах вихідного почуття “власності” й перспективи першої особи теорій мінімальної (“кореневої”) самостів сучасній філософії свідомості й феноменології (Г. Стросон, Д. Захаві).

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Переконанням модерної суб’єктивності була її вивищена “упевненість” щодо інтуїції власного буття як підмету (суб’єкта) своїх актів. При цьому історія суб’єктивності, виключаючи панорамність осягнення її буття як осібної реальності *специфічно людського,* на думку А. Рено (2002, с. 301), “скоріше втрачала суб’єктивність у її внутрішній істині (як відкритості), аніж розвивала її ідею, … с*траждаючи не стільки відзабуття буття, скільки від забуття суб’єкта”*. Підвищення метафізичного гуманізму, згідно з А. Рено, визначаєможливість розуміння суб’єктивності інакше, ніж в дусі монадологіїй іманентності, осмислення її “не-співпадіння з собою, відкритості інакшому”, а саме “тієї відкритості, що пориває з монадичною іманентністю й наділяє суб’єкт властивістю виходу за межі себе, якщо завгодно – ознакою трансцендентності” (Рено, 2002, с. 310).

Подолання метафізичної моделі монадично замкненого змісту *Я* визначає при цьому “розрив” іманентності і вияв суб’єктивного як “трансцендентного в іманентному”, коли у самототожність автономного суб’єкта, суб’єктивність якого ототожнюється з інтерсуб’єктивною спільнотою людства, інтегрується, у відповідності до концепції А. Рено, “відкритість інакшості іншого” (Рено, 2002, с. 346). Таке подолання здійснюється не оберненям думки “супроти суб’єктивності”, як це вважав Гайдеґер, але “…спробою мислити ту відкритість, що пориває з монадичною іманентністю й наділяє суб’єкт властивістю виходу за межі себе, якщо завгодно – ознакою трансцендентності” (Рено, 2002, с. 309 – 310). Так, сучасна “онтологія від *першої особи”*,– “first-personperspective” (Г.-Ґ. Ґадамер, П. Рікер, Дж. Агамбен, В. Декомб, Д. Деннет, Д. Серл, С. Шов’є), – експлікуючи виміри екстатичного, розімкнутого буття, розглядає суб’єктивність як форму розрізнення, переживання й утвердження смислу від першої особи.

Конститутивним виміром суб’єктивностівиявляється при цьому втілюваний у *вокативі* (Е. Левінас) модус взаємовідношення *Я* й *Іншого*, десуб’єктивність віднаходить себе, за висловленням Дельоза, “на дні Іншого”. Згідно з П. Рікером (2008, с. 371 – 372), “інакшість належить до сутнісного змісту й онтологічного конституювання самості, – така риса різко відрізняє цю… діалектику від діалектики самості й тотожності, у якій домінував диз’юнктивний характер… Властивістю такої діалектики є заборона для *“Я”* посідати місце підстави, що цілком відповідає конечній структурі *“Я”*, що не виступатиме ні вивищеною, як у філософіях*Cogito*, ні приниженою, як у філософіях анти-*Cogito*”.

При цьому саме етичний принцип, за переконанням Рікера, дозволяє повернутись до граматико-синтаксичних структур, яким відповідає повновладна воля суб’єкта – діяча при дієслові першої особи однини. Адже в С*ogito*убачали або абстрактну, позбавлену значущості істину, або ж трансцендентальну підставу, яка обґрунтовує саму себе, “що, однак, досягається ціною втрати його відношення з особистістю, з… *я-ти* з діалогу, з ідентичністю історичної особи, з “*Я*” відповідальності” (Рикер, 2008, с. 26). Подібне “щеплення” етичного виміру до практичного й лінгвістичного – семантики і прагматики, на думку французького мисленника, й забезпечить внутрішню когерентність висловлювань, що структурують дискурс про людину, де поняття “фунда-

ментальних конкретностей", дії, підсудності, відповідальності є трансцендентальними умовами гуманітарних наук (Рикер, 1989, с. 50).

Розірвавши коло своєї "центрованості", "рухлива" суб'єктивність стикається з украй новим пізнанням себе через інакшість у собі й інакшість *Чужого*, трансцендуючи за межі іманентного змісту *Я* до "третьої особи". Позначений зсувом від логічного до емпірико-семантичного аспекту інтерсуб'єктивності й звертанням до поняття "життєсвіту" як універсального поля перетину царин впливу різних форм практик, постструктуралізм (М. Бахтін, Ж. Лакан, М. Турньє, Ж. Дельоз) висуває ідею пізнання світу через інших в інтерсуб'єктивістській «перспективі від третьої особи» ("third-personperspective"). За умови, коли світ у своїй даності є значущим тільки як оточення інших, виміри «нової суб'єктивності» визначаються переакцентацією досліджень з інтенціональних актів до актів комунікативних і далі – до респонзивності (Б. Вальденфельс).

Несталість форм ідентичності «дорозщеплює» сучасний образ людини до крайніх ознак "суб'єкта" влади, сексуальності, тілесності, бажання (Дельоз), лібідо (Лакан, Ліотар), спокуси (Бодріяр), відрази (Кристева). Утім, зауважимо, що у звичному для кожного досвіді трансцендування "в бік *Чужого*" аж ніяк не дорівнюватиме руйнуванню особистостісної єдності людини, яка, віддиференційовуючи свою "*Я*-ідею" від чужих смислів зовнішнього світу і, вдивляючись у "обличчя чужинності" власної ідентичності, продовжує ототожнювати себе з притаманною тільки їй "самістю". А, отже, дискурсивність *Іншого* й *Чужого*, збагачуючи *Я* знанням про себе "нового", "повертає" його до себе: "іманентність" різнототожності відновлюється у наступній ланці взаємовідношення **"іманентне" – "трансцендентне" – "іманентне-у-трансцендентному".**

Якщо у вченнях, ангажованих ідеєю іманентності, суб'єкттлумачили, як ""той спосіб, яким зовнішнє опиняється у внутрішньому просторі свідомості, що без кінця ототожнює себе з собою", ототожнюючи при цьому себе з іншим, який більше вже не є "іншим як таким"" (Рено, 2002, с. 307), то така зафіксована в ідеї єдності особистості суб'єктивність як ідентичність досьогодні викликає "шлейф" семантичних асоціацій з самістю як деякою "тотальністю", "константним центром" *Я*. Це, – за умови, якщо "замість" не є чимось первинно розщепленим (Ж. Лакан), або зумовленим середовищем *суб'єкта-мовця* (Р. Рорті, Д. Деннет) "граматичним упередженням", за яким сховано особливі соціальні практики (П. Стросон), – зумовлює корелятивність суб'єктивності ідеї іманентного змісту *Я*, що виявляє тяглість у сучасних "егологічних" теоріях свідомості.

Істотним при цьому є те, що суб'єктивність у такій колишній "метафізичній маніфестації" "відтягує" на себе характеристики сутнісної цілісності, есенційної самототожності "метафізичного суб'єкта". Однак натомість можна виходити, на думку С. Шов'є, з ідеї особистості як "…того, що саме вона міркує від *першої особи* про те, **чим** вона є" (Шов'є, 2012: 124). Тобто, не просто з *відношення до себе*, що передує ідеї самості, але з ***ідеї я**, що дає мені відношення до себе* (Шов'є, 2012, с. 124). Тоді "…ми отримуємо винятково просту концепцію того, що… людська особистість – це людська істота, але така, у якої є певна ідея самої себе. Інакше кажучи, є якесь *Я*. Особистість – це людський індивід, узятий разом з ідеєю себе, яку він у собі вміщує" (Шов'є, 2012, с. 124).

Якщо можна було б повністю змінювати зміст цієї ідеї, то можна було б мати інову особистість. Тоді у разі серйозної зміни змісту (якщо, скажімо, послаблюється пам'ять), ми вже маємо справу з особистістю не уповні новою, але інакшою, достатньо зміненою. За твердженням Шов'є, концепт особистості при цьому буде визначено "когнітивістські, у протиставленні субстанціалістській концепції", оскільки ідентичність особистості не є ідентичністю *субстанції*, але ідентичністю ідеї: "…*Я*, що складає особистість, не є чимось внутрішнім і сталим. Це динамічна ідея, що наповнюється й порожніє з плином часу і властивостей пам'яті" (Шов'є, 2012, с. 125).

Саме така теорія особистості, відмінна від субстанційної й біологічної ідентичності людського індивіда, дозволяє, за переконанням Шов'є, пояснити нашу схильність вірити в історії на кшталт історії Джекіла й Хайда Р. Стівенсона чи "Людини без минулого" А. Каурісмякі. При цьому візії як "субстантивності" самості, так ікогнітивістської самості "*Я*-ідеї" передбачають ідею іманентності змісту свідомості. Теоретично не є неможливим і третій варіант – варіант відсутності центру особистості як такої. Й дійсно, суб'єктивні історії "несталих ідентичностей" героїв Беккета і Діно Буццаті, Сартра й Камю, обертаючись, попри вигаданість, на дискурс самої "суб'єктивності", є вкрай мінливими у своїй "ментальній картотеці", як сказав би Шов'є, аби не надати "інтертекстуальних" підстав відкинути думку про хоч якусь "его-центровість" особистості.

Утім, художнього образу замало для ствердження чогось достеменного, хоча саме ця дискурсивна "інтертекстуальність" визначає

необхідність меж антропологічної рефлексії. Залишимо осторонь і вузько медичний аспект психічного розладу "втрати себе". Адже некласичний образ людини відпочатку складався як дискурс "розпаду" моноцентричного, а, отже, однобічного антропологізму, обертаючись, натомість, здобутками антропологізму *полісутнісного*. Тому виокремлення всередині "розгубленої" людської ідентичності семантичного простору *Іншого* й *Чужого*, – що, окреслюючи, чим вона не є, виявляєїї межі, – є увиразненням лише однієї з багатьохграней теоретичної "втрати людини".

Відомо, що поняття суб'єктивності як принципово гетерогенної відкритої тотальності індивідуального досвіду, передбачає у феноменологічній традиції єдність усіх переживань, які складають доступну кожному царину індивідуального, включаючи такі складові внутрішнього досвіду як темпоральність, афективність, тілесність, інтерсуб'єктивність. Проте, Гусерлів аргумент формальної єдності внутрішньої історичності чи темпоральності досвіду, що пов'язує окремі переживання на засадах спільності їхньої форми, не можна застосувати до тихконститутивних рівнів індивідуального буття, що виходять за межі формального визначення такої єдності, – а саме до афективності, тілесності та інтерсуб'єктивності як конститутивних вимірів суб'єктивності (Плеснер, 2004).

Розвиток проблематики афективності й пасивного конституювання у генетичній феноменології, тематизація тілесності й інтерсуб'єктивності визначають обґрунтування суб'єктивності на рівні докогнітивної, доперсоніфікованої організації, утворення ментальних феноменів за межами оповідних конструкцій (життєвих історій). Засадничість таких структур засвідчують феноменологічні дослідження тілесності й інтерсуб'єктивності, що презентують особливі типи первинного досвіду тілесного буття й буття з Іншим. Осягнення конституювання єдності внутрішніх об'єктів повинно відбуватися "…до їхньої темпоральної формалізації, тобто, або на рівні їхньої конкретної організації, або на рівні їхньої афектації" (Козырева, 2014, с. 162).

Актуальність тематизації відмінності мінімальної самості (*"theminimalself"*) від, зокрема, самості наративної в сучасній філософії свідомості й феноменології відповідає очевидному зсувові досліджень на рівень докогнітивної, доперсоніфікованої організації мінімальної форми самосвідомості, що відбувається у поняттях вихідного почуття «власного» (*"mineness"*) й перспективи *першої особи*. Так, за А. Дамазіо, "…діапазон дії базової свідомості (coreconsciousness) – це тут і тепер" (Козырева, 2014, с. 163). Г. Стросон у концепції мінімального суб'єкта ("theminimal subject") тлумачить його як простого суб'єкта досвіду ("an experiencer"), присутнього у теперішньому моменті цього досвіду (Strawson, 2011, pp. 253 – 278).

Одна з теорій свідомості, спрямованих на дослідження структури суб'єктивності, що враховує темпоральну, афективну й тілесну організацію її дорефлективного досвіду, належить данському феноменологу Д. Захаві, за яким "емпіричне кореневе *Я*"(*"experiential core self")* є чимось усвідомлюваним безпосередньо в даності собі й притаманним всім станам свідомості (Siderits, Thompson, Zahavi, 2011, pp. 68 – 69). У статті "Єдність свідомості й проблема самості" Захаві (2011, с. 326) визначає мінімальні умови суб'єктивності в якості нередукованого характеру власності (*"for-me-ness, mineness"*) емпіричної присутності (Zahavi, 2011, p. 326).

Істотною характеристикою такої самості є її ідентичність, заснована на факті до рефлективності власних переживань як "моїх": "Самість не об'єднує активним чином розрізнені фрагменти досвіду, так само як вона не є якимось додатковим елементом, який необхідно додати до досвіду, щоб забезпечити його єдність. Швидше…, усі переживання, які розділяють одну й ту саму присутність даності від першої особи, є моїми. Тобто, єдність досвіду (як синхронна, так і діахронна) конституйована його індивідуальним характером ("first-personalcharacter")" (Zahavi, 2011, p. 329).

ВИСНОВКИ

Принципово плюральна, сучасна антропологічна палітра визначає можливість виявлення гетерогенної специфіки суб'єктивності як осібної онтологічної реальності *специфічно людського.* Панорамність уявлень щодо специфіки *Я* зумовлена ґраничними зрушеннями метафізичної моделі суб'єктивності як монадичної іманентності, ідеєю «розриву» іманентності й виявленням суб'єктивності як "трансцендентного в іманентному" (А. Рено). "Розмикання" онтологічної площини суб'єктивності визначається відкритістю релевантних їй некласичних інтерсуб'єктивних структур і мовленнєво - комунікативних опосередкувань практики й мислення, у яких "інакшість" – засадничий чинник онтологічного конституювання "самості", *Я*.

Так, плюралістичність концептуального дискурсу суб'єктивності притаманна сучасним теоріям самості й ідентичності *Я* як надлишкового, розімкнутого буття "від першої особи" (П. Рікер, В. Декомб, С. Шов'є). Самість при цьому визначається етичним принципом,

що уможливлює експлікації суб’єктивного змісту *Я* як нормативного акту волі суб’єкта – дієвця від першої особи, “суб’єкта спроможного” у П. Рікера, або ж випливає з ідентичності “*Я*-ідеї”, що надає *Я* відношення до себе,визначаючи його внутрішню несталість, у С. Шов’є. Особлива увага при цьому припадає й на засадничістьдокогнітивного рівня організації суб’єктивного досвіду, що включає темпоральність, афективність, досвід тілесності й інтерсуб’єктивні відношення як конститутивні виміри суб’єктивності. Вивченню базових структурна рівні, що передує активним формам ставлення до себе, відповідає обґрунтування об’єктів суб’єктивного досвіду на рівні докогнітивної, доперсоніфікованої організації базової форми самосвідомості у термінах вихідного почуття “власності” й перспективи першої особи теорій мінімальної (“кореневої”) самості в сучасній філософії свідомості й феноменології (Г. Стросон, Д. Захаві).

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

BEHNKE, E. (2011), “Husserl’s Phenomenology of Embodiment. Resourcedocument. Internet Encyclopedia of Philosophy” [online], viewed 28 March 2016, available at: http://www.iep.utm.edu/husspemb/

GERHARDT, V. (1999), *Selbstbestimmung: das Prinzip der Individualität,* Reclam, Stuttgart, 470 s.

SIDERITS, M., THOMPSON, E., ZAHAVI, D. (2011), *Self, No Self? Perspectives-from Analytical, Phenomenological and Indian Traditions* [ed. By Mark Siderits, Evan Thompson and Dan Zahavi], Oxford University Press, Oxford; NewYork, 352 p.

STRAWSON, G. (2011), “The minimal self”, Gallagher, S. (ed.), *The Oxford Handbook of the Self,* Oxford University Press, New York, pp. 253 – 278.

ZAHAVI, D. (2011), “Unity of Consciousness and the Problem of Self”, Gallagher, S. (ed.), *The Oxford Handbook of the Self,* Oxford University Press, New York, pp. 314–333.

КОЗЫРЕВА, А. С. (2014), “Субъективность и единство самости в феноменологической перспективе”, *Вопросы философии,* 4, с. 156 – 167.

МОРЕН, Э. (1995), *Утраченная парадигма: природа человека*. [Пер. с франц., введение, послесловие М.Собуцкого], КАРМЭ СИНТО, Киев, 240 с.

ПЛЕСНЕР, Х. (2004): *Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию.* [Пер. с нем.], РОССПЭН, Москва, 368 с.

РЕНО, А. (2002), *Эра индивида. К истории субъективности*. [Пер. с франц. С. Б.Рындина], Владимир Даль, Санкт-Петербург, 473 с.

РИКЕР, П. (1989), “Человек как предмет философии”, *Вопросы философии,* 2, с. 41–50.

РИКЕР, П. (2008), *Я сам как другой.* [Пер. с франц.], Издательство гуманитарной литературы, Москва, 416 с. (Французская философия XX века)

ШОВЬЕ, С. (2012), “Субъективность, личность и идеясамости”, *Субъективность и идентичность.* [Пер. с фр. Е. К. Карпенко], Высшая школа экономики, Москва, с. 118 – 127.

REFERENCES

GERHARDT, V. (1999), *Selbstbestimmung: das Prinzip der Individualität*, Reclam, Stuttgart, 1999, 470 S.

STRAWSON, G. (2011), “The minimal self”, *The Oxford Handbook of the Self* [Gallagher S.], Oxford University Press, New York, pp. 253–278.

ZAHAVI, D. (2011), “Unity of Consciousness and the Problem of Self”, T*he Oxford Handbook of the Self* [Gallagher S.], Oxford University Press, New York, pp. 314–333.

KOZYREVA, A.S. (2014) “Subjectivity and unity of the self in phenomenological perspective” [“Sub’ektivnost’ i edinstvo samosti v fenomenologicheskoj perspektive”], *Questions of philosophy*, No. 4, pp. 156–167. [in Russian]

MOREN, E. (1995), *The lost paradigm: human nature* [*Utrachennaja paradigma: priroda cheloveka*], [Trans. from French of M. Sobucky], KARME-SINTO, Kiev, 240 p. [in Ukrainian]

RENO, A. (2002), *Epoch of the individual. To the history of subjectivity* [*Era individa. K istorii sub’ektivnosti*], “Vladimir Dal’”, Saint-Petersburg, 473 p. [in Russian]

RIKER, P. (1989), “Man as the subject of philosophy“ [“Chelovek kak predmet filosofii”], *Questions of philosophy*, No. 2, pp. 41–50. [in Russian]

RIKER, P. (2008), *I myself like the other* [*Ja sam kak drugoj*], [Trans. from French], Publishing house of humanitarian literature, Moscow, 416 p. [in Russian]

SHOV’E, S. (2012), “Subjectivity, identity and the idea of the self“ [“Sub’ektivnost’, lichnost’ i ideja samosti”], Subjectivity and identity [Sub’ektivnost’ i identichnost’] [Trans. from French of E. K. Karpenko], *Higher school of Economics*, Moscow, pp. 118–127 [in Russian]

ADDRESS& ©

Вікторія КОЗАЧИНСЬКА, кандидат філософських наук,
докторант, кафедра філософії,
факультет філософської освіти і науки,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Тургенівська, 8/14,
01054, Київ,
Україна
kozachynska@ukr.net

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО МИСЛЕННЯ

Костянтин РАЙДА

Київ, Україна

ANOTACE: S poukazem na složitost a mnohoznačnost filosofického postmodernismu zdůrazňuje autor potřebu „zdokonalení“ historicko-filosofické metodologie či historicko-filosofického přístupu k uchopení podstaty tohoto jevu a vytvoření různých „systémů výzkumných metodologií“, které by dokázaly reflektovat historicky a typologicky odlišné typy reality lidské existence, zkoumat filosofický proces v konstelaci s nebývale složitou syntézou zkušenosti myšlení, vědomí a spirituální zkušenosti; syntézou, která může v odpovídajících historických, sociálních a antropologických konotacích vytvářet množství různorodých myšlenkových útvarů.
Klíčová slova: postmoderní myšlení; historická a filosofická analýza

АНОТАЦІЯ: Наголошуючи на складності та неоднозначності філософського Постмодерну, автор статті підкреслює необхідність “удосконалення” історико-філософської методології, або ж історико-філософського підходу до визначення сутності цього феномену, створенні парадигмально різних “комплексів дослідницьких методологій”, які б адекватно відтворювали історично і типологічно відмінні типи реальності людського буття, дозволяли б досліджувати філософський процес у його констеляції надзвичайно складного синтезу досвіду мислення, досвіду свідомості і духовного досвіду, синтезу, який у відповідних історичних, соціальних і персонально-антропологічних конотаціях може продукувати напрочуд різні мисленеві “творіння”.
Ключові слова: постмодерністське мислення; історико-філософський аналіз

ANNOTATION: Stressing the complexity and ambiguity of philosophical postmodernism, the author stresses the need for “improvement” historical-philosophical methodology or historical-philosophical approach to defining the essence of this phenomenon, creating a paradigm different “systems research methodologies” that would reflect historically and typologically different types reality of human existence, enabling investigate philosophical process in its constellation of extremely complex synthesis of the experience thinking, experience experience of consciousness and awareness of spiritual experience, a synthesis that the relevant historical, social and personally-anthropological connotations can produce remarkably different mentally “creation”.
Key words: postmodern thinking; historical and philosophical analysis

АННОТАЦИЯ: Подчеркивая сложность и неоднозначность философского Постмодерна, автор статьи акцентирует внимание на необходимости “усовершенствования” историко-философской методологии, или же историко-философского подхода к определению сущности этого феномена, создании парадигмально различных “комплексов исследовательских методологий”, которые бы адекватно воссоздавали исторически и типологически различные типы реальности человеческого бытия, позволяли бы исследовать философский процесс в его констелляции чрезвычайно сложного синтеза опыта мышления, опыта сознания и духовного опыта, синтеза, который в соответствующих исторических, социальных и персонально-антропологических коннотациях способен воссоздавать удивительно разные мыслительные образования.
Ключевые слова: постмодернистское мышление; историко-философский анализ

ВСТУП

Сучасний філософсько-термінологічний словник, так само як і філософський дискурс, за визнанням багатьох дослідників перевантажений багатоманітними означеннями з приставкою “пост”: “постмодернізм”, “постструктуралізм”, “постгносеологія”, “постфілоофія”,

"постекзистенціалізм", "постлюдина", "постнаука", "постсуспільство", "постполітика", "постісторія", "постдержава", "постеротика", "постекономіка" тощо. Він дедалі більше пристосовується до надзвичайно незвичної, неординарної й невідомої у класичній філософській теорії термінології на кшталт понять "симулякр", "метанаратив", "ризома", "реконструкція" і т. і. Водночас, усі ці означення та поняття (якщо мати на увазі історико-філшософські дослідження) продовжують існувати й функціонують переважно в контексті класично-філософського тезаурусу та класичних моделей філософського аналізу. У цьому випадку через незвідність сенсу багатьох "постфілософських понять", точніше, через надзвичайну складність введення такого сенсу до контексту смислових усталень категоріальної системи класичної філософії, виникає певна суперечність, яку умовно можна визначити "суперечністю категоріальної незвідності".

У цьому випадку виникає також і феномен ускладненості сприйняття та розуміння "постфілософського" тезаурусу. А у зв'язку з цим – і певна суперечність поміж класичним філософським контекстом та "постфілософським" мисленням.

Методологічні прийоми, які застосовуються у цьому випадку дослідниками з України, зазвичай, є плідними і до певної міри дієвими у висвітленні сутності постмодерністських стратегій, але самі ці стратегії, сама логіка, постмодерністські нововведення у філософське мислення так і не підпадають під рефлексію осмислення "вторинного рівня", тобто, осмислення з огляду на їхнє місце та значимість у всезагальному історико-філософському процесі. Історико-філософські наукові розвідки, на жаль, залишаються у цьому випадку лише окремим моментом почасти скрупульозного та професійно зробленого, але не "відрефлектованого" опису, або ж тільки звичайного викладу логіки створення досліджуваного тексту.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА

Сьогодні для істориків філософії очевидним фактом вже є те, що постмодернізм та постмодерністське мислення надзвичайно важко визначити у певних кордонах традиційної філософії, а більшість його дослідників сходяться на тому, що це мислення значно різниться від мислення, виробленого у межах раціоналістичної традиції європейського Просвітництва. У цьому зв'язку пишуть й про парадигмально іншу культуру існування, іншу культуру світорозуміння та іншу культуру буттєвого мислення. Усе це й укладається у схематичну модель розуміння історії цивілізаційного розвитку, представлену описами трьох парадигм історико-часових проміжків: Модерну, Премодерну та Постмодерну, де під Модерном розуміють період, починаючи від Нового часу до минулого століття включно, під Премодерном – традиційне суспільство, а під Постмодерном - історичний проміжок часу, уконституйований періодом розвитку західного суспільства кінця XX - початку XXI ст. Премодерн, або ж парадигму Традиції пов'язують не лише з відсутністю філософії у її сучасному вигляді, але й з відсутністю суб'єктності індивіда, "Людини" – у тих визначених нами поняттях, що склалися за часів Модерну. Це ж саме стосується й гносеологічного виміру – пізнання суб'єкт – об'єктного типу, яким ми звикли користуватися у наш час, як чимось, що є для нас зрозумілим самим по собі.

Світ Традиції загалом пов'язують з домінуванням сакралізованої, сакроцентричної реальності та сакральним буттям, як неподільним у своїй основі, що наче виливається та випромінює себе, поширюючись довколо у цій своїй неподільності. Мислення, його структура та особливості у парадигмі Традиції відзначалися відсутністю того його типу, що був заснований та розбудовувався у відповідності до суб'єкт – об'єктного розподілу, раціональних моделей суджень людської істоти щодо буття та її самої. Що ж до початків власне мислення філософського, то його почали "знаходити" лише там, де і розпочалися процеси десакралізації, а уявлення про людину набули ознак руху у бік аристотелівської логіки .

Натомість Модерн пов'язують з "антропологічною революцією", що ствердила уявлення про людину як про істоту, що повністю тотожна самій собі, не створена ніякою трансцендентною інстанцією, позбавлена усіляких Заповітів та рівна усім іншим людям. З часом, коли тварна істота креаціонізму, яка свого часу змістила на другий план поняття центральної вісі кола в процесах взаємопереміщення периферійної, недосконалої істоти у бік божественної сакральності й довершеності, почала розглядатися у інших світоглядно-мисленевих параметрах: трансцендентне начало поступилося місцем іншому фундаментально-онтологічному фактору – протяжності з її різнополюсністю об'єкта і суб'єкта. І цей фактор вже ззовні почав зорганізовувати мислення та свідомість людей. Сакральність й найвища трансцендентність втратили свою значущість, а доказ буття – "онтологічний аргумент" – відтоді почав виводитися не з Бога, а з мислення. З часу, коли історично почало формуватися уявлення й поняття щодо людської істоти як індивідуума, що дорівнював самому собі, ототожнював своє буття з розумом і з розуму

докази цього буття отримував. Тобто, поняття повноцінного суб'єкта у його сучасному розумінні.

Сьогодні, коли мова заходить про людину як агента, або ж можливого носія філософського мислення у парадигмі Постмодерну (наприклад, про бодрійярівського біомеханоїда), то мають на увазі, поряд з іншим, і можливість аргументувати вірогідність і достеменність історико-філософського значення та схематизму вищезазначеної трьохчленки по відношенню до її останньої, третьої складової.

Сьогодні також говорять про передбачення майбутнього розвитку та існування людини, про зміни її суттєвих екзистенційних та антропологічних характеристик. Хтось лякає можливістю швидкої появи раси мутантів. Або ліліпутів, маленьких мікроскопічних мутантиків з вживленими мікрочіпами й надзвичайними можливостями, або ж навіть триметрових гігантів, про процеси клонування, які знову надзвичайно гостро ставлять питання щодо суб'єктності людської істоти взагалі. І якщо навіть на хвилину припустити, що людина майбутнього хоча б і на третину складатиметься з "додаткових елементів" або ж тваринних органів, що вона, періодично підключаючись до енергозабезпечуючого ресурсу, або ж занурюючись на дно океану, й мислити, й бачити, й відчувати увесь довколишній світ буде по-іншому, аніж його відчувала і бачила людина Модерну, можна припустити, що відповідні зміни відбудуться і у її мисленні. Проте, будь-який висновок з цього приводу на сьогодні все ж таки залишається тільки припущенням. Що ж до історії філософії, то вона вочевидь не працює з припущеннями, її предметом завжди було і є тільки те, що вже відбулося й стало наявним фактом історії.

З іншого боку, антропологічна концепція Модерну, яка до самого останнього часу домінувала і у нашій свідомості, і у нашому мисленні, і у нашій ментальності, постійно ретранслювалася не тільки системою освіти, (оскільки світоглядне мислення, світогляд і тип світорозуміння – визначає усю архітектоніку й мисленеву структуру культури) але і усією культурою, її технічними засобами та соціальними практиками – у своїй сутності є також вочевидь історично обумовленим й минущим феноменом розвитку людської цивілізації. Й вагомість аристотелівської логіки у середньовічному мисленні, й поняття "субстанційності суб'єкта", й онтологічний аргумент у якості одномоментного творіння людини Богом у креаціонізмі, й наступна відмова від прямолінійної і абсолютної віри у трансцендентного Бога та ствердження замість цього систематизованого "сумніву в усьому" як сталого принципу усієї філософії Нового часу, представленої іменами Декарта, Ф. Бекона, Дж. Локка, Д. Юма, І. Канта, Г. Фіхте та інших корифеїв європейського раціоналізму, так само як й прадавній принцип "суб'єктності маски" у маніфестаціонізмі. – були ознаками відповідного *парадигмального виміру* розвитку культури та світоглядного мислення. І це також є своєрідним викликом сучасній науці, яка називається історією філософії. Адже у даному випадку вочевидь виникає і проблема застосування у історико-філософських дослідженнях методології парадигмального аналізу (і, особливо, у тих випадках, коли поняття та категорії відповідних мисленевих форм починають "втрачати" зв'язок з реальністю, або ж у відтворенні смислу людської дії починають "орієнтуватися" на якусь іншу, нову і невідому до того реальність людського існування). Але що ж сьогодні починає відбуватися з філософією Модерну?

Розвиток європейської філософії на шляху до виникнення так званого філософського постмодерну аналізується сьогодні і за допомогою висвітлення тенденції до деонтологізації філософського мислення, представленого раціоналістичною традицією. У цьому зв'язку пишуть про те, що кантівська "деонтологізація онтології", яка була своєрідним звуженням гносеології Модерну до розумової діяльності суб'єкта, водночас відкрила шлях й до розвитку наступних форм й типів філософського мислення, що «зникнення суб'єкта», яке тепер у постмодерністській філософії пропагується на гносеологічному рівні, своїм корінням сягає саме початку анігіляції суб'єкта як онтологічної категорії. Паростки постмодерністського мислення у філософії сучасні дослідники знаходять і у "боротьбі" Ф. Ніцше супроти філософсько-теоретичних спекуляцій, проголошуючи її своєрідним прообразом постмодерністського заперечення гранднаративів, "призначених для уособлення усього сущого у формі тотальної очевидності, вірогідності й завершеності"; і у ніцшеанському запереченні абсолютної дієвості теоретичного доведення правочинності моральних норм та цінностей, і у стратегії переоцінювання усіх постулатів раціоналістичної метафізики як загальної стратегії розвитку усієї філософії. У цьому зв'язку стверджують і те, що першим у цьому запереченні був саме М. Фуко, який, продовжуючи цю ніцшеанську лінію, піддав жорсткій критиці декартівсько-кантівську концепцію суб'єкта й відмовився визнавати його як певну деконтекстуалізовану даність з одвічно визначеною (створеною) природою, свідомістю та мовою; що саме він запозичив і ніцшеанське заперечення "занепадницького детермінізму",

придушення вітальних імпульсів людського життя, стратегію відновлення діонісійської моделі ставлення людської істоти до власного існування, які майже через століття своєрідно трансформувалися у постмодерністські намагання остаточно позбавити філософію "логоценстристської орієнтації на постсократичну ментальність" та "конструктивістський раціоналізм".

Ніцшеанська "смерть Бога", як відзначають сучасні дослідники, своєрідно трансформувалася у М. Фуко в тезу щодо "смерті Людини" – того картезіанського "Я" та кантівської трансцендентальної суб'єктивності, у пропозицію розуміння суб'єкта як агента мово-дії, різноманітних лінгвістичних, теологічних, культурних та інших практик та дискурсів. У цьому сенсі "зникнення індивіда" й пропонується розуміти, насамперед, як віджилість історично невиправданих дискурсів, які й формували людську істоту того чи іншого історичного періоду (Лук'янець, Соболь, 1998, с. 79).

Намагаючись здійснити певну стратегію подолання класичної метафізики, як стверджують В. С. Лук'янець та О. М. Соболь, М. Фуко відмовився розглядати суб'єкта пізнання та суб'єкта дії як атомістичного, відокремленого, позбавленого тілесної оболонки, не закоріненого у пласти підсвідомого, індивіда. При цьому він відкинув не лише ідею та установку на безпосередню інтуїтивну самоприсутність такого індивіда в процесі пізнання як самоочевидність філософського дослідження, але й саму ідею самоочевидності суб'єкта у якості розумового ідеалу самоосмислення. І замість "старої філософії" запропонував свою "Генеалогію" – (читай філософську історію), яка б досліджувала історію "об'єктивацій об'єктивностей", або ж була б "номіналістичною критикою" фундаментальних універсально-загальних ідей, у термінах яких ми конституюємо самих себе як суб'єктів пізнання, як суб'єктів дій, як суттєвих об'єктів (Лук'янець, Соболь, 1998, с. 82).

Мета "Генеалогії" М. Фуко, як стверджують цитовані вище українські вчені, (і це безпосередньо стосується трансформації філософського мислення) – полягала, насамперед, у намаганні "розхитати" та піддати деструкції єдність тих самоочевидних істин, з яких метафізики, соціологи, історики й розпочинають розбудову аргументації своїх власних ідей; порушити одностайність сприйняття усього того, що саме й сприймається в ореалі таких самоочевидних істин; і, по-третє, показати, що усі такі самоочевидні істини й реальність, усі об'єкти, надані нам подібною самоочевидністю, є лише проблематичним самоуявленням та "внутрішньо гетерогенними сутностями".

М. Фуко дійсно, змінюючи і модальність філософського мислення, модальність самого способу усвідомлення й розуміння реальності, поставив традиційну раціоналістичну модель суб'єкт-об'єктного пізнання на друге місце після інтерпретацій реальності через призму історично наявних відносин влади, які, на думку французького мислителя, породжують й формують усе поле суспільних взаємин, і у яких, зрештою, на його глибоке переконання, й викристалізовується кожна людська особистість. Причому колишня роль та значення філософського мислення, філософського знання у його відомих, минулих конституалізаціях, починаючи від платонівського законодавчого й привілійованого чинника у ієрархії суспільних цінностей і до декартівсько-кантівського "вищого цензора" суспільної думки була категорично відкинута французьким філософом. Кожна форма й суспільного й індивідуального сприйняття й осмислення дійсності у відповідності до його розуміння в реальності є лише своєрідним комплексом, констеляцією влади і знання, їхнім непорушним спільним існуванням, яке у своїй функції дисциплінування, унормування та індивідуалізації й формують кожну людську особистість.

Як постмодерністська в тенденції заперечення метафізики Модерну і трансформації філософського мислення була проінтерпретована й наративістська програма Ж.-Ф. Ліотара, у якій під заперечення доцільності існування у якості оптимальних важелів та чинників впливу на процеси пізнання та розуміння світу потрапили й "гранднаративи" (відомі філософські вчення доби Модерну, такі як вчення щодо емансипації суб'єкта дії та суб'єкта мислення, телеології та діалектики духу, герменевтики смислу та ін.) – вчення, що були спрямовані на доведення та легітимізацію відповідної окремої мовної практики як практики пріоритетної у філософському дискурсі.

Як узгоджену з ідеями Ф. Ніцше, М. Гайдеггера та М. Фуко інтерпретують й "філософію реконструкції" й Ж. Дерріди з її фоно, лого, тео і онтоцентризмами як певними репрезентативними конструкціями традиційної метафізики, які, на думку французького мисленника, повинні бути подолані за допомогою деконструкції – елімінації з філософського мислення ієрархій структуральності, яка розуміється у якості "визначення буття як присутності у всіх можливих значеннях цього слова" (Derrida, 1978, p. 279).

У ракурсі історії філософії усе це, безумовно, можна було б розцінити і у якості етапу, або ж, принаймні, чергової спроби "грандзаперечення" філософської класики Модерну, але чи достатньо цього "нового" за-

перечення для того, щоби впевнитися у появі та ствердженні кардинально "нової якості" "нової філософії"? Філософії, парадигмально і типологічно відмінній від її модерністського аналогу? І чи з'явилася у практиці такого заперечення нова реальність, яка б відокремлювала, відмежувала Постмодерн від Модерну так само, як Модерн у свій час "розмежувався" з Премодерном?

У відповіді на ці запитання і криється реальна дієвість та вірогідність "трьохчленки", слушність та правомірність її використання у історико-філософському дослідження так званої філософії Постмодерну.

Слід підкреслити іще одну, на нашу думку, суттєву особливість трьохчленки, на яку мало хто звертає увагу. Мова йде про те, що парадигмальні зміни від Премодерну до Модерну, принаймні так, як вони описані дослідниками, цивілізаційно мали позитивний характер, тобто, в реальності вони відтворювали очевидний прогрес у розвиткові людського мислення, світорозуміння та світоорієнтації, нові здобутки культури, а те, що описується у якості сутності "фазового переходу" від Модерну до Постмодерну – натомість, має виключно негативний характер та усі ознаки регресу і деградації людського чинника: і в культурі, і в (філософському) мисленні, і у людській та суспільній свідомості.

Саме так можна, на нашу думку, оцінити, наприклад, постмодерністську "концепцію" Людини. Водночас, бодріярівський біомеханоїд – є певним передбаченням, у якому на сьогодні елемент знання межує з фантазією; концепція дивідууму, або ж "потиличного індивіда" – до того ж ще й обмежена соціальним полем – тим незначним прошарком "гравців" у віртуальній реальності, який навряд чи може суттєво вплинути на кардинальні зміни реальності дійсної; прошарок наркозалежних людей у якості носіїв "зміненої свідомості" також типологічно не може скласти вагомий, переважаючий відсоток соціально-значущої частини населення, у якої трансформація суспільної свідомості у бік її дераціоналізації може перетворитися на усталений факт.

Утім, такий негативний характер сучасних прогнозів є лейтмотивом значної більшості досліджень феномену "постмодерністської культури". Про "невизначеність, анархію, мутації, відсутність, поверховість та анти форму" говорить, наприклад, у цьому зв'язку І. Хасан, стверджуючи, що модерністське "створити / узагальнити / синтезувати" змінилося постмодерністським "розібрати / зруйнувати / протиставити", а модерністське розмежування, присутність та глибина – комбінуванням, відсутністю та антиформою. Цінності модернізму та постмодернізму, на думку цього дослідника, тепер дуже важко представити навіть у вигляді певного набору протилежних парних тез: визначеності та невизначеності; мети і передбачення – та свободи й випадку; ієрархії й взаємозалежності – та анархії й неспівпадіння; суттєвості сенсу буття – та їхнього заперечення. Постмодерністи, як стверджує цей дослідник, воліють просто мовчати, відкидаючи і сенс, і Слово.

Якщо за доби Модерну індивід був своєрідним проектом культури гуманізму, ринкової економіки, політичної системи демократії, а система світорозуміння була побудована на принципах зрозумілості й очевидності, прозорості та чіткості логічних суджень, то ствердження ситуації постмодерну розпочалося саме з намагання переконати суспільство у тому, що наша свідомість відтепер не спроможна впоратися з динамікою світу, відстає від неї, і ми або взагалі не осмислюємо нові явища, або осмислюємо їх погано і неадекватно. Що парадигма модерну тепер повсякчасно руйнується, а більшість найголовніших понять, які у парадигмі Модерну дотепер визначали усю структуру мислення, відтепер просто втрачають свій сенс. Замість фіксації нової якості філософського мислення, яка б мала замінити філософський Модерн, починають говорити про те, що мислення тепер прямує у бік парадоксального та іронічного, у певних випадках навіть й по-ідіотські деструктивного судження, яке вимовляється неначе за інерцією, або ж у напівпритомному стані наркотичного використання мови. Питання ж щодо "нової якості" постмодерністського мислення, на нашу думку, може бути найкращим чином представлене у рухові структуралістського мислення у бік постмодерну.

З проголошенням елімінації різниці поміж онтологією та гносеологією та "переходом" гносеології у сферу семіотики (структурної лінгвістики) реальність – **семіотична, лінгвістична**, текстова, – почала формуватися лише знаками, які й почали претендувати на уособлення і того, хто пізнає, і того, що пізнається, і того, що існує, і того, що сприймається. У цьому випадку знак, відірваний від денотата і від конотативних функцій – й залишився тим єдиним, яке мало б претендувати на реальне у стихії так званого постбуття. Він втратив можливість позначати що-небудь, залишився один на один з самим собою, позначаючи тільки самого себе, свою тотожність, але, разом з тим, і свою нетотожність, й взагалі, усе що завгодно, перетворившись на "**парадоксальну форму існування ніщо**" (Постфилософия, 2009, с. 356).

Трансформація мови (філософського мислення) з елімінацією з неї самого автора, мовця й призводить до того, що у постмодерні

сам текст без автора перетворюється на єдине релевантне поле пізнання. Якщо ж той чи інший вислів, або речення втрачають суб'єкт-об'єктне відношення, вони починають активно подрібнюватися й замість глобального дискурсу, наприклад, дискурсу науки, дискурсу культури, соціуму в реальності з'являються окремі "роздрібнені" дискурси, а філософія й мислення починає продукувати нові за "якістю" та змістом зразки так званого постмодерністського тексту. Цей текст починає припускати множинність авторів одного й того ж самого висловлювання. Або ж безліч суперечливих й абсурдних фраз одного й того ж самого (й іноді фіктивного) автора. Сам текст починає нагадувати багаторівневе цитування – причому у даному випадку стає не важливим, чи існувала прописана у тексті якась цитата раніше, чи ні. І світ, і розум, і людська мова, і все інше, що раніше вважалося належним до об'єктивної та суб'єктивної реальності, у такому тексті починає сприйматися у якості безперервного потоку, де не існує жодних правил та обмежень. Цілком зрозуміло, що цей процес, описаний тими, хто досліджує Постмодерн, і тими, хто його, начебто, своїми працями уособлює, навряд чи можна вважати процесом породження нового й якісно позитивного різновиду філософського мислення, яке б так як мислення та культура Модерну замінили собою мислення та культуру Премодерну. Коли мовиться про постмодерністську "нову методологію мислення" то мається на увазі, насамперед, не продукування судження, яке б відповідало строго визначеному науковому, теологічному, історичному, мовному й загалом, інтелектуальному контексту, а вправляння у операціях деконструкції, як намаганні приведення смислу та значення судження, поняття, терміну у відповідність до постмодерністського "світорозуміння". Під ці операції потрапляють і "реальність", і "суб'єкт", і "об'єкт", і інші головні поняття філософії, сформованої у парадигмі Модерну картезіанською людиною з її специфічною онтологією. Якщо зникає відповідним чином "організований", або ж, точніше, "створений" суб'єкт, або агент філософського мислення, як стверджують вони далі, зникає і сам предмет його мислення – сам об'єкт, а отже, й індивід перестає бути суб'єктом. Зникає й поняття об'єктивної реальності та й сама така реальність у її раціоналістичному (модерністському) розумінні.

У цьому контексті мовиться й про "обвал змістовно спорожнілої суб'єктності" або ж "анігіляції індивідуальної ідентичності", й про невідступність заміни антропологічного феномену Модерну – його індивідуму.

Відкидання й заперечення найголовніших координат Модерну поєднується у постмодерністській свідомості і з практикою оперування десемантизованими й ресемантизованими елементами (поняттями) з інших, попередніх парадигм, які у одному випадку позбавляються їхнього звичного сенсу, а у іншому – навантажуються новим – ексцентричним і екстравагантним змістом.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЯ

Таким чином, перед істориками філософії і виникає низка серйозних проблем, які для їхнього розв'язання потребують нагальних відповідей на запитання про те, чи можна вважати філософію, що претендує на "якість" постмодерністської, власне філософію з реально зміненою якістю, тобто, філософією, яка за методологічними, структурними, світоглядними, ціннісними та іншими компонентами суттєво б відрізнялася від філософії Модерну? Чи можна у цьому випадку стверджувати, що така, постмодерністська філософія є концептуально і типологічно існуючим формоутворенням логічного мислення, свідомості та духовного досвіду? Чи можна стверджувати те, що така нова філософія перебрала, або ж тільки перебирає на себе функції філософії Модерну?

На нашу думку, відповіді на ці запитання сьогодні є очевидними.

Утім, з характером відповідей на ці запитання саме й розпочинаються проблеми історико-філософської науки. Якщо апріорі погодитися з тим, що ми сьогодні перебуваємо в унікальному стані фазового переходу людської цивілізації до нового етапу її розвитку, і з тим, що ми живемо у час "парадигмального зсуву", то виникає й справедливе запитання, у чому ж саме полягає специфіка цього переходу, і чим саме один стан подібного розвитку відрізняється від іншого?

Щодо ж реальної концептуалізації філософського Постмодерну стверджують, наприклад, що цей феномен іще не здобув належного стану концептуалізованості й, власне, до нього не прагне. І тому навряд чи можна дати його остаточне, чітке наукове визначення, теоретично зафіксоване й належним чином обґрунтоване, з визначенням місця досліджуваного явища в системі історико-філософської класифікації.

Коли ж постмодерн у філософії пов'язують з феноменом "парадигмального зсуву", то, перш за все, мовлять про "невизначеність ситуації", "невизначеність сутності" самого такого "зсуву", хоча й зазначають глибинний та об'ємний характер змін, що продукуються таким процесом. Якщо тепер ми можемо дещо

по-справжньому сказати щось виразне про Постмодерн, як зазначають певні аналітики, то нічого справді зрозумілого ми сказати не в змозі через те, що доба постмодерну не тільки не скінчилася, але ще, власне, й не почалася. Сьогодні, за їхніми словами, ми тільки "запливаємо у невизначену зону межі, яка відділяє нас від чогось зовсім несподіваного, нового, такого, про що ми не підозрювали і не могли навіть здогадуватися".

Той тип свідомості, у якому відбулося, або ж лише тільки відбувається концептуалізація (якщо цей термін взагалі є вірним у цій ситуації) постмодерністського філософського мислення, на нашу думку, не слід прямо ототожнювати з свідомістю, що діє у відповідності до раціоналістичної цілеорієнтаційної схематики, а виникнення відповідного типу філософського мислення – це надзвичайно складний процес, який, поза усіма іншими факторами, обумовлений ще й специфікою антропо-генеалогічного процесу індивідуального творчого синтезу та перетворення певного змісту свідомості та самосвідомості, який формується у відповідній культурно-історичній та соціально-економічній, суспільно-політичній реальності, логікою розвитку власної структури та уконституювання і т. і. Процес такого синтезу, у свою чергу, обумовлений навіть психоемоційним станом агента, носія такої свідомості та іншими особливостями його екзистенції.

На нашу думку, головну роль у процесі формування філософського мислення все ж таки відіграє "внутрішня логіка" його розвитку, взаємозалежності та закономірності трансформації його онтологічної, гносеологічної (епістемологічної) та логічної складової. А за "постмодерністським дискурсом" приховуються певні закономірності, певна тенденція розвитку європейської філософії, унаочнена її деонтологізацією, дегносеологізацією, деантропологізацією та іншими процесами негативного характеру.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сьогодні, на думку автора розвідки в історико-філософській науці потрібно створювати парадигмально різні "комплекси дослідницьких методологій", які б адекватно відтворювали історично і типологічно відмінні типи реальності людського буття, людської свідомості та мислення. Методологію, яка б унаочнювала розуміння філософії, як надзвичайно складного синтезу досвіду мислення, досвіду свідомості і духовного досвіду, що у відповідних історичних, соціальних і персонально-антропологічних конотаціях може продукувати напрочуд різні "творіння". І це потрібно робити не тільки тому, що більшість сучасних досліджень "нової реальності" здійснюється у межах парадигмально обмеженого й тільки класично усталеного наукового мислення та методології. Але й тому, що сам предмет історико-філософського дослідження у якості "постфілософії" відтворює нові відносини та взаємозв'язки, парадигмально іншу, у тому числі й "некласичну" реальність з її феноменами, почасти несумісними з класичними відповідниками філософського мислення у його глибинних засадах та принципах функціонування.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

BAUDRILLARD, J. (1977), *Oublier Foucault*, Galilée, Paris, 252 p.

BAUDRILLARD, J. (1981), *Simulacres et simulations*, Galilée, Paris, 233 p.

DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1972), *Capitalisme et schizophrénie*, Paris, L`Anti-Oedipe, 470 p.

DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1991), *Qu'est-ce que la philosophie? Les Éditions de Minuit* (coll. "Critique"), Paris, 206 p.

DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1976), *Rhizome,* Edit, de Minuit, Paris, 74 p.

DERRIDA, J. (1978), *Writing and Difference*, University of Chicago Press, Chicago, 342 p.

LÉVINAS, E. (1997), *Quelques réflexions sur la philosophie de l'hitlerisme* / Suivi d'un essai de Miguel Abensour, Payot et Rivages, Paris, 109 p. (Petite bibliothéque).

SULEIMAN, S. (1986), "Naming and difference: Reflexions on "modernism versus postmodernism" in literarure", *Approaching postmodernism* [Ed. by Fokkema D. Bertens H.], Philadelphia, Amsterdam, 274 p.

ЛУК'ЯНЕЦЬ, В. С., СОБОЛЬ, О. М. (1998), *Філософський постмодерн*, Абрис, Київ, 352 с.

Постфилософия. Три парадигмы в истории мысли (2009), Евразийское движение, Москва, 744 с

REFERENCES

BAUDRILLARD, J. (1977), *Oublier Foucault*, Galilée, Paris, 252 p.

BAUDRILLARD, J. (1981), *Simulacres et simulations*, Galilée, Paris, 233 p.

DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1972), *Capitalisme et schizophrénie*, Paris, L`Anti-Oedipe, 470 p.

DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1991), *Qu'est-ce que la philosophie? Les Éditions de Minuit* (coll. "Critique"), Paris, 206 p.

DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1976), *Rhizome*, Edit, de Minuit, Paris, 74 p.

DERRIDA, J. (1978), *Writing and Difference*, University of Chicago Press, Chicago, 342 p.

LÉVINAS, E. (1997), *Quelques réflexions sur la philosophie de l'hitlerisme* / Suivi d'un essai de Miguel Abensour, Payot et Rivages, Paris, 109 p. (Petite bibliothéque).

LUKYANETS, V. S, SOBOL, O. M. (1998), *Philosophical postmodern* [*Filosofs'kyy postmodern*], Abrys, Kyiv, 352 p. [in Ukrainian]

Postphilosophy. Three paradigms in the history of thought [*Postfilosofiya. Tri paradigmy v istorii mysli*] (2009), Eurasian Movement, Moscow, 744 p. [in Russian]

SULEIMAN, S. (1986), "Naming and difference: Reflexions on "modernism versus postmodernism" in literarure", *Approaching postmodernism* [Ed. by Fokkema D. Bertens H.], Philadelphia, Amsterdam, 274 p.

ADDRESS & ©

проф. Костянтин РАЙДА, доктор філософських наук
відділ історії зарубіжної філософії,
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України,
вул. Трьохсвятительська, 4/327
01001, Київ,
Україна
constantin.raida664@gmail.com

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

7. RELIGIONISTIKA

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМАТИЧНОЇ ТЕОЛОГІЇ П. ТІЛЛІХА

Ганна ЄМЕЛЬЯНЕНКО

Слов'янськ, Україна

ANOTACE: Stať se zabývá metodologickými a epistemologickými východisky učení P. Tillicha, obsaženého v trojsvazkovém díle „Systematická theologie". Autor dokazuje, že na základě logické, sémantické a metodologické racionality nelze Tillichovo dílo interpretovat výlučně v linii neracionalistické tradice Kirkegaarda, Marcela, Berďajeva, Bergsona, Nietzcheho a dalších filosofů, o jejichž ideje se opírá antiracionalistické a antiobjektivistické náboženské i sekulární filosofické myšlení 19. a 20. století.
***Klíčová slova*:** systematická filosofie Paula Tillicha; racionalismus; existencialistická symbolika

АНОТАЦІЯ: В статті аналізуються методологічні та епістемологіческіе підстави вчення П. Тілліха, викладені ним в тритомній праці "Систематична теологія". Автор стверджує, що засноване на принципах логічної, семантичної, методологічної раціональності вчення П. Тілліха навряд чи варто однозначно інтерпретувати в руслі нераціоналістичної традиції пошуків С. К'єркегора, Г. Марселя, М. Бердяєва, А. Бергсона, Ф. Ніцше та інших мислителів, ідеї яких і склали каркас антираціоналістського антіоб'єктівістського релігійного і нерелігійного філософського мислення XIX - XX століття.
***Ключові слова*:** систематична теологія П. Тілліха; раціоналізм; екзистенціалістська символіка

ANNOTATION: This article analyzes the methodological and teaching base epistemological basic of P. Tillich's theology, set them in the three-volume work "Systematic Theology". The author argues that based on the principles of logic, semantic, methodological rationality doctrine P. Tillich is hardly worth uniquely interpreted in line with the not rationalistic tradition of research by Kierkegaard, Marcel, Berdyaev, Bergson, Nietzsche and other philosophers, who complicated the frame of anti-rationalist and anti-objectivist religious and non-religious philosophical thought in XIX - XX century.
***Keywords*:** systematic theology of P. Tillich; rationalism; existentialist's symbols

АННОТАЦИЯ: В статье анализируются методологические и епистемологические основания учения П. Тиллиха, изложенные им в трехтомном произведении "Систематическая теология". Автор утверждает, что основанное на принципах логической, семантической, методологической рациональности учение П. Тиллиха навряд ли стоит однозначно интерпретировать в русле нерационалистической традиции изысканий С. Кьеркегора, Г. Марселя, Н. Бердяева, А. Бергсона, Ф. Ницше и других мыслителей, идеи которых и составили каркас антирационалистского антиобъективистского религиозного и нерелигиозного философского мышления XIX – XX века.
***Ключевые слова*:** систематическая теология П. Тиллиха; рационализм; екзистенциалистская символика

ВСТУП

Як ми і відзначали раніше, П. Тілліха подеколи ще й досі вважають представником так званого релігійного, або ж, навіть, теологічного екзистенціалізму. Утім, на відміну від намагання дераціоналізувати класичне філософське мислення, що було притаманне більшості "екзистенціалістів", П. Тілліх притримувався іншої стратегії. Він вважав теологію методичною інтерпретацією змісту християнської віри. Проте, на відміну від С. К'єркегора та його численних наступників у практиці дераціоналізації теологічного мислення, П. Тілліх

завжди підкреслював вагомість раціоналістичної складової у будь-якій теології. "У самому широкому сенсі слова теологія як міркування (logos) про Бога і божественної сутності (theos), – стверджував П. Тілліх, – така ж давня, як і сама релігія. Мислення пронизує всяку духовну діяльність людини, – писав він у своїх працях. – Людина не була б істотою духовною, якби у неї не було слів, думок, понять. Особливо це справедливо відносно релігії – цієї всеосяжної функції духовного життя людини" (Тиллих, 2000, с. 22).

Наслідком невірної інтерпретації визначення релігії, яке належало Шлейермахеру, на його думку, й стало те, що "його послідовники віднесли релігію до сфери почуттів в якості однієї з її психологічних функцій". "Заштовхування релігії в ірраціональний кут суб'єктивних емоцій" заради створення певних сфер мислення, як ствердив це П. Тілліх, й перетворилося на занадто легкий спосіб уникнути конфліктів поміж релігійною традицією і сучасною думкою.

Релігійне мислення, на глибоке переконання П. Тілліха, одвічно і експліцитно містило глибинно-теологічні смисли у певному різновиді історичного синтезу медитативної піднесеності, теологічної проникливості та раціонального аналізу. Вбачаючи початки теології і у містичному світогляді індуїзму, і у метафізиці давньогрецької філософії, і у етичних, правових та обрядових інтерпретаціях божественного закону профетичним монотеїзмом американський мислитель, одначе, писав про те, що теологія як певний роздум (logos) про Бога (theos) є все ж таки "раціональною інтерпретацією релігійної субстанції обрядів, символів і міфів" (Тиллих, 2000, с. 22). Такою ж, на думку П. Тілліха, залишилася й християнська теологія XX століття. Мета даної статті і полягає у більш детальному висвітленні цієї позиції, яка згодом і надасть можливість коректно з'ясувати питання про те, чи був насправді П. Тілліх представником так званого класичного екзистенціалізму, і у чому саме полягала специфіка застосування ним екзистенціалістських постулатів та символів.

МАТЕРІАЛ ТА МЕТОДИКА

Розмірковуючи над роллю розуму у розбудові систематичної теології, П. Тілліх спочатку задався питанням щодо визначення адекватного контексту поняття «раціональний» і зазначив, що притаманний вірі когнітивний елемент якісно відрізняється від того типу пізнання, яке властиве технічній, науково-дослідній праці. На відміну від розуму "формального", те, за допомогою чого ми сприймаємо зміст віри, П. Тілліх назвав "самотрансцендуючим", або ж "екстатичним" розумом, який так само, як і розум "формальний" не є джерелом теології і, на його думку, не створює її змісту. "Екстатичний розум – це розум, охоплений граничною турботою: гранична турбота захоплює, переповнює і приголомшує розум. Розум не створює об'єкт граничної турботи за допомогою логічних операцій, як це помилково намагалися довести теологи за допомогою своїх "аргументів на користь існування Бога". Зміст віри заволодіває розумом, а не створюється "технічним" або формальним розумом теолога, як ми вже показали це в міркуванні про його джерела…" (Тиллих, 2000, с. 56).

Раціональна та розумова діяльність у теології, на глибоке переконання П. Тілліха, має здійснюватися і за допомогою розуму "технічного", "формалізованого", і за допомогою розуму "екстатичного". У відповідності до одного з принципів, який на думку американського теолога, й мав би визначати раціональний характер систематичної теології (він був названий ним принципом семантичним, або ж принципом семантичної раціональності), саме за допомогою різних методологій та застосування цих "різних" "розумів" мали б й висвітлюватися різні площини смислу та значення термінів і теологічних понять.

Одні й ті ж самі слова історично застосовуються людьми і у філософському, і у науковому, і у розмовному варіанті їхньої комінікації. І справжній теолог, на думку П. Тілліха, повинен розрізняти ту сферу дискурсу, до якої й належить той чи інший термін. Трапляється й так, що теологічні поняття, що формувалися у теології протягом багатьох століть зберігають у собі декілька значень. У цій ситуації, помноженій на "хаотичний стан філософської і наукової термінології", на його думку, конче необхідним є й застосування раціонально-семантичного принципу, який би не відкидав "непотрібні конотації", як це робиться у панматематичному формалізмі, або ж позитивізмі, а виявляв би головні акценти сенсу поняття у його співвіднесенні з різноманітними конотаціями. Наприклад, терміну "Нове Буття", пише П. Тілліх, притаманні конотації і метафізичного, і логічного характеру; йому притаманні й містичні імплікації у тому випадку, коли це поняття співвідноситься з Богом як з само-буттям. ""Нове" у поєднанні з "Буттям" має такі конотації, як творення, відродження, есхатологія. Ці елементи сенсу присутні завжди, коли з'являється такий термін, як "Нове Буття". Принцип семантичної раціональності включає в себе вимогу того, щоб всі конотації слова були б свідомо співвіднесені один з одним і центровані довколо контролюючого сенсу" (Тиллих, 2000, с. 57).

Величезне значення для систематичної теології П. Тілліх надавав й принципу семантичної раціональності. Проте, його застосування визначав як занадто складне. Будь-який більш-менш значимий теологічний термін, стверджував американський теолог, зазвичай пов'язаний одразу з кількома смисловими рівнями, кожен з яких неначе додає цьому терміну щось своє. А семантична ситуація, як це зазначав мислитель, робить очевидним той факт, що мова теолога не може розглядатися тільки у якості "священної мови", або ж "мови одкровення". Теолог у сучасному світі, на його думку, не може обмежитися тільки біблійною термінологією або мовою класичної теології. Йому неминуче доводиться вживати філософські поняття навіть тоді, коли він й нічого більше не використовує окрім біблійних текстів. І тим більше, коли він говорить мовою Реформації. Тому П. Тілліх й проголосив необхідність використання у теологічному дискурсі і філософської, і наукової термінології, якщо останні, безумовно виявлялися корисними для пояснень змісту християнської віри. При цьому він закликав і до семантичної прозорості, і до екзистенціальної чистоти самого мислення. Теологу, як стверджував це П. Тілліх, у своїх працях слід уникати як концептуальної амбівалентності, так і можливого спотворення християнської Звістки тими антихристиянськими ідеями, які нівелюють теологію під виглядом філософських, наукових або ж поетичних термінів.

Іншим принципом, що визначає раціональний характер теології, П. Тілліхом був названий принцип логічної раціональності. Теологія, стверджував цей мисленник, у такий самий спосіб залежить від формальної логіки, як і всяка інша наука. Історично філософське заперечення супроти контролю, який здійснює формальна логіка над людським розумом, продовжував він далі, робилося заради ствердження діалектичного мислення. Якщо у діалектиці і "так", і "ні", ствердження і заперечення вимагають обопільної наявності, то у логіці формальній вони один одного виключають. Одначе реального конфлікту поміж діалектикою і формальною логікою не існує. Діалектика прямує за рухом думки або рухом реальності завдяки ствердженню і запереченню, завдяки "так" і "ні", описуючи цей рух у логічних термінах. І одне і те ж саме поняття завжди вживається в одному і тому ж сенсі, а якщо значення поняття змінюється, діалектик описує "внутрішню необхідність", яка призвела до перетворення старого у нове. Й на думку П. Тілліха, формальна логіка аж ніяким чином не була порушена, коли для опису тотожності буття й небуття Гегель демонстрував абсолютну порожнечу "чистого буття" у рефлексивному мисленні. Формальна логіка, на його глибоке переконання, не була порушена і тоді, коли в догматі Трійці божественне життя описувалася як троїчність у складі єдності. "Вчення про Трійцю аж ніяк не стверджує того логічного абсурду, згідно з яким три – це один, а один – це три; ні, тут в діалектичних термінах описується внутрішній рух божественного життя як вічне відділення від себе і повернення до себе" (Тиллих, 2000, с. 58). Тому й від теології, як стверджував він у своїй праці "Систематична теологія", далеко не очікують визнання абсурдних, або ж безглуздих словосполучень у якості логічних суперечностей. Діалектичне ж мислення "не знаходиться в конфлікті зі структурою мислення, але воно перетворює ту статичну онтологію, яка стоїть за логічною системою Аристотеля і його послідовників, роблячи її онтологією динамічною – в основному під впливом тих волюнтаристських та історичних мотивів, які укорінені у християнській інтерпретації існування" (Тиллих, 2000, с. 59). І це визнання, або ж ця "теоретично-теологічна" позиція П. Тілліха мала надзвичайно важливе значення для усієї "теорії" протестантської теології XX століття, оскільки уможливлювала й привідкривала нові обрії для тих, хто прагнув і надалі у теологічних вправах вирішувати певні завдання за допомогою логічного мислення. Специфічна особливість вчення П. Тілліха й полягає у його відчайдушному відстоюванні значимості і раціонального (логічного) мислення (що, взагалі, було не притаманне класичному західноєвропейському екзистенціалізмові) для теології, і, водночас, унікальним застосуванням екзистенціалістських постулатів для "доповнення" його спроможностей у поясненні змісту та сенсу християнської віри. "Теологічна діалектика не порушує принципу логічної раціональності, – стверджував він у свїх працях. – Це вірно і щодо тих парадоксальних постулатів, які існують в релігії і теології. Коли Павло вказує на своє власне становище апостола і на становище усіх християн взагалі, він описує це за допомогою низки парадоксів (II Послання до Коринтян), зовсім не припускаючи при цьому сказати щось алогічне. Ні, його мета – надати адекватне, усіма зрозуміле, а тому і логічне визначення нескінченної безлічі напруженостей християнського існування" (Тиллих, 2000, с. 59). І коли Павло говорив про парадокс виправдання грішника (у формулюванні Лютера це simul peccator etJustus), і коли Іван говорив про Логос, що став плоттю (пізніше це було виражено в парадоксах символу віри Халкідонського собору), продовжував він далі, то ні той, ні інший не прагнули припускати логічні протиріччя. Їм просто хотілося ви-

словити переконання у тому, що божественна дія трансцендентна усім можливим людським очікуванням і всім необхідним людським приготуванням. Бог у вченні П. Тілліха "діє за допомогою Логосу, який є трансцендентним і трансцендуючим джерелом логічної структури мислення і буття". Він "не знищує витворів свого власного Логосу". Тому і термін "парадокс", на думку американського мислителя, слід визначати більш ретельніше, а мовою парадоксів потрібно користуватися більш обдумано. "Парадоксальний", як вказує П. Тілліх, – це значить існуючий "всупереч думці", тобто, всупереч розуму. А отже, парадокс вказує на той факт, що у діях Бога розумне, те, що або висвітлюється, або пояснюється за допомогою розуму, – заміщається, але не знищується.

Зрештою, як стверджує це американський теолог, у християнській Звістці існує лише один справжній парадокс – явище того, що "долає існування в умовах існування". Тому і втілення, і спокутування, і виправдання і т. і. імпліцитно містяться у цій парадоксальності. І зовсім не логічне протиріччя робить її парадоксальною, але той факт, що вона трансцендентна усім людським очікуванням і можливостям. Вона вривається у контекст досвіду або реальності, але вона не може бути похідною від них. Тому прийняти цей парадокс – "означає прийняти не абсурд, але стан схопленості силою того, що вривається в наш досвід згори. Парадокс в релігії і теології не перебуває у конфлікті з принципом логічної раціональності. Парадокс теж логічний" (Тиллих, 2000, с. 59).

Вчення П. Тілліха щодо "логічності парадоксу" було своєрідним продовженням та розвитком вчення С. К'єркегора щодо "стрибка до абсурду" заради віри, було іще однією спробою пояснення необхідності специфічного типу розвитку методологічних засад теології протестантизму в умовах XX століття – століття найбурхливішого та найінтенсивнішого розвитку технічного й технологічного знання та наукомістких й інформаційних технологій. Спробою нового типу узгодження раціоналізму та ірраціоналізму у релігійному мисленні та практиці релігійного вірування.

Третім принципом, яким, на думку американського мислителя, і мав би визначатися раціональний характер систематичної теології, був названий принцип методологічної раціональності. Відповідно до цього принципу теологія мала б слідувати методу, або ж певного способу виводити і затверджувати власні припущення (Тиллих, 2000, с. 60). Зміст та призначення цього постулату був не досить зрозуміло прописаний Тілліхом, але з тих пояснень, які можна віднайти у його працях, є зрозумілим, що однією з найголовніших умов його функціонування було прагнення забезпечити єдність та співставність у методологічному підході взаємозалежності системи та її фрагментів. Остаточним виразом послідовності застосування методологічної раціональності, як це стверджував американський мислитель, є теологічна система. Функція ж систематичної форми і полягає саме у тому, щоби служити гарантією послідовності когнітивних тверджень у всіх сферах методологічного знання. У цьому сенсі навіть й найбільш непримиренні супротивники системного підходу, як стверджував він далі, подеколи виявляються більш систематичнішими, аніж уся сукупність їхніх заяв щодо їхнього ж супротиву. Й найчастіше трапляється так, що саме критики систематичної форми є наднетерплячими, коли виявляють непослідовність у мисленні когось іншого. Проте, з іншого боку, життя раз у раз перериває найкращу оболонку систематичної форми, а перевірений життям її фрагмент може витягуватися з цієї системи з конструктивною метою, для того, щоби заповнювати ті сфери, у яких немає ані життя, ані світобачення. Грандіозна мисленева система Гегеля, як стверджував у цьому випадку П. Тілліх, була побудована саме на його ж раніше розроблених фрагментарних положеннях щодо діалектики життя, зокрема, й положеннях щодо діалектики релігії і держави. І "повнокровність" його системи (так само як і її неоціненні історичні наслідки) укорінювалися у цій фрагментарності його світобачення, тоді як більш пізні, вже чисто логічні його побудови вже дуже скоро просто застаріли. Тому П. Тілліх й запропонував у цьому випадку теологам розглядати кожний фрагмент у якості імпліцитної системи теологічного знання, а його систему загалом – у якості її експліцитного фрагменту.

Правильно оцінити прагнення П.Тілліха діалектично представити у методології сучасної йому теології взаємовідношення частини та цілого окремої системи можна лише зважаючи на історію розвитку уявлень щодо цієї проблеми. Адже системність у теології, або ж її систематичну форму задовго до Тілліха часто критикували з різних позицій. На неї "нападали" і ті, хто не бачив різниці поміж "системою" і "дедуктивною системою" хоча хіба що за винятком Раймунда Луллія ніхто з теологів ніколи і не намагався створити дедуктивну систему християнської істини, і ті хто вважав, що системність є нібито можливою перепоною на шляху до подальших досліджень, і ті, хто стверджував, що начебто системність є певною подобою в'язниці, в якій неначе душаться усякі творчі прояви духовного життя. Утім, позиція П. Тілліха у цьому питанні була непорушною. На його глибоке переконання, уся історія люд-

ської думки була і все ще залишається підтвердженням тотожності історії великих систем здобуткам теологічного та філософського мислення. Потреба ж у системності для теології XX століття пояснювалася ним причиною хаотичного стану духовного життя і неможливістю створення в теології "всезагальної суми".

Захищаючи "системність" і "методологічність" теологічного мислення, П. Тілліх однозначно, окрім усього іншого, стверджував і неспівпадіння свого вчення з "концептами" класичного екзистенціалізму, який починався к'єркегоровою негацією останнього взірця класичного філософсько-релігійного систематизму – гегелівської ідеалістичної філософії, й завершувався критикою оптимізованого раціоналізму у працях М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, А. Камю, Г. Марселя тощо. Пояснюючи сутність своїх методологічних засад, він прямо зазначав, що "принцип методологічної раціональності передбачає те, що і систематична теологія, як і будь-який науковий розгляд реальності, також слідує методу" (Тиллих, 2000, с. 62). Метод у його розумінні, подібно до сенсу давньогрецького терміну, мав би означати певний шлях, або ж певний засіб за допомогою якого могла б бути пояснена реальність у її вимірах адекватності по відношенню до досліджуваного предмета. Адекватність або ж неадекватність певного методу, на думку П. Тілліха, визначається не апріорно; вона постійно неначе виявляється у самому процесі пізнання, а метод і система у кінцевому рахунку детермінують один одного. Не може існувати такого методу, писав він у своїх працях, який міг би претендувати на адекватність у пізнанні по відношенню до кожного предмету або реальності. І будь-якому "методологічному імперіалізму" (теологічному, науковому, або ж політичному) завжди "приходить кінець", коли супроти нього "повстають незалежні елементи реальності". Метод, стверджував американський теолог, не є "просто пасткою", до якої попадається реальність; він є елементом самої реальності. І у самому когнітивному відношенні сам акт пізнання виявляє дещо таке, що у своїй сутності є притаманним як суб'єкту, який пізнає, так і пізнаваному об'єкту у їх відношенні один до одного. Когнітивне відношення у фізиці виявляє математичний характер об'єктів у просторі та часі, когнітивне відношення в історіографії – індивідуальний та співвідносно-ціннісний характер об'єктів, когнітивне відношення в теології – екзистенційний і трансцендуючий характер підстави об'єктів у часі і в просторі. Отже, жоден метод не може бути розроблений без апріорного знання про той об'єкт, до якого він застосовується. Для систематичної ж теології, на його глибоке переконання, це й означає, що її метод виводиться з апріорного знання про ту систему, яка повинна бути побудована за допомогою саме теологічного методу.

Стверджуючи те, що систематична теологія користується методом кореляції, який "пояснює зміст християнської віри через екзистенційні запитання та теологічні відповіді на ці запитання у їхній взаємозалежності", П. Тілліх визначив й ті головні смисли у яких вживається сам термін "кореляція": по-перше, у значенні співвіднесення різних інформаційних рядів (як, наприклад, в статистичних таблицях); по-друге, у значенні логічної взаємозалежності понять, і, нарешті, у значенні реальної взаємозалежності предметів або певних подій у їхній структурній цілісності. Для теології, на його глибоке переконання, кожне з цих значень є вкрай важливим та вживаним. Адже кореляція у теологічному мисленні, як він зазначав далі, існує і як відповідність поміж релігійними символами і тим, що саме вони символізують, і у вигляді логічної взаємозалежності поміж тими поняттями, якими позначається людське, і тими поняттями, якими позначається божественне, і у "фактичному сенсі", як кореляція поміж граничною турботою людини і тим, чим саме він гранично стурбований. Перший сенс такого розуміння поняття "кореляція" П. Тілліх відносив до центральної проблеми релігійного знання, другий – до детермінації постулатів про Бога та світ (до, наприклад, співвіднесення нескінченного і конечного), третій сенс – до співвідношення божественного і людського у релігійному досвіді.

Використання корелятивного мислення у теології в останньому, третьому значенні, на думку П. Тілліха, й викликало певний протест реформаторів подібних до К. Барта, які почали побоювалися того, що будь-який різновид кореляції божественного і людського зробить Бога частково залежним від людини. Утім, сам факт, або, точніше, феномен взаємозалежності "божественного" і "людського" (а, отже, й поняття про Бога і людину як про суб'єктів такої взаємозалежності) у відповідності до переконання П. Тілліха, – це річ історично змінювана, яка трансформується в залежності від плину історії одкровення і від етапу до етапу особистісного розвитку кожної людини. Існує взаємозалежність і між поняттями "Бог для нас" і "ми для Бога", а так звані Гнів Божий і милість Божа не протиставлені один одному у "серці" Божому (Лютер)… Тому, взаємозалежність божественного і людського, як відзначав це П. Тілліх, і є кореляцією.

Відношення божественного і людського, на його думку, є кореляцією також і в когнітивному сенсі. Адже, у процесі вірування Бог неначе відповідає на запитання віруючого, а

останній запитує його далі під впливом отриманих відповідей. Теологія лише формулює ті запитання, які імпліцитно притаманні людському існуванню, формулює ті відповіді, які імпліцитно притаманні божественному самовиявленню під впливом людських запитань. У свою чергу, усі, що імпліцитно притаманні події одкровення, мають сенс лише остільки, оскільки корелюються і з тими запитаннями, які стосуються людського існування загалом, – з екзистенційними запитаннями. І тільки ті, хто пережив реальний шок від усвідомлення своєї минущості, хто був стривожений усвідомленням своєї конечності й відчув загрозу небуття, – й здатні зрозуміти, що значить Бог. І тільки ті, як пише П. Тілліх, які збагнули всю трагічну амбівалентність людського існування і при цьому віднайшли вичерпну відповідь на запитання про його сенс, – спроможні зрозуміти значення смислу символу Царства Божого. І одкровення, стверджує він далі, відповідає на ті запитання, що задавалися і будуть задаватися завжди, тому що у їхній сутності вони є однаковими. З огляду на це людська істота – це і є запитання, яке вона задає щодо себе самої ще до того моменту, у який таке питання формулюється й артикулюється. А якщо це правда, тоді немає нічого дивного і у тому, що найфундаментальніші (екзистенційні) запитання були сформульовані іще на самих ранніх етапах розвитку історії людства.

Бути людиною у цьому світі, як стверджував це П. Тілліх, – означає, насамперед, спроможність ставити питання про власне існування і життя під впливом тих відповідей, які на це питання даються. І, навпаки, бути людиною – значить отримувати відповіді на запитання про власне існування й запитувати під впливом отриманих відповідей.

Використовуючи метод кореляції, систематична теологія, писав американський мислитель, повинна вчиняти наступним чином: спочатку аналізувати ту людську ситуацію, яка породжує питання про існування, і показує, що використовувані християнської Вістю символи є відповідями на ці питання. А сам аналіз людської ситуації слід здійснювати за допомогою тих термінів, які й називають "екзистенційними". Причому подібний аналіз, на глибоке переконання П. Тілліха, є набагато давніший самого екзистенціалізму; він існує стільки ж часу, скільки існує мислення людини, яка й роздумувала сама про себе. Результати подібних роздумів, або ж досліджень, на думку мислителя, й відтворювалися історично у вигляді найрізноманітніших концепцій, що виникали від самого початку існування філософії. Коли б людина не дивилася на світ навколо себе самої, вона завжди, насамперед, бачила себе частинкою цього світу. Однак при цьому людина розуміла ще й те, що вона є "чужою" у світі предметів, і тому не здатною проникнути у таємниці цього світу глибше певного рівня наукового аналізу. Але потім виявилося й те, що ключ до осягнення найглибших рівнів реальності знаходиться у ній самій, і що тільки їй власне існування надає єдину можливість наблизитись до розуміння цього існування.

Цей висновок П. Тілліх доповнював й застереженням, у відповідності до якого ствердження вищезазначеного факту за своєю сутністю далеко не означає того, що людина є більш доступним предметом для наукового дослідження, аніж інші об'єкти реальності. Ба, навіть, зовсім навпаки! Цей факт засвідчує те, що безпосередній досвід власного існування людини привідкриває їй дещо таке, що притаманне природі існування взагалі. Будь-хто у розумінні природного закінчення власного існування спроможний виявити та зрозуміти конечність в усьому, що реально існує, саму універсальність самої скінченності. Тому й Кальвін у перших рядках своїх "Наставлянь, як це нагадує П. Тілліх, говорить щодо "людську нікчемність, що є екзистенціальною підставою для розуміння божественної величі та про божественну велич, як про есенційну підставу розуміння людиною власної нікчемності. Саме у співставленні людини як істоти існуючої та існування взагалі, за П. Тілліхом, і є одним з полюсів тієї когнітивної кореляції, іншим полюсом якої виступає божественна велич, на що й вказує Кальвін. "У початкових фразах своєї теологічної системи Кальвін виражає саму сутність методу кореляції" (Тиллих, 2000, с. 66).

Пояснюючи сутність необхідних для систематичної теології методологічних підстав, П. Тілліх наголосив і на тому, що розроблюваний ним метод кореляції повинен замінювати собою й три неадекватні методологічні співвіднесення змісту християнської віри з духовним існуванням людства. Перше таке співвіднесення він пов'язав з методологією над натуралістичного кшталту, де християнська Звістка вважається якоюсь сумою тих істин одкровення, які "впали" в людську ситуацію, де такі істини розглядаються у якості якихось сторонніх об'єктів іншого, чужого світу.

Іншим методологічним знаряддям, від якого, на думку П. Тілліха, потрібно відмовитися, може бути так званий гуманістичний метод, який виводив християнську Звістку з природного стану, з природи людської істоти. Ліберальна теологія XIX – XX століть, яка була у цьому сенсі "гуманістичною", на думку П. Тілліха, й грішила тим, що у ній екзистенційний стан людської істоти ототожнювався з її есенційним, сутнісним станом, при цьому зникав

той розрив поміж ними, який й відтворювався у вселюдському вимірі як самовідчуження і само суперечності людської екзистенції. У теологічному сенсі це й означало те, що зміст християнської віри оголошувалося продуктом релігійної самореалізації людини в процесі релігійної історії.

Була проголошена й необхідність відмови від так званого дуалістичного методу, оскільки той "споруджував надприродну структуру на природному субстраті".

Таким чином, П. Тілліх проголосив, що структура теологічної системи повинна визначатися методом кореляції. А метод кореляції, у свою чергу, вимагає, щоби кожна з частин теологічної системи включала в себе принаймні один такий розділ, де питання досліджувалося б через аналіз людського існування й існування взагалі, та інший – де б теологічна відповідь надавалася на основі джерел, провідника і норми систематичної теології. Тому у кожній з п'яти частин його вчення, похідних від структури існування в кореляції зі структурою християнської Звістки, два розділи й співвідносяться між собою подібним чином. У тій мірі, в якій людському існуванню властивий характер самосуперечності або відчуження, П. Тілліх розглядати його у двох відношеннях: з одного боку, аналізує людину такою, якою вона є (або ж повинна бути) у її есенційності, а, з іншого боку, і такою, якою вона "функціонує" (і якою не мала б бути) у її відчуженій екзистенційності. На його думку, такий принцип аналізу людського буття відповідає християнському розмежуванню поміж сферою творіння і сферою порятунку. А якщо це так, то в одній з частин його системи її створювач розміщує аналіз і сутнісної, есенційної природи людини, і аналіз розуміння нею її смертності. І в цьому ж місті обґрунтовується сенс людського звернення до Бога. Відповідно, ця частина і названа П. Тілліхом "Буття і Бог".

У другій частині його системи розміщене теологічне дослідження екзистенційного самовідчуження людини (у поєднанні саморуйнівними аспектами існування взагалі) та запитаннями, що виникають з цієї ситуації. Завершення також зрозуміле: таким завершенням і є роз'яснення того, ким є для людської істоти Христос. Відповідно, ця частина і названа "Існування і Христос".

Розуміння того факту, що і есенційні, і екзистенційні характеристики людського буття є тілдьки абстракціями, і що в реальності вони з'являються у тому складному і динамічному синтезі, який й уособлює дійсне життя, а "сила есенціального буття амбівалентно присутня у всіх його екзистенційних спотвореннях" змусив П. Тілліха зробити ще й третю частину у своєму вченні. Частину, яка б і демонструвала амбівалентність людського життя. І названа вона була "Життя та Дух".

Ці три частини склали головний корпус систематичної теології П. Тілліха. Що ж стосується предмету дослідження даного параграфу дисертації, то особливо примітним фактом було й те, що з вищезазначених складових своєї теологічної конструкції П. Тілліх, висмикуючи по частинці з кожної, зробив іще одну, четверту частину, де й спробував надати відповіді на методологічні та епістемологічні запитання. Саме у цій частині були розміщені і його розуміння раціональності (зокрема, й "когнітивної раціональності" у її єдності з раціональною структурою реальності в цілому), і його відповіді на проблеми самовідчуження та амбівалентності розуму. І названа така частина була "Розум і Одкровення".

У цій частині П. Тілліх й провів розмежування між "онтологічним" і "технічним" поняттями розуму. Якщо перше переважало, на його думку, в класичній традиції, починаючи від Парменіда і закінчуючи Гегелем, то друге, хоча й з застереженнями щодо його постійної присутності і у дофілософській, і у філософській думці, було віднесене мислителем то того періоду, коли німецький класичний ідеалізм завершив своє існування і почав виникати англійський емпірізм.

Відповідно до класичної філософської традиції розум дійсно є такою структурою, або ж чинником свідомості, що наділяє її здатністю опановувати реальність і перетворювати її. І у цьому саме й полягає когнітивна, естетична, практична і технічна функція людської свідомості. Навіть емоційне життя само по собі не абсолютно ірраціональним. Взаємопов'язаність розуму та інших здатностей людської істоти протягом розвитку європейської філософської традиції завжди підкреслювалася різними мислителями. У Платона, наприклад, саме ерос вів розум до істини, у Аристотеля до досконалої форми вела любов, у стоїків навіть у стані "апатії" (безпристрасності) душі логос завжди виявляв свою присутність, у Плотіна жодний смисл так само, як і розум, не міг бути відокремленим від бажання людської істоти досягти витокі своєї душі, "розумна любов" у Спінози об'єднувала інтелект і емоцію в найбільш раціональному стані розуму тощо.

"Класичний розум, – як стверджував це П. Тілліх (2000, с. 89), – це Логос, незалежно від того, чи розуміється він в більш інтуїтивному, або у більш критичному значенні. Його когнітивна природа є ще одним елементом на додаток до інших; розум і когнітивний, і естетичний, і теологічний, і практичний, і від-

сторонений, і пристрасний, і суб'єктивний, і об'єктивний" водночас.

Утім, проблема сучасного йому мислення і полягала у тому, що це, повнокровне, або ж повноцінне розуміння людського розуму, під час і через розвиток технологічних можливостей цивілізації поступово почав заміщатися розумінням розуму як розуму технічного. Де він й був зведений лише до здатності міркування. При цьому від класичного поняття розуму, як це зазначив мислитель, залишилася лише його когнітивна спроможність, а у межах когнітивної сфери його функціонування – лише ті когнітивні акти, які були здатні служити виявленню потрібних засобів впровадження людських задумів. І якщо розум у сенсі Логосу детермінував "кінцеві цілі", неодмінно пов'язані з загальним благом, духовними та божественними цінностями, розум у технічному сенсі сконцентрувався лише на коштах. Спроможність міркувати тут неначе відокремилася від Розуму онтологічного.

У цьому моменті, на нашу думку, слід наголосити й на гуманістичності позиції, з якої П. Тілліх здійснював методологічний та епістемологічний аналіз історії становлення теологічного і філософського мислення. З середини XIX століття, коли вищезазначена трансформація розуму онтологічного на розум технічний перетворилась на реальну загрозу подальшому існуванню людства, за висновком П. Тілліха, стратегічні цілі почали задаватися нераціональними силами, що діяли внаслідок прийняття довільних рішень, прийнятих на догоду волі до влади. Критичний розум перестав здійснювати свою контролюючу функцію щодо норм загальнолюдської моралі та стратегій гуманістичного розвитку цивілізації. У той самий час й не когнітивна сфера інтелектуальної діяльності була безпідставно передана чистій суб'єктивності. У цій ситуації, як це зазначив американський мислитель, у деяких різновидах логічного позитивізму почали вимагати те, щоби "філософ навіть відмовлявся "розуміти" все, що є трансцендентним по відношенню до технічного розуму". І це робило цю філософію абсолютно непридатною для вирішення проблем, пов'язаних з безпосереднім існуванням людей. "Технічний розум, незважаючи на свою витонченість у логічному і методологічному аспектах, знелюднює людину у тому випадку, якщо він є відокремленим від розуму онтологічного. Крім того, і сам технічний розум збіднюється і розкладається у тому випадку, якщо його постійно не підживлювати розумом онтологічним" (Тиллих, 2000, с. 80).

Проте, як це ствердив далі американський теолог, навіть і та структура "міркування", яка була неправомірно обмежена іще у XIX сторіччі практичними цілями і засобами, у будь-якій загальній ситуації усе таки передбачає хоча б й приховану наявність таких тверджень про природу речей, які самі по собі технічному розуму не підлягають. І ні логічні структури, і ні Gestalt-процеси, ні цінності, ні смисли не можуть бути вираженими, цілковито охопленими без допомоги онтологічного розуму. Технічний розум може звести їх до чогось меншого, ніж їхня справжня реальність. Однак, у цьому зведенні технічний розум сам себе позбавляє тієї проникливості, яка має вирішальне значення для визначення та висвітлення взаємовідношення "засоби-цілі".

Зрозумілим є і те, що завдяки аналізу фізіологічних і психологічних процесів, і завдяки використанню результатів цього аналізу для фізико-технічних або ж психо-технічних цілей можна досліджувати різноманітні аспекти людської природи. Але якщо хтось буде запевняти, що саме у такій спосіб він зможе розпізнати людину, він буде неправим. Технічний розум, як це зазначив П. Тілліх, відігравав важливу роль і, навіть, у систематичній теології. Одначе, він спроможний зберігати власну адекватність і сенс лише у якості відтворення головних засад онтологічного розуму, виконуючи роль його супутника.

Тому і теології, на думку П. Тілліха, не слід обирати одне чи інше розуміння розуму, одну чи іншу методологію, або ж підхід до розуміння реальності. Теологія повинна розуміти й використовувати як методи технічного розуму, так і дійсно гуманне впровадження взаємовідношення "цілей-засобів" заради створення впорядкованої, логічно і правильно виробленої системи мислення. "Теологія, писав він у своїй праці, – сприймає усі застосовані технічним розумом досягнення когнітивних методів, але відкидає змішування технічного і онтологічного розуму. Наприклад, теологія не може спиратися на підтримку технічного розуму, якщо має "міркувати" про існування Бога. Такий Бог належав би відношенню "цілі-засоби" і був би чимось меншим, ніж Бог. З іншого боку, теологія не похитнулася через ті нападок, які технічний розум зробив на християнську Звістку, оскільки нападки ці не досягають того рівня, на якому знаходиться релігія. Нападки ці можуть зруйнувати забобони, але при цьому вони навіть і не зачіпають самої віри. Теологія вдячна (або повинна бути вдячна) критичної функції того технічного розуму, який показує, що таких "речей", як Бог, у контексті відносин "цілі-засоби" не існує. Релігійні об'єкти, якщо розглядати їх у термінах того універсального дискурсу, який був створений технічним розумом, є об'єктами забобонів, що підлягають руйнівній критиці. Там, де переважає технічний розум, релігія

вважається марновірством, яке або безглуздо підтримується розумом, або справедливо ним відкидається" (Тиллих, 2000, с. 81).

Хоча у своїй систематичній діяльності теологія незмінно користується технічним розумом, зазначив П. Тілліх, їй все одно не вдасться уникнути запитання про своє ставлення до розуму онтологічного. А традиційне питання про ставлення розуму до одкровення і варто, і потрібно було б обговорювати не на рівні технічного розуму, де проблема не ставиться по-справжньому, але на рівні онтологічного розуму – розуму, що розуміється як логос. Технічний розум, на глибоке переконання американського теолога, є тільки інструментом і, подібно кожному інструменту, може бути лише більш-менш досконалим, і може лише використовуватися більш-менш майстерно. Одначе, при його використанні ми навряд чи зможемо хоча б торкнутися суттєвих площин існування. Що ж стосується онтологічного розуму – то з ним ситуація прямо протилежна.

Разом з тим, однією з суттєвих помилок ідеалістичної філософії П. Тілліх вважав і те, що одкровення в ній ототожнювалося з онтологічним розумом, тоді як домагання розуму технічного відкидалися. Саме у цьому він й вбачав сутність ідеалістичної філософії релігії. На противагу ідеалізму створювана ним теологія і повинна була показати те, що, хоча сутність онтологічного розуму, універсального логосу буття і тотожна змісту одкровення, проте розум, якщо він актуалізований у "я" та світі, залежить як від деструктивних структур існування, так і від того, що це життя рятує. Показати те, що онтологічний розум підпорядкований тлінності життя і роз'єднанню, але він може і бути й спільником у "Новому Бутті". Тому й актуалізація розуму, на думку мислителя, – це взагалі справа не техніки, але "падіння" і "спасіння". А з цього й випливає, що теолог повинен розглядати розум з різних позицій. "У теології, – читаємо висновок П. Тілліха, – слід відокремлювати не тільки онтологічний розум від технічного, але ще і онтологічний розум в його сутнісній досконалості від його немічності на різних стадіях його актуалізації в існуванні, в житті і в історії. Релігійне судження про те, наприклад, що розум "сліпий", не має відношення ані до технічного розуму, який більшість об'єктів власної сфери розрізняє доволі чітко, ані до розуму онтологічної у його сутнісній досконалості, тобто, у єдності з самим буттям. Судження про те, що розум сліпий, відноситься до розуму в умовах існування, а судження про те, що розум слабкий (частково він вільний від сліпоти, а почасти нею вражений), відноситься до розуму в житті і в історії. Якщо не провести цих розмежувань, то кожне положення про розум буде невірним або небезпечно амбівалентним" (Тиллих, 2000, с. 81).

ВИСНОВКИ

Аналіз методологічних та епістемологічних засад систематичної теології П. Тілліха засвідчує те, що його вчення не має нічого спільного з тенденцією філософії класичного екзистенціалізму до дераціоналізації філософського та філософсько-релігійного мислення. Поняття історичного синтезу медитативної піднесеності, теологічної проникливості та раціонального аналізу, уведення до контексту теологічного мислення принципів семантичної, логічної та методологічної раціональності підтверджує спрямованість мислителя на заперечення й несприйняття сліпого та фанатичного ірраціоналізму, у якому подеколи прямо звинувачували екзистенціалістську традицію. Специфічною особливість вчення П. Тілліха можна беззаперечно вважати його відчайдушне відстоювання вагомості та значимості раціонального (логічного) мислення у теології і, водночас, унікальний спосіб застосуванням екзистенціалістських постулатів для "доповнення" теологічних спроможностей у поясненні змісту та сенсу християнської віри.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА, ПОСИЛАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

TILLICH, P. (1960), "Philosophical Background of my Theology", Tillich, P. *Main works = Hauptwerke* / Paul Tillich. Ed. by Carl Heinz Ratschow. With the collab. of John Clayton ..., de Gruyter, Berlin; New York; Evang. Verlagswerk, Frankfurt am Main. NE: Ratschow, Carl Heinz [Hrsg.]; Tillich, Paul: [Sammlung] Vol. 1. Philosophical writings / ed. by Gunther Wenz, 1989, pp. 411 – 420.

ТАРАНОВ, С. В. (2014), *Теологічний екзистенціалізм: монографія*, Четверта хвиля, Київ, 328 с.

ТИЛЛИХ, П. (2000), *Систематическая теология. Т. I-II.* [пер.с англ. Т. Лифинцева (т. I), О. Р. Газизова, В. М. Ошеров, В. В. Рынкевич (т. II); отв. ред. О. Р. Газизова], Университетская книга, Москва, СПб., 463 с.

ТИЛЛИХ, П. (2000), *Систематическая теология. Т. 3.* [пер.с англ. О. Я. Зоткина; отв.ред. О. Р. Газизова], Университетская книга, Москва, СПб., 415 с.

ТИЛЛИХ, П. (1995), "Динамика веры", Тиллих, П. *Избранное: теология культуры* [пер. с англ. Е. Г. Галагушкин, О. В. Боровая, Т. И. Вевюрко, Е.

А. Жукова, О. Я. Зоткина, В. В. Рынкевич, Т. Е. Савицкая], Юрист, Москва, с. 132 – 215 с.

REFERENCES

TARANOV, S.V. (2014), *Theological existentialism: monograph* [*Teolohichnyi ekzystentsializm: monohrafiia*], Fourth wave, Kyiv, 328 p. [in Ukrainian]

TILLICH, P. (2000), *Systematic Theology. Vol.3* [trans. from English by O.Ya. Zotkina, executive editor O.R. Gazizova], [*Sistematicheskaya teologiya. Tom 3*] University book, Moscow, St. Petersburg, 415 p. [in Russian]

TILLICH, P. (2000), *Systematic Theology. Vol. 1-2* [trans. from English by T. Lifintseva (Vol.1), O.R. Gazizova, V.M. Osherov, V.V. Rynkevich (Vol.2), executive editor O.R. Gazizova] [*Sistematicheskaya teologiya. Tom 1-2*], University book, Moscow, St. Petersburg, 463 p. [in Russian]

TILLICH, P. (1995), "Dynamics of Faith" ["Dinamika very"], P. Tillich, *Selected: theology of culture* [trans. from English by E.G. Galagushkin, O.V. Borovaya, T.I. Vevyurko, E.A. Zhukova, O.Ya. Zotkina, V.V. Rynkevich, T.E. Savitskaya], Lawyer, Moscow, 479 p. [in Russian]

ADDRESS & ©

доц. Ганна ЄМЕЛЬЯНЕНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук,
Донбаський державний педагогічний університет,
вул. Г. Батюка, 19,
84116, м. Слов'янськ, Донецька область,
Україна
Kerol-Anna@bigmir.net

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ М. БЕРДЯЄВА

Сергій ШЕВЧЕНКО

Київ, Україна

ANOTACE: Tento článek pojednává o vztahu M.Berdyajeva k existencialismu a jeho definice své vlastní filozofie. Zde je uvedeno, že pro M.Berdyajeva proces poznávání a skutečna vlastní existence jsou neoddělitelné. Zkoumá se postoj M.Berdyajeva k pokusům M. Heideggera a Ž.-P. Sartra vyjádřit existenční problémy v kategoriích akademické racionální filozofie. Pozorujeme zde specifikum kritiky M.Berdyajeva ve vstahu k procesu "zkostnatění křesťanství". Je dokázáno, že za existenciální filosofie M.Berdyajev chápal, především, lidskost, která může být vyjádřena symbolikou duchovní zkušenosti.
***Klíčová slova*:** existencialismus; existenciální filozofie; "existenciální existencialismus"; Boholidskost; "transcendentální člověk"; otevřenost; existence

АНОТАЦІЯ: У статті розглядається ставлення М. Бердяєва до екзистенціалізму та визначення ним своєї власної філософії. Показується, що для М. Бердяєва процес пізнання та справжнє власне існування є невіддільними. Досліджується ставлення М. Бердяєва до спроб М. Гайдеґґера і Ж.-П. Сартра висловити екзистенціальні проблеми в категоріях академічної раціональної філософії. Простежується специфіка бердяєвської критики процесу "окостеніння християнства". Доводиться, що під екзистенціальною філософією М. Бердяєв розумів, насамперед, людяність, яку можна виразити завдяки символіці духовного досвіду.
***Ключові слова*:** екзистенціалізм; екзистенціальна філософія; "екзистенціальний екзистенціалізм"; боголюдськість; "трансцендентальна людина"; одкровення; екзистенція

ANNOTATION: It was considered Berdyaev's relation to existentialism and determination of his own philosophy. Showing, that process of cognition and real their own existence are inseparable for Berdyaev. It was investigated Berdyaev's relation to Heidegger's and Sartre's attempts express existential problems in terms of rational academic philosophy. It was retraced specificity of Berdyaev's criticism of the process of "ossification of Christianity". It was proved, that under existential philosophy Berdyaev understood, above all, humanity, which can be expressed through the symbolism of spiritual experience.
***Key words*:** existentialism, existential philosophy, "existential existentialism", God-humanity, "transcendental human", revelation, existence

АННОТАЦИЯ: В статье рассматривается отношение Н. Бердяева к экзистенциализму и определения им его собственной философии. Показывается, что для Н. Бердяева процесс познания и реальное собственное существование неотделимы. Исследуется отношение Н. Бердяева к попыткам М. Хайдеггера и Ж.-П. Сартра выразить экзистенциальные проблемы в категориях академической рациональной философии. Прослеживается специфика бердяевский критики процесса "окостенения християнства". Доказывается, что под экзистенциальной философией Н. Бердяев понимал, прежде всего, человечность, которую можно выразить в символике духовного опыта
Ключевые слова: экзистенциализм; экзистенциальная философия; "экзистенциальный экзистенциализм"; богочеловечность; "трансцендентальный человек"; откровение; экзистенция

ВСТУП

Сьогодні, в період великого значення розвитку творчих здібностей людини, ідейна спадщина Миколи Бердяєва набуває все більшої актуальності. Його ідеї та погляди стають неначе навідним містком над безоднею, яка уособлює гостроту розірваності поміж тенденцією до духовної деградації особистості у "суспільстві споживання" та нагальною необ-

хідністю її творчого індивідуального зростання. До цієї проблеми свого часу зверталися й представники так званого релігійного екзистенціалізму.

М. Бердяєв у європейському православ'ї, неначе С. К'єркеґор у протестантизмі періоду "Золотого століття" у Данії, підняв і розвинув цю проблематику в XX столітті. І хоча багато хто зараховує його до представників "релігійного екзистенціалізму", сам він дотримувався іншої позиції, розмежовуючи, зокрема, екзистенціалізм і екзистенціальну філософію, "християнство живе", духовне та "християнство змертвіле", спаплюжене церковною ієрархією. Своє ставлення до так званого академічного екзистенціалізму (термін Ж. Марітена, який багато у чому успадкував ідеї цього представника києво-паризької філософсько-релігійної школи), філософії та релігії, християнства та "справжньої віри", М. Бердяєв виклав докладно у працях пізнього періоду своєї діяльності, зокрема, у таких, як "Самопізнання (Досвід філософської автобіографії)" (1940 вид. рос. 1949), "Екзистенціальна діалектика божественного і людського" (1944 – 1945, вид. рос. 1952) та "Істина і одкровення. Пролегомени до критики Одкровення" (1946 – 1947, вид. рос. 1996).

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Багатогранній спадщині Бердяєва присвячено багато українських та зарубіжних досліджень. До питань її трендового визначення та приналежності зверталися І. В. Бичко (2003), Є. А. Вологін (2003), П. П. Гайденко (1993), Т. В. Кононенко (2014), С. Б. Кримський (2003), О. Г. Мисливченко (2003), А. В. Овсянніков (2008), К. Ю. Райда (1998; 2009), Г. А. Слейт (1988; 1997), П. Ставров (1991), С. А. Титаренко (2006), Г. П. Федотов (1991) та ін. Багато хто з них по-різному розуміють її головну сутність.

І. В. Бичко (2003, с. 30), наприклад, зараховує до "київської школи екзистенційної філософії" і М. Бердяєва, і Л. Шестова, наголошуючи на тому, що "…персоналізм тлумачиться Бердяєвим як … екзистенційне мислення" (2003, с. 33).

Російський дослідник Є. А. Вологін покладає специфіку релігійної філософії Бердяєва у простір особистісної інтерпретації християнства, зазначаючи, що "філософія М. О. Бердяєва є явищем доби, коли догмат сприймався не як об'єкт ірраціонального до себе відношення – віри, а як об'єкт інтелектуального осягнення. Доба неначе надавала санкцію на найсміливішу творчість. Джерела творчості Бердяєва закладені в глибинах прихованого особистого досвіду. Його філософія не академічна і не канонічна – це взірець недогматичного сприйняття християнства емансипованою особистістю. І академізм, і канонічність для Бердяєва – поняття негативні, які відображають владу "об'єктивації", подолати яку, на його думку, можна лише завдяки екзистенціальному творчому акту" (Вологін, 2003, с. 89).

С. Б. Кримський (2003, с. 11) звертав увагу на бердяївську концепцію "монадної особистості", яка, на його думку, певною мірою корелюється з поняттям "одиничного" С. К'єркеґора.

Типово залучаючи Бердяєва до екзистенціалістів, П. Ставров, водночас, писав й про характер розуміння філософствування мислителем, насамперед, як уособлення пошуків "правди у її первісному, народному сенсі": "Бердяєв був екзистенціалістом в самому чистому сенсі цього слова. Лицар "перманентної революції" і свободи духу, Бердяєв життєвих "помилок" не боявся. … До речі, Бердяєв часто говорив: яке чудове слово "Правда" в його первісному народному сенсі – не має рівнозначного слова в інших мовах. "Шукати правду" – означає шукати водночас вищу істину і вищу справедливість …" (Ставров, 1991, 391).

Релігійною антропологією, або ж антропологією у богословському сенсі визначав філософствування М. Бердяєва й Г. П. Федотов. "Бердяєв говорить про Царство Боже як про кінцевий ідеал, але Царство будується не лише Богом, але і зусиллями людини, – писав цей дослідник. – Так релігійна філософія Бердяєва стає не стільки вченням про Бога, скільки вченням про людину: антропологією в богословському сенсі" (Федотов, 1991, с. 397), – читаємо у його передмові до праці Бердяєва "Самопізнання (Досвід філософської автобіографії)".

Намагаючись надати відповідь на запитання: "Чи був Бердяєв екзистенціалістом?" і російський дослідник О. Г. Мисливченко також зараховує Бердяєва до когорти мислителів нового, некласичного типу філософствування, стверджуючи, що Бердяєв "предмет і завдання власної філософії визначає з екзистенціально-антропологічних позицій: філософія покликана пізнавати буття з людини і через людину, здобуваючи власний смисл в духовному досвіді і духовному житті" (Мисливченко, 2003, с. 127).

Слушною, на нашу думку, є й наступна думка С. А. Титаренка, який стверджує, що: "Екзистенціальний тип філософствування російського мислителя кардинальним чином відрізняється від європейського типу екзистенці-

алізму, який запозичив багато методологічних процедур у Гуссерля. Європейський екзистенціалізм в особі Гайдеґґера і Сартра слідує ідеї очищення пізнання від елементів психологізму, і тому рішуче розмежовує уявлення і переживання, відсторонює емоцію, намагаючись схопити саме досвід конструкції уявлення про переживання в понятті. А Бердяєв, слідуючи неоромантичному духу російської філософії, розчиняє уявлення в переживанні, а отже, намагається схопити в понятті безпосередньо емоційний світ. Отже, екзистенціальний характер філософствування, тільки намічений в ранній творчості, згодом зайняв домінуючі позиції. Саме з цим пов'язана радикальна відмова від онтологічного конструювання і перехід на позиції екзистенціального філософствування, що стався у мислителя в другій половині його творчого шляху" (Титаренко, 2006, с. 87 – 88).

З огляду на це, варто одразу ж зауважити, що подібну позицію у історико-філософській науці у своїх працях набагато раніше від С. А. Титаренка сформулював К. Ю. Райда, який на підставі дослідження праць М. Бердяєва проголосив ущербність пануючої на теренах колишнього СРСР й, на жаль, загальноприйнятої в Україні, схеми розуміння та інтерпретації філософії "класичного екзистенціалізму". Цей дослідник запровадив у вітчизняній історико-філософській схематиці розподіл традиції некласичного мислення, започаткованого С. К'єркегором і продовженого М. Бердяєвим, з одного боку, на традицію екзистенціальну і традицію екзистенційну, а, з іншого боку, на традицію "класичного екзистенціалізму" та екзистенціалізму "постклассичного" (в термінології дослідника "постекзистенціалістського мислення"). Схематика, запроваджена К. Ю. Райдою, надала можливість відокремити і в дослідженнях спадщини М. Бердяєва контекст екзистенціально-духовного спрямування філософського мислення від спроб його онтологізації та "об'єктивації" відомими мислителями, яких філософська спільнота також некритично протягом тривалого часу відносила до представників екзистенціалізму класичного. Утім, це було зроблено на терені історико-філософських досліджень. А щодо релігієзнавства, то дійсно питання про "з'ясування специфіки його творчості (творчості М. Бердяєва – *С. Ш.*) є актуальним завданням сучасного бердяєзнавства. Незважаючи на те, що в багатьох дослідженнях висловлені дуже цінні ідеї, які проясняють специфіку творчої роботи російського філософа в цілому, концептуального осмислення даної проблеми ще не досягнуто" (Титаренко, 2006, с. 50). Ми погоджуємося з таким висновком С. Титаренка. Тому, власне, ця проблема й буде розглянута у даній розвідці.

У "Самопізнанні" Бердяєв (1991, с. 89), виходячи з нерозривного зв'язку його типу філософського світогляду з типом його ж душевної і духовної структури, називає власну філософію екзистенціальною. До когорти представників екзистенціальної філософії він зараховував Блаженного Августина і Б. Паскаля, С. К'єркеґора і Ф. Ніцше, але аж ніяк не М. Гайдеґґера, Ж.-П. Сартра і К. Ясперса. У даному випадку ми вочевидь спостерігаємо намагання М. Бердяєва розрізнити та відокремити два, на його думку, різні типи, або ж способи філософствування. Філософствування пов'язаного з академічною онтологізацією реальності, до якого прагнули і Ж.-П. Сартр, і М. Гайдеґґер, і філософствування "вільного мислення", яке Бердяєв ототожнював зі "справжньою" екзистенціальною традицією. Таким чином, можна погодитися з К. Ю. Райдою у тому, що екзистенціальну традицію філософствування як загальне спрямування філософського мислення, слід відокремлювати від того феномену, який у вітчизняних підручниках й досі прийнято визначати філософією екзистенціалізму[1].

"Філософія пов'язана була для мене з моєю долею, з моїм цілісним існуванням, в ній був присутній пізнаючий, як існуючий. Я завжди хотів, щоб філософія була не *про щось*, а *чимось*, виявленням першореальності самого суб'єкта", – занотовував свого часу М. Бердяєв (1991, с. 97). Він називає себе і "бунтарем", і "релігійним анархістом" у філософії (Бердяєв, 1991, с. 162), анархістом, який протистоїть будь-яким канонам, правилам, стереотипам. Проблематика, порушена у творах Достоєвського, Ібсена, Бєлінського, К'єркеґора перетворилась на підґрунтя і його релігійно-моральної та філософської проблематики. На завершальному етапі своєї творчості М. Бердяєв, виводячи власний тип мислення з ідей Я. Бьоме, зрештою, прийшов до заперечення доцільності онтологічної філософії. Тому він й стверджував, що екзистен-

[1] На думку вітчизняного вченого, філософія екзистенціалізму як феномен конкретного історичного часу та культури на відміну від філософії екзистенціальної має чітко виражені специфічні особливості, сформовані внаслідок формування логіки екзистенціалістського мислення у межах так званої кризової свідомості, де ця криза обумовлювалася процесами дераціоналізації, дереалізації, деструкції та деконцептуалізації. Екзистенціальна філософія, натомість, розуміється у даному випадку як більш широкий тренд мислення, який історично виходить за межі XIX – XX століття, і обумовлюється зовсім іншими чинниками, а саме – стратегією домінування в мисленні психоемоційного і духовного контексту.

ціальна філософія, насамперед, повинна бути антионтологічною. І з огляду на це, зауважував, що ми цього не бачимо у Гайдеґґера, який прагне побудувати свою власну онтологію – "філософію Dasein", а не "філософію Sein". "Отримавши від К'єркеґора "екзистенціальність", – писав М. Бердяєв, – Гайдеґґер захотів висловити проблеми екзистенціальних філософів в категоріях академічної раціональної філософії. Він накладає раціональні категорії на екзистенціальний досвід, до якого вони не застосовні, і створює нестерпну термінологію. Термінологія виявляється оригінальніше думки" (Бердяєв, 1991, с. 104 – 105). Цей аспект, який вочевидь демонструє специфіку філософсько-релігійного мислення М. Бердяєва у екзистенціальній та екзистенціалістській традиціях, отримав своє продовження у розробках професора К. Ю. Райди, зокрема, у його публікаціях у часописі "Мультиверсум. Філософський альманах" (2014, с. 33 – 47) та монографічних виданнях, де він запропонував розмежовувати ці лінії розвитку філософського мислення за допомогою дихотомії понять мислення "екзистенціального" та мислення "екзистенційного". "Екзистенційного" – як уособлення онтологізації та об'єктивації "екзистенціального". "Розуміючи "екзистенціальне" як особливий образ духу ("Дух, – за словами М. Бердяєва, – що є свободою, об'єктивується в історичному процесі, в культурі, але не розкривається, не виявляється у своїй екзистенціальності") М. О. Бердяєв, – як стверджував цей вітчизняний дослідник, – надзвичайний смисл філософії Платона та І. Канта угледів у своїй постановці проблеми есхатологічної перспективи – перспективи об'єктивації духу в екзистенції людської істоти – і заявив, що таку перспективу може і повинна тепер досліджувати тільки екзистенціальна есхатологічна метафізика. Наголошуючи на емоційно-пристрасному характері пізнання і розуміючи екзистенціальну метафізику як символіку духовного досвіду, М. О. Бердяєв створює і своєрідний образ розуміння екзистенціальної філософії" (Райда, 1998, с. 196).

Що стосується іншого європейського мислителя, якого залучали до когорти представників класичного німецького екзистенціалізму – К. Ясперса, то "Ясперс, – як це відзначав М. Бердяєв (1991, с. 104 – 105), – це людина, приголомшена екзистенціальним досвідом Ніцше і К'єркеґора. Але, згідно зі створеним ним самим розрізненням між типами філософії – профетичним та науковим, він належить до наукового типу філософії. Він тонкий мислитель, насамперед, психолог. Втім, він "екзистенціальніший" за Гайдеґґера і мені ближчий".

На противагу Гайдеґґеру, Бердяєв постулює примат свободи над буттям. Тобто, і духу над буттям, оскільки для Бердяєва дух і свобода – це синоніми. Дух і свобода перетворюються для мислителя на атрибути людяності. "Я намагався проповідувати людяність в саму нелюдську добу, – писав російський мислитель. – Мене так погано розуміли, що, коли я висловився на захист екзистенціальної філософії, – то побачили в цьому щось зовсім нове для мене і майже зраду моєму філософському минулому. І ніхто не помітив, що для мене екзистенціальна філософія була лише вираженням моєї людяності, людяності, що отримала метафізичне значення. У цьому я відрізняюся від Гайдеґґера, Ясперса та інших…" (Бердяєв, 1991, с. 218 – 219).

Цікавим є і той факт, що М. О. Бердяєв поширював своє концептуальне бачення та розуміння процесів розвитку екзистенціальної філософії на усе "філософське християнство". Плідно спілкуючись та дискутуючи з представниками французької теологічної та філософської еліти, зокрема, з Ж. Марітеном та Г. Марселем, М. Бердяєв стверджував, що: "мої друзі католики зрештою зрозуміли, що мене не можна вважати виразником православної церковної думки, що мене слід розглядати як індивідуального християнського філософа" (1991, с. 262 – 263).

Утім, Ж. Марітена і М. Бердяєва поєднував однаковий підхід до визначення та розподілу філософії класичного екзистенціалізму. Так, Ж. Марітен поділяє екзистенціалізм на екзистенціальний та академічний, а М. Бердяєв – на екзистенціальну філософію та її "об'єктивовані взірці". Обидва філософи наголошували на тому, що інтенції С. К'єркеґора втратили свій первинний сенс в екзистенціалізмі М. Гайдеґґера та Ж.-П. Сартра. І хоча М. Бердяєв й називав Ж. Марітена філософом схоластичним, а себе екзистенціальним, проте наголошував й на тому, що "Марітен перший увів томізм в культуру. За довгі роки нашого спілкування Марітен дуже змінився, але він завжди залишається томістом, він пристосовує нові проблеми до томізму і томізм до нових проблем; він, по суті, модерніст в томістській подобі" (Бердяєв, 1991, с. 265).

Щоправда і самого Бердяєва справедливо, на нашу думку, називати "модерністом у православ'ї".

Ідейно ближчим до М. Бердяєва був Габріель Марсель, якого він характеризував як "нового converti", філософа і разом з тим драматурга, філософія якого була зовсім іншого типу, ніж філософія Марітена як представника екзистенціальної філософії у Франції (Бер-

дяєв, 1991, с. 267).

М. Бердяєв, як і Г. Марсель, цінував К. Ясперса, але не вважав його екзистенціальним філософом у тому сенсі, у якому були екзистенціальними філософами Ф. Ніцше та С. К'єркеґор. "Екзистенціальна філософія насамперед визначається екзистенціальністю самого пізнаючого суб'єкта. Філософ екзистенціального типу не об'єктивує в процесі пізнання, не протиставляє об'єкт суб'єкту. Його філософія є експресивністю самого суб'єкта, зануреного в таємницю існування. Неможливе екзистенціальне пізнання об'єкта. Об'єкт означає зникнення екзистенціальності. Це говорить і сам Ясперс", – зауважував М. Бердяєв (1991, с. 280 – 281). Саме тому, намагався довести Бердяєв у праці "Екзистенціальна діалектика божественного і людського", "до екзистенції не можна прийти, можна лише вийти з неї. Істина є актом свободи, вона створюється. Кіркеґард говорить, що істина тотожна суб'єктивності. Бог відкривається для одиничного. Бог присутній тільки в суб'єктивності. Об'єктивна істина є смертю існування. Є велика правда в словах Кіркеґарда, хоча і неповна і інколи перекручена. Ясперс говорить, що трансцендентне відчутне лише через занурення в глибину іманентного. Це те ж, про що я говорю, але виражено інакше. Той же Ясперс стверджує, пограничне становище людини впирається в трансцендентність. Для нього об'єктивне все відносне, екзистенціальне ж в абсолютному. На відміну від таких філософів як Гайдеґґер… я переконаний, що релігійний досвід, в існуванні якого не можна сумніватися, збагачує пізнання і прояснює філософію. Але це передбачає інакше відношення між філософією і релігією, аніж його зазвичай розуміють. Справжня філософія ворожа до абстрактного, вона прагне до конкретного" (Бердяєв, 1993, с. 255).

М. Бердяєв був вражений тим, що західному християнству, як католицизму, так і протестантизму, цілком байдужа ідея боголюдства. Він переконував, що навіть "К'єркеґор також відчував труднощі в утвердженні боголюдськості, тобто, подвійної природи божественного. Він немовби заперечує людську природу Христа" (Бердяєв, 1993, с. 273). К'єркеґоровий досвід безнадійності, завдяки якому має відкритися істина, Бердяєв сприймає та інтерпретує не лише як християнський досвід, але й як досвід релігійної природи, яка проходить через роздвоєння, через розрив боголюдськості, через богозалишеність. Від К'єркеґора Бердяєв перейняв думку про те, що внутрішнє не може бути цілком виражене у зовнішньому. Для нього це означає, що дух, який завжди прихований в суб'єктивному, не може себе виразити в об'єктивації, він в ній спотворюється.

Іншим шляхом, на думку М. Бердяєва, пішов М. Гайдеґґер. У нього Бог замінений світом, і безнадійність не проривається ні до чого іншого. Сартр також "рішуче заперечує "інший світ", і його філософія прикрита такою термінологією, як "онтологія", "трансцендентне" та ін., яка вводить в оману" (Бердяєв, 1993, с. 277), – стверджує російський мислитель. Суперечки про трансцендентне та іманентне, які велись з приводу німецького ідеалізму і деяких течій католицького і протестантського модернізму, Бердяєв вважає цілком застарілими. Критикує він М. Гайдеґґера і Ж.-П. Сартра за цілком невірне і довільне використання слова "трансцендентне". На противагу їм Бердяєв пише про одкровення Духа як остаточне одкровення. Мислитель стверджує, що "лише у Дусі здійснюється і завершується одкровення божества і боголюдства. Це є одкровення свободи, любові, творчості, одкровення Божественного створіння. Так відбудеться поєднання апофатичної містичної теології з екзистенціальною катафатичною антропологією" (Бердяєв, 1993, с. 279).

Відстоюючи динамічність розвитку і світу, і людини, М. Бердяєв категорично виступає проти спроб стабілізувати істину одкровення відповідно до середньо-нормальної свідомості людини, яку ототожнили з вічною людською природою, тобто – проти сприйняття істини одкровення в статично-скам'янілому вигляді. Виступає мислитель і проти табу на творчість, на творчу природу людини, яка б ставила її на рівень з Богом. Власне тому, "на цьому ґрунті відбулося окостеніння християнства, омертвіння і згасання духу. … Наша епоха не знає єресей, подібних старим єресям. Але виникають єресі зовсім іншого стилю, які не усвідомлюються такими, що перебувають всередині християнської догматики, і вони вимагають християнської відповіді. Цієї відповіді не можуть дати омертвілі форми історичного християнства" (Бердяєв, 1993, с. 284).

З одного боку, Бердяєв, критикував соціоморфізм тогочасної церкви та окостеніння християнства, а, з іншого, філософів-екзистенціалістів Ж.-П. Сартра (з його "Буттям і ніщо") та А. Камю (з його "Міфом про Сізіфа"), які, на думку Бердяєва ставили нову людину перед безоднею небуття. Сучасна йому людина, як це вважав М. Бердяєв, потрапивши в полон небуття, і перебуваючи на самому краю безодні, прагне відчути останній екстаз: то екстаз героїзму в ім'я ніщо, то екстаз творчості, яка виникає з її власного ніщо. Най-

ближче до такої безодні з філософів, доводив мислитель, й підійшов Ніцше, але «він прийшов не до нової людини, а до знищення людини, до заміни її зовсім іншою, нелюдською істотою, у якій людяність зникає" (Бердяєв, 1993, с. 320).

Водночас, М. Бердяєв намагався віднайти "нову людяність" у образі Ісуса Христа, в "Боголюдині, Сині Божому і Сині людському", де, на його думку, і "народжується нова людина, людина нової і вічної людяності" (Бердяєв, 1993, с. 320). Тому, як це намагався довести мислитель, "не можна говорити про об'єктивний дух, як говорив Гегель. Насправді існує лише суб'єктивний дух або дух, який стоїть по той бік суб'єктивного та об'єктивного. Об'єктивна духовність є безглуздим словосполученням" (Бердяєв, 1993, с. 321).

Фатальною помилкою і клерикалів і філософів усіх часів, зауважував М. Бердяєв, було те, що вони прагнули роз'єднувати боголюдськість на дві частини, пояснюючи це тим, що в релігії, в духовному житті діє лише Бог, а в культурі, в соціальному житті діє лише людина. В реальності, на його думку, боголюдський зв'язок присутній і тут, і там. "І якщо є дуалізм, який необхідний для активності і для боротьби, то він має зовсім інший характер; це не дуалізм божественного і людського, а дуалізм свободи і необхідності, добра і зла" (Бердяєв, 1993, с. 345), – стверджував цей мислитель.

У одній із останніх праць М. Бердяєва "Істина і одкровення. Пролегомени до критики одкровення" (1946-1947) перша глава називалася "Екзистенціальна філософія і духовний досвід. Трансцендентальна людина". Як бачимо, екзистенціальна філософія та духовний досвід в концепції М. Бердяєва є взаємопов'язаними, і це дає йому змогу описувати людину як трансцендентальну істоту. Власне у цьому і полягає також його специфічне розрізнення екзистенціальної філософії та екзистенціалізму. Він постійно наголошував на своїй приналежності до першої і відмежовував себе від останнього. "Екзистенціалізм, – на думку мислителя, – можна по-різному визначати, але найважливішим видається мені визначення, що це є філософія, яка не визнає пізнання, яке об'єктивізує. Існування не може бути об'єктом пізнання. І оскільки Гайдеґґер і Сартр хочуть будувати онтологію, користуючись раціональним апаратом понять, вони знаходяться у владі пізнання, яке об'єктивізує, і не поривають з традицією, що йде від Парменіда. … Кіргеґард визнавав екзистенціальним лише пізнання в суб'єктивності, а не в об'єктивності, в індивідуальному, а не в загальному. У цьому він був ініціатором. Найвірнішим йому залишається Ясперс. Кіргеґард повернув до суб'єктивності і хотів виразити свій неповторний індивідуальний досвід. У цьому його значення. Але він не став цілком по той бік розрізнення суб'єкта та об'єкта, він зберіг цю відмінність, ставши на сторону суб'єкта. Інше визначення екзистенціальної філософії полягає в тому, що це філософія експресіоністська, тобто, вона хоче висловити екзистенціальність пізнаючого, а не відволікання від цієї екзистенціальності, як хоче філософія, що об'єктивує" (Бердяєв, 1996, с. 8 – 9).

З огляду на це М. Бердяєв й визначає існування (existenz) не як есенцію чи субстанцію, але як свобідний акт. У цьому контексті екзистенціалістське поняття "існування" як "екзистенції" корелюється з бердяєвським поняттям "особистості". Про це свого часу писала й П. Гайденко (1993, с. 7): "Що стосується особистості, то вона, згідно з Бердяєвим, є реальністю духовною, а тому "ніякий закон до неї незастосовний". Тому її не можна перетворити в об'єкт наукового дослідження – ось теза, яка зближує екзистенціальну філософію Бердяєва з вченнями про людину К'єркеґора, Ясперса, Гайдеґґера, Сартра. Головною рисою особистості є її свобода: особистість, за Бердяєвим, не просто володіє свободою, вона і є сама свободою".

Насправді, глибина "екзистенції", на думку Бердяєва, дійсно полягає у свободі. Він акцентує, що таке розуміння "екзистенції" притаманне К. Ясперсу, який пов'язує себе з Кантом, і Ж.-П. Сартру, який, щоправда, з Кантом мав мало спільного. Для Бердяєва те, що відбувається в екзистенціальній сфері, знаходиться за межами причинного зв'язку. Виходячи з цього, мислитель вважає, що "Бог нічого не детермінує", тобто, Він не є силою "поза" і "над". А тому, як це доводить філософ, "традиційне уявлення про відносини між свободою і благодаттю у такій формі застаріло, воно залишається в сфері об'єктивації". В реальності, як це пояснює Бердяєв, усе знаходиться в екзистенціальній сфері, в якій немає жодної об'єктності. І ми повинні, переконує мислитель, зануритися в глибину суб'єктності, але для того, щоби вийти з самого протиставлення суб'єкта та об'єкта (Гайденко, 1993, с. 10). Такий підхід, як наголошує Бердяєв, не притаманний ані Гайдеґґеру, ані Сартру, які "перебувають у сфері об'єктивованого світу, світу речового, і в цьому укорінено джерело їхнього песимізму". "Бердяєв розумів, що культивована в середовищі французької інтелектуальної еліти "вишуканість" думки за рахунок її глибини є показником занепадни-

цтва. Бердяєв дотепно помічає у обох звичку вживати нову термінологію, яка ризикує стати оригінальнішою за думку", – справедливо зауважує з цього приводу Р. А. Гальцева (1998). Бердяєв, продовжує вона далі, критикує гайдеґґерівське "тут-буття", яке існує закинутим у світ і там постійно відчуває жах, турботу, безнадійність, смерть як неминучий результат своєї скінченності. Аналогічно ставиться Бердяєв до позасвітового визначення свободи Сартром, адже воно "пов'язане з запереченням первинної реальності духовного досвіду". Єдиною метафізикою, яку може визнати екзистенціальна філософія, як це намагався довести Бердяєв, є символіка духовного досвіду. У цій думці найближчим до Бердяєва є Ясперс, хоча і тлумачить це по іншому, також не маючи справжнього духовного досвіду (Бердяєв, 1996, с. 11).

Тому Бердяєв і пише про "трансцендентальну людину", як внутрішню людину, існування якої перебуває поза об'єктивацією. На його думку, "категорія священного, божественного, одвічно властива людині як істоті трансцендентальній, це релігійне a priori" (Бердяєв, 1996, с. 15). "Трансцендентальна людина діє в цьому світі, – зауважував мислитель, – але вона з іншого світу, зі світу свободи. Трансцендентальна людина не еволюціонує, вона творить. Її існування є умовою можливості релігійного і духовного досвіду, немов би a priori цього досвіду. … Справжня людяність одкровення, людяність Бога виявляється саме від пробудження трансцендентальної людини, а не від людини, обмеженої природними і соціальними впливами. Одкровення є неначе пробудженням внутрішньої людини, існування якої передує виникненню об'єктного світу" (Бердяєв, 1996, с. 16 – 17).

ВИСНОВКИ

Отже, можна стверджувати, що релігійна (духовна й трансцендентальна) складова у спадщині М. Бердяєв була визначальним і невід'ємним елементом усіх його роздумів. Пізній етап його творчості лише увиразнив специфіку розуміння цих чинників. Для нього справжньою філософією вважалася екзистенціальна (релігійна) філософія, нерозривно пов'язана з духовним досвідом "трансцендентальної людини". У цьому його ідеї і є дотичними до ідей С. К'єркеґора, Г. Марселя та К. Ясперса значно більшою мірою, аніж до філософії М. Гайдеґґера та Ж.-П. Сартра. Одначе, к'єркеґоровий досвід безнадійності через богозалишеність Бердяєв зрештою замінює досвідом християнського занепокоєння, який, на його думку, і має спонукати людину до творчої активності та усвідомлення нею власної боголюдськості. К'єркеґоровий образ старозавітного Авраама як "лицаря віри" М. Бердяєв доповнює у своїх працях образом сучасної творчої людини як "лицаря правди". Утім, і К'єркеґору, і Бердяєву є притаманним етико-релігійне підґрунття цих образів. Тому і персоналізм, або ж релігійний екзистенціалізм М. Бердяєва є, радше, екзистенціалізмом "індивідуального християнського філософа", або ж екзистенціальною христологією.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

SLAATTE, H. A. (1988), *Time, existence, and destiny: Nicholas Berdyaev's philosophy of time*, P. Lang, New York, 201 p.

SLAATTE, H. A. (1997), *Howard Alexander. Personality, spirit, and ethics: The ethics of Nicholas Berdyaev*, P. Lang, New York, 122 p.

БЕРДЯЕВ, Н. А. (1991), *Самопознание (Опыт философской автобиографии)*, "Книга", Москва, 448 с.

БЕРДЯЕВ, Н. А. (1993), "Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого", Бердяев Н. А. *О назначении человека*, Республика, Москва, с. 254 – 357.

БЕРДЯЕВ, Н. А. (1996), *Истина и откровение. Пролегомены к критике Откровения*, Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, СПб., 384 с.

БИЧКО, І. В. (2003), "Київська школа екзистенційної філософії", *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Вип. 1.* – К.: Вид. ПАРАПАН – 2003. – С. 29 – 41.

ВОЛОГИН, Е. А. (2003), *Экзистенциально--гуманистическая антропология Н. А. Бердяева, диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук (специальность 09.00.03 – история философии)*, Москва, 125 с.

ГАЙДЕНКО, П. П. (1993), "Мистический революционаризм Н. А. Бердяева", Бердяев Н. А. *О назначении человека*, Республика, Москва, с. 5 – 18.

ГАЛЬЦЕВА, Р. А. (1998), "Новая встреча со старым Бердяевым" [Текст], *Новый мир*, № 2, с. 213 – 219. – (Рецензии. Обзоры). – Рец. на кн.: Бердяев, Н. А. (1996), *Истина и Откровение. Пролегомены*

к критике Откровения, Изд-во Рус. Христианского гуманит. ин-та, СПб., 384 с.

КОНОНЕНКО, Т. В. (2014), "М. О. Бердяєв: досвід персоналістичної філософії", *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. (відп. ред. В. В. Лях)*, Випуск 10 (138), Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, Київ, с. 101 – 111.

КРЫМСКИЙ, С. Б. (2003), "Ценностно-смысловой универсум Н.А. Бердяева", *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді*, Вип. 1, Вид. ПАРАПАН, Київ, с. 6 – 12.

МЫСЛИВЧЕНКО, А. Г. (2003), "Был ли Бердяев экзистенциалистом?", *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді*, Вип. 1, Вид. ПАРАПАН, Київ, с. 127 – 130.

ОВСЯННИКОВ, А. В. (2008), *Бытийный статус человеческого я в религиозном экзистенциализме Н. Бердяева и Л. Шестова, диссертация на соискание учённой степени кандидата философских наук (специальность 09.00.13 – религиоведение, философская антропология, философия культуры)*, Орёл, 156 с.

РАЙДА, К. Ю. (1998), *Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення*, Український Центр духовної культури, Київ, 216 с.

РАЙДА, К. Ю. (2009), *Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи*, Видавець Парапан, Київ, 328 с.

РАЙДА, К. Ю. (2014), "Щодо специфіки гайдеггерівського тлумачення феномена екзистенціального", *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. (відп. ред. В. В. Лях)*, Вип. 1, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Київ, с. 33 – 47.

СТАВРОВ, П. (1991), Воскресенья в Кламаре, Бердяев Н.А. *Самопознание (Опыт философской автобиографии)*, "Книга", Москва, с. 390 – 394.

ТИТАРЕНКО, С. А. (2006), *Специфика религиозной философии Н. А. Бердяева*, Изд-во Рост, ун-та, Ростов на Дону, 288 с.

ФЕДОТОВ, Г. П. (1991), Бердяев-мыслитель, Бердяев Н. А. *Самопознание (Опыт философской автобиографии)*, "Книга", Москва, с. 395 – 408.

REFERENCES

SLAATTE, H. A. (1988), *Time, existence, and destiny: Nicholas Berdyaev's philosophy of time*, P. Lang, New York, 201 p.

SLAATTE, H. A. (1997), *Personality, spirit, and ethics: The ethics of Nicholas Berdyaev*, P. Lang, New York, 122 p.

BERDYAEV, N. A. (1991), *Self-cognition (Experience philosophical autobiography)* [*Samopoznanie (Opyt filosofskoi avtobiografii)*], "Book", Moscow, 448 p. [in Russian]

BERDYAEV, N. A. (1993), "The existential dialectic of the divine and the human" ["Ekzistentsial'naya dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo"], Berdyaev N. A. *The Destiny of Man*, Republic, Moscow, pp. 254 – 357. [in Russian]

BERDYAEV, N. A. (1996), *Truth and Revelation. Prolegomena to criticism of Revelation.* [Istina i otkrovenie. Prolegomeny k kritike Otkroveniya], Publishing house of the Russian Christian Humanitarian Institute, St. Petersburg, 384 p. [in Russian]

BYCHKO, I. V. (2003), "Kyiv School of existential philosophy" ["Kyivska shkola ekzystentsiinoi filosofii"], *Metamorphosis freedom: Berdyaev's heritage in contemporary discourse (to the 125th Berdyaev's anniversary): Ukrainian Journal of Russian philosophy. Bulletin of Russian philosophy at Ukrainian philosophical fund*, no. 1, Parapan Publisher, Kyiv, 2003, pp. 29 – 41.

VOLOGIN, E. A. (2003), *Berdyaev's existential humanistic anthropology, thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Philosophy (specialty 09.00.03 – History of Philosophy)* [Ekzistentsial'no-gumanisticheskaya antropologiya N. A. Berdyaeva, dissertatsiya na soiskanie nauchnoi stepeni kandidata filosofskikh nauk (spetsial'nost' 09.00.03 – istoriya filosofii)], Moscow, 125 p. [in Russian]

GAIDENKO, P. P. (1993), "Berdyaev's mystic revolutionarism" [Misticheskii revolyutsionarizm N. A. Berdyaeva], Berdyaev, N. A. *The Destiny of Man*, Republic, Moscow, pp. 5 – 18. [in Russian]

GALTSEVA, R. A. (1998), A new meeting with the old Berdyaev [Text] [Novaya vstrecha so starym Berdyaevym [Tekst]], *New world,* no 2, pp. 213 – 219. – (Reviews. Surveys). – Book Review: Berdyaev, N. A. (1996), *Truth and Revelation. Prolegomena to criticism of Revelation*, Publishing house of the Russian Christian Humanitarian Institute, St. Petersburg, 384 p. [in Russian]

KONONENKO, T. V. (2014), "M. O. Berdyaev: experience of personality philosophy" ["M. O. Berdiaiev: dosvid personalistychnoi filosofii"], *Multyversum. Philosophical almanac: Collected Works* (executive editor Vitalii Liakh), No. 10 (138), Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, pp.101 – 111.

KRYMSKIY, S. B. (2003), "Value-semantic Berdyaev's universe" ["Tsennostno-smyslovoi universum N. A. Berdyaeva"], *Metamorphosis freedom: Berdyaev's heritage in contemporary discourse (to the 125th Berdyaev's anniversary): Ukrainian Journal of Russian philosophy. Bulletin of Russian philosophy at Ukrainian philosophical fund*, no. 1, Parapan Publisher, Kyiv, 2003, pp. 6 – 12. [in Russian]

MYSLIVCHENKO, A. G (2003), "There was Berdyaev existentialist?" ["Byl li Berdyaev ekzistentsialistom?"], *Metamorphosis freedom: Berdyaev's heritage in contemporary discourse (to the 125th Berdyaev's anniversary): Ukrainian Journal of Russian philosophy. Bulletin of Russian philosophy at Ukrainian philosophical fund*, no. 1, Parapan Publisher, Kyiv, 2003, pp. 127 – 130. [in Russian]

OVSYANNIKOV, A. V. (2008), *The existential status of the human self in religious existentialism of Berdyaev and Shestov, dissertation* [*Bytiinyi status chelovecheskogo ya v religioznom ekzistentsializme N. Berdyaeva i L. Shestova, dissertatsiya na soiskanie uchennoi stepeni kandidata filosofskikh nauk (spetsial'nost' 09.00.13 – religiovedenie, filosofskaya antropologiya, filosofiya kul'tury)*], Oryol, 156 p. [in Russian]

RAIDA, K. Yu. (1998), *Historical and philosophical study of post existentialist thinking* [I*storyko-filosofske doslidzhennia postekzystentsialistskoho myslennia*], Ukrainian Center for Spiritual Culture, Kyiv, 216 p. [in Ukrainian]

RAIDA, K. Yu. (2009), *Existential philosophy. Tradition and Prospects* [*Ekzystentsialna filosofiia. Tradytsiia i perspektyvy*], Parapan Publisher, Kyiv, 2009, 328 p. [in Ukrainian]

RAIDA, K. Yu. (2014), "As to the specific Heidegger's interpretation of phenomenon of existential" ["Shchodo spetsyfiky haidehherivskoho tlumachennia fenomena ekzystentsialnoho"], *Multyversum. Philosophical almanac: Collected Works* (executive editor Vitalii Liakh), No. 1, Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, pp. 33 – 47.

STAVROV, V. P. (1991), "Sunday in Clamart" ["Voskresen'ya v Klamare"], Berdyaev N. A. *Self-cognition* (*Experience philosophical autobiography*), "Book", Moscow, pp. 390 – 394. [in Russian]

TITARENKO, S. A (2006), *Specificity of Berdyaev's religious philosophy* [*Spetsifika religioznoi filosofii N. A. Berdyaeva*], Rostov university Publisher, Rostov-on-Don, 288 p. [in Russian]

FEDOTOV, G. P. (1991), "Berdyaev-thinker" ["Berdyaev-myslitel"], Berdyaev N. A. *Self-cognition* (*Experience philosophical autobiography*), "Book", Moscow, pp. 395 – 408. [in Russian]

ADDRESS & ©

Сергій ШЕВЧЕНКО, кандидат філософських наук
науковий співробітник, відділ історії зарубіжної філософії,
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України
вул. Трьохсвятительська, 4/327
01001, Київ,
Україна
slfilosof@gmail.com

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

8. PEDAGOGIKA

THE CURRENT STATE OF THE EDUCATION SYSTEM IN FRANCE

Olga NEZHYVA

Kyiv, Ukraine

ABSTRAKT: Text pojednává o systému vyššího vzdělávání ve Francii, který autorka zvolila proto, že se stal vzorem a modelem pro mnohé další státy. Cesta k dokonalosti ovšem nebyla snadná, proto se autorka zabývá jednotlivými etapami vývoje francouzského systému vyšššího vzdělávání a zastavuje se u činitelů, které sehrály stěžejní úlohu v jeho přibližování ideálu vzdělanosti, aniž zastírá dílčí nedostatky a selhání.
***Klíčová slova*:** vzdělávání; vzdělávací systém; reforma; univerzita

РЕЗЮМЕ: У статті здійснюється спроба систематизувати і показати всі сторони освіти у Франції. Автор статті вибрав саме Францію через те, що ця країна стала взірцем розвитку сучасної вищої освіти для багатьох країн. Але при цьому – шлях до досконалості був нелегким, і в цій статті автор також досліджує історичні етапи становлення та розвитку системи вищої освіти у Франції. Показуються основні фактори, які мали вагоме значення для сприяння в розвитку сучасної освіти та шляхи її вдосконалення. При цьому аналізуються особливості сучасної вищої освіти у Франції. У цій статті простежується весь ланцюжок досконалості: від самих початків до ідеалу освіти. Також описується нелегкий шлях французької освіти, її помилки і невдачі, труднощі з якими довелося зіткнутися першим адептам французької освіти.
***Ключові слова*:** освіта; система освіту; реформа; університет

ABSTRACT: This article is an attempt to systematise and specify in all sides of education in France. The author of article has chosen France because this country became the model and example of development of modern higher education for many countries. However, the way to perfection was hard, and in this article the author investigates historical stages of education and development of system of higher education in France. He shows main factors which had great importance with assistance in development of modern education and a way of its perfection. Thus, features of modern higher education in France are analyzed. In this article, all chain of perfection is underlined including from the fundamentals to a ideal of education. Moreover, we observe a hard way of French education, its mistakes and failure, difficulties with which were to face the first adherent of French education.
***Key words*:** education; education system; reform; university

РЕЗЮМЕ: Это статья – попытка систематизировать и указать на все стороны образования во Франции. Автор статьи выбрал именно Францию из-за того, что эта страна стала образцом и примером развития современного высшего образования для многих стран. Но при этом – путь к совершенству был нелегким, и в этой статье автор исследует исторические этапы становления и развития системы высшего образования во Франции. Здесь же он показывает основные факторы, которые имели веское значение при содействии в развитии современного образования и пути его совершенствования. При этом анализируются особенности современного высшего образования во Франции. В этой статье указывается вся цепочка совершенства: от самих начал до идеала образования. Также мы видим нелёгкий путь французского образование, его ошибки и неудачи, трудности с которыми пришлось столкнуться первым адептам французского образования.
***Ключевые слова*:** образование; система образование; реформа; университет

INTRODUCTION

The modern era of civilization is characterized by rapid integration processes in the field of culture and education. After all, education plays a key role in shaping the state. It creates human factor, i.e. a society which shows the level of development of each country and its competitiveness in various

fields. Therefore, this circumstance requires recognition of national education as priority development.

Thus, Ukraine became an independent state; it has chosen way of development of integration processes in education. Therefore, before the system of higher education Ukraine faces new challenges, solutions are possible when sufficient knowledge of the higher education systems of various foreign countries. The idea of creating a European educational and scientific space has forced all member states to identify a number of problems throughout the complex political, economic, social and cultural issues, including in the field of higher education. Thus, the experience of European countries in developing of the general principles of higher education, the democratic foundations of the universities of their autonomy, transparency of educational systems and control of educational achievements of students of openness and accessibility of higher education institutions for citizens to improve the quality of university education and real access to global labour markets is very important for us.

So, we turned to a modern system in France because it is now regarded as one of the model results globalization educational space.

Today, Ukrainian philosophers, scientists and educators explore the different aspects of education in France. For example, there are such researchers as V. Adruschenko, O. Bazaluk, S. Klepko, etc. pay attention on philosophical and educational principles of personality, the problems of the education system and its development. Furthermore, works of foreign authors such as J. Verger, A. Antoine, J.-C. Passeronom, P. Bourdieu, J. Palmeiro, etc. explain the author's concepts of didactic approaches to university education, justified on the basis of relevant philosophical and pedagogical theories where there is no holistic vision of development trends over the prolonged period.

RESULTS AND DISCUTION

The education system in France can be traced back to the Roman Empire. Schools may have operated continuously from the later empire to the early Middle Ages in some towns in southern France. However, the University of Paris has become a model for all of Europe in the organization of higher education for a long time.

Thus, there was a special form of high educational establishment i.e. university to promote knowledge in the twelfth and thirteenth centuries. The basic formula of medieval education is «learning to learn». At the time, scientists have travelled around Europe in search of better schools with better scholarship. This contributed to the formation of the university, which began in Western Europe in the twelfth century. High School of Law (Bologna) received university status in 1155.

Consequently, the establishment and development of university education France includes several stages:

1. **The first stage** (12th century – 1805). At this time, French universities performed purely educational functions were mediators that ensure the transfer of knowledge to young generation, they are not directly engaged in research work. Under the old regime of government did not interfere in educational policy and allow its clergy to regulate, oversee the institutions. However, it opened higher specialized schools, especially the military, and the second half of the eighteenth century gradually assumed the power functions for the organization and implementation of education. Thus began the process of nationalization of education. After the French Revolution in 1789 opened broad prospects for reorganization of the whole education and laid the foundations for its genuine structuring and systematization.

2. **The second stage** (1806 – 1876). Thus, in the first decade of the nineteenth century trend towards deepening in the nationalization of university education was clearly discernible. The leading idea was the reform of higher education provision on regulation of professions by introducing degrees. Only diploma provided to citizens of the right of a particular professional activity. In the Napoleon's era the idea of academic degrees gained wide support and implementation, which reinforced the unified rules and transparent procedure of compulsory final examinations.

3. **The third stage** (1877 –1944). In the late nineteenth century in France there was a system of university education, which operated without significant changes until the mid-twentieth century. Its operation reinforced the activities of famous public figures and scientists.

4. **The fourth stage** (1945-1979). During this period, the development of university education based on the socio-economic and pedagogical principles, which were formed in the 1960s and 1980s of the 20th century and globalization, which have gained extensive development at the end of the last century and lead to the elimination of academic boundaries functioning national universities, the return of university study transnational character.

In the 1960s and 1970s of the 20th century major test university education system of France was a trend to a significant increase in the number of students. Changed social proportions and composition of the student contingent, social and technological-economic diversity of demand for education, increased the differences between the special training which provide university institutions, and real prospects for professional employment.

In the early 1970s there was a reorganization of universities, faculties instead created educational research association granted define programs and methods courses, manage research work, choose university teaching staff, etc. (Education in France…, p.193). Moreover, in this period was the stage of university education system update France, its nature and characteristics of structural change, is with the main provisions of the Bologna process, but with preservation of national traditions and identity of its own education system by supporting education and popularization of achievements, further professional orientation of university managers through the opening new professionally-oriented training areas with the appropriate certification (Education…).

Thus, new lines of study such as engineering, agricultural sciences, architecture, physical culture and sports, but there is a small number of students.

5. **The fifth stage** (1980-2005). This period marked major changes in university education. Especially, since 2002, in the educational system of France turbulent changes occur that fill the Bologna education policy innovations. During this time introduced a number of legislative acts, including the most important decree of 8 April 2002 on the adaptation of the French educational system into the European higher education. The purpose of this document is to reform the system of award degrees as "Bachelor - Master – Doctor". In addition, this decree supporting the widespread use of European credit-transfer system and issuing the Diploma Supplement (Education…). The new organization includes the three stages of module-credit cycles. Although 180 credits are needed for Bachelor's degree and 120 credits are for Master's degree, i.e. 300 credits after high school that meets Bologna requirements.

As for the magistracy, the terms of Master's degree were fixed by decree of 25 April 2002. Master's degree was introduced in the 2002-2003 academic year. To obtain Master's degree students necessary get 120 credits or 300 credits after the baccalaureate diploma of high school. However, Master level of studies is sometimes indicated in France as "Bac +5". After the introduction of Master's degree for the first time in the history of French higher education training structure was the same as for universities and high schools (Grandes Ecoles). The reform has become active in 2006 and was called "LMD". In 2010 the reform was over and dealt with almost all educational training programs except medicine and training of engineers.

Thus, it is confirmed, that the formation and development of higher education in France has lasted for a long time.

Today, the country has 250 high schools including 77 universities (65 of them - state). University is a key link of higher education and they trained 88% of students (Education…). After a quarter of students study in the private sector, where there are five universities and most of 453 specialized institutions of higher education. State universities absorb nearly two-thirds of the students of the country, and almost every one of them – a great institution with a dozen or more thousand students have administrative and academic council, board of teachers and students and managed by a president elected for five years these three boards.

Bachelors are admitted to university teaching in many directions without examination; if the student does not have the bachelor's degree, the exams of the program graduating class of the lyceum. Number of seats in the first year is not limited.

Studying at university is divided into three cycles:

1. The first cycle of two years is the initial stage of higher education, in which the general scientific training. The diploma of general university education (Diplome d'Etudes Universitaires Generales, DEUG) indicating the relevant fields are received after this cycle. Many students stop at this stage because this document makes it possible to find a good job.

2. The second cycle consists of two consecutive annual stages, culminating obtaining a licentiate diplomas (Licence) and Maitrise, in which specify the name adopted by learned discipline students who have successfully completed the first stage of university education. Each of them is regarded as a diploma of a university education lasting 3 and 4 years respectively, and when entering the work gives right to occupy official positions corresponding level.

3. The third level of higher university education is for specialization and involvement in research activities. The students, who have a diploma (Maitrise) with the appropriate specialty, are enrolled at this cycle. Training is completed within one year of receipt "diploma of higher specialized education" (Diplome d'Etudes Superieures Specialisees, DESS), when selecting the program specialization, or "diploma depth training" (Diplome d'Etudes Approfondies, DEA), if the application is research character. Both of these diplomas, which is necessary for a total of 5 years of study are university diplomas of higher education in the third cycle. Persons, who have «diploma depth training», are enrolled to study at a doctorate (Doctoral). They are required for 2-4 years to fulfil qualification requirements, which are as putting theoretical examinations on specialty, scientific research on a chosen topic, writing a thesis (Korsak, 1997, p. 127).

Specialized Universities unlike university division of the learning process in cycles, usually

missing. At the same time kept a variety of skill levels, with each level vocational diploma can be correlated to the level appropriate certificate of one of three cycles of university education.

Unlike the UK and US, universities of France are not on the top of the educational pyramid. Leadership positions are occupied by large schools (Grand Ecole), providing training of specialists for the sphere of business, government, and engineering. They provide a high level of education and entrance examinations to allow only those who successfully completed the first educational course at the university. They are placing students for future higher demands. Only for entry to some of these schools may need special training biennial, and then exams. Education in most high schools is paid from 4,000 to 25,000 € per year. Such elitism is confirmed by the experience of the age of these schools and appreciation of French high school diploma in the world. Higher commercial schools and school management are equally popular. You can get a diploma of high quality and at any level in the field of management and commerce i.e. from Licence to prestigious MBA diplomas (Durand-Prinborgne, 2010).

Large schools differ in reception conditions, forms of studies and perspectives which they offer their graduates. The duration is usually three years (Education in France…).

Nowadays, the majority of large schools are under the Ministry of Education. Among large schools can be identified, in particular, schools which train teachers for secondary education systems (Durand-Prinborgne, 2010).

École Normale Supérieure (1794), Schools of The Sacred Heart (1821), Ecole Polytechnique (1794) and National Conservatory of Arts and Crafts (1881) are considered prestigious in social and academic attitude. These universities provide training in humanitarian or mathematical and natural-scientific areas. The high-level qualification of engineering training can be got at the National School of Bridges and Roads (1747), the École Nationale Supérieure des Mines de Paris (1783) and many other public technical universities which were founded during the late nineteenth and early twentieth centuries. However, the National School of Administration (1945) is prestigious.

The College de France (1530) has a special place in the French higher education system. Here there are well presented modern science humanitarian and natural-mathematical cycles, teaching famous scientists of the country. Collège de France does not have a stable curriculum without conducting examinations, does not issue certificates do not confer degrees. University teachers choose the annual theme lectures and determine the number of hours in their discipline themselves. Admission to the lecture is free (Education in France…).

In France, the network of higher education institutions almost uniformly distributed throughout the country. Provincial universities and high schools are not inferior to Paris and successfully compete with them, showing high results of educational and scientific activities.

CONCLUSION

Thus, the French higher education system is characterized by a large variety of educational institutions with strong traditions. The quality of the French higher education system is recognized around the world. Its wide variety of institutions offers excellent opportunities for teaching and research in every subject and at every level.

REFERENCES

DURAND-PRINBORGNE, C. (2010), "France", *Encyclopedia of Higher Education*, pp. 217 – 224.

"Education in France" [on-line], available at: http://nauka.lp.edu.ua/fileadmin/nauka/files/Studentam/France_guide.pdf

"Education" [online], available at: http://osvita.ua/abroad/higher_school/

"Education" (a) [on-line], available at: http://www.osvita.org.ua/abroad/edusystem/fra/university/

"Higher education in France" [on-line], available at: http://ebooktime.net/book_162_glava_126_СИСТЕМА_ВИЩОЇ_ОС.html

KORSAK, K.V. (1997), "Higher education France", *World higher education*, pp. 122 – 131.

SHEVCHENKO, A. (2001), "Education system in France", *Native school*, vol. 2, pp. 74 – 77.

ZIAZIUK, L. (2001), "Educational system in France", *Native school*, vol. 11, pp. 70 – 74.

ADDRESS & @

Olga NEZHYVA, Ph.D.
Deputy Head of the Department of Organization Sciences
Ukrainian State University of Finance and International Trade
st. Chigorina, 57
01601, Kyiv,
Ukraine
nezhyva@gmail.com

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES: STUDENTS' INDEPENDENT WORK

Kostyantin RYBACHUK
Kyiv, Ukraine

ANOTACE: Článek se zabývá úlohou samostatné prácí ve výuce cizích jazyků na nejazykové vysoké škole. Autor bere v úvahu nové paradigmy vyššího vzdělání, které jsou zaměřené na výcvik odborníků na vysoké úrovni, a se věnuje pozornost k existujícím problémům: nedostatek vyučovacích hodin a nevždy mají odpovídající úroveň znalostí cizího jazyka při přijetí na vysoké školy. Také ukazuje, že dnes znalost cizího jazyka je indikátorem připravenosti odborníka k provádění pracovních činností, a to nejen v jeho rodné zemi, ale také v jiných státech, neboť partnerství se zahraničím stále více a více se stává součástí našeho života.
Klíčová slova: multimediální prostředky; operační paměť; interaktivní vzdělávání; kreativní myšlení

АНОТАЦІЯ: Стаття присвячена розгляду ролі самостійної роботи студентів при навчанні іноземних мов у немовному ВНЗ. Автором враховуються нові парадигми вищої освіти, спрямовані на підготовку фахівців високого рівня, а також беруться до уваги існуючі проблеми: брак аудиторних годин і не завжди достатній рівень володіння іноземною мовою на момент вступу до ВНЗ. Розкривається також, що сьогодні знання іноземної мови є показником готовності фахівця до здійснення діяльності в межах не тільки своєї країни, але і в інших державах, оскільки партнерство із зарубіжними країнами все більше і більше входить в наше життя.
Ключові слова: мультимедійні засоби; оперативна пам'ять; інтерактивне навчання; креативність мислення

ANNOTATION: The article is dedicated to the role of individual work of students while learning foreign languages in non-linguistic higher educational establishments. The author considers the new paradigm of higher education, aimed to train high-level specialists, as well as taking into account the existing problems: a lack of classroom hours and not always a sufficient level of knowledge of a foreign language at the time of entering a university. It also reveals, that today knowledge of a foreign language is a measure of professional's readiness to cooperate with foreign colleagues not only in his country, but also with foreign countries as partners, which becomes more and more a daily routine of our life.
Key words: multimedia facilities; main memory; interactive learning; creative thinking

АННОТАЦИЯ: Статья посвящена рассмотрению роли самостоятельной работы студентов при обучении иностранным языкам в неязыковом ВУЗе. Автором учитываются новые парадигмы высшего образования, направленные на подготовку специалистов высокого уровня, а также принимаются во внимание существующие проблемы: недостаток аудиторних часов и не всегда достаточный уровень владения иностранным языком на момент поступления в ВУЗ. Раскрывается также, что сегодня знание иностранного языка является показателем готовности специалиста к осуществлению деятельности в рамках не только своей страны, но и в других государствах, поскольку партнерство с зарубежными странами все больше и больше входит в нашу жизнь.
Ключевые слова: мультимедийные средства; оперативная память; интерактивное обучение; креативность мышления

INTRODUCTION

The beginning of the 21st century has seen the development of professional-oriented languages, due to the rapid evolution of science, industry and society in general. New approaches in teaching foreign languages were promoted by the Council of Europe, the organization responsible for the cultural and educational cooperation of the European countries, and which recommends the

preparation of specialists with knowledge of foreign language at the functional level, targeted to the specific specialty and the conditions in which you intend to use the acquired knowledge, skills and abilities.

The article aims to explore, uncover and analyze the role, which is assigned by the higher educational establishments of Ukraine to independent work of students while learning a foreign language.

RESULTS AND DISCUSSION

The knowledge of a foreign language is an indicator of readiness of the expert to carry out activities not only within their country, but also in other states, as the partnership with foreign countries is becoming more and more a part of our lives. We can trace this tendency on the example of the requirements given to the applicants for a certain working position: each CV has a paragraph "knowledge of foreign languages", and sometimes the employers asked to send the CVs in two versions: Ukrainian and English. Based on the foregoing, it is not difficult to conclude that a foreign language has entered firmly into the life of a modern educated person.

One should also consider the processes in the field of education on a global level. Speaking of this: "the unification of Europe into a single economic space that resulted in the formation of a common European higher education area" (Abacha, 2012) that was reflected in the so-called Bologna process. The development of Ukrainian education is currently ongoing with this taken into account, so employees of the UNIVERSITY continue the implementation of the new paradigm of higher education directed on training of specialists in accordance with the requirements of the 21st century. New goals and objectives of higher education is reflected in international and national documents and, in general, can be summarized as follows:

– the development of a culture of personality, which is understood in the broadest sense of the word – from oral culture to the culture of interethnic communication;

– realization of creative potential of the individual student potential by developing awareness of his own responsibility for the choice of goals, methods and pace of their learning in the UNIVERSITY;

– forming the need for self-education, understanding the need for continuous autonomous updating of knowledge and it practical application;

– organization of training on an interactive basis.

This is all fixed in the new concept of foreign language teaching in non-linguistic UNIVERSITIES, emphasizing that "foreign language is an integral component of professional training of modern specialist in any field" (Popov, 2011, p. 7). To concretize this principle in the educational standard of higher professional, it emphasizes that a graduate "should have professional competences in translating the original technical literature, in lectures and presentations, writing of scientific articles in a foreign language" and must be "able to continue their education and professional activity in a foreign environment" (Popov, 2011, p. 8).

According to the contents of these areas are also developed final requirements for students at the end of training (Popov, 2011, p. 7-8):

– possess the skills of colloquial everyday speech (standard pronunciation and rhythm of speech and apply them to everyday communication);

– to understand spoken (monologic and dialogic) speech on everyday and special topics;

– actively own most common (basic) grammar and basic grammatical phenomena typical for professional speech;

– know of basic vocabulary, common language, vocabulary, presenting neutral scientific style, as well as the basic terminology of his wide and narrow specialty;

– to read and understand with a dictionary the literature in the broad and the narrow profile of specialty;

– master the fundamentals of public speech – making messages, reports (with preliminary training);

– participate in discussion of topics related to the specialty (ask questions and answer questions);

– possess basic writing skills needed for preparing publications, abstracts and correspondence;

– to have an idea about the basic techniques of annotating, abstracting and translating of literature in this field.

This program is composed taking into account the fact that students who entered UNIVERSITIES already have some base to study a foreign language. It is logical to note two major problems faced by most non-linguistic UNIVERSITIES in teaching students of foreign languages:

– learners' proficiency level of a foreign language at the time of admission to the UNIVERSITY. As mentioned above, according to the program all students at the time of admission to the UNIVERSITY already have some language base, that is, they should have some vocabulary and they must have some basic skills in a foreign language. Unfortunately, now, language education in school is often unable to provide students

with such skills;

– lack of academic hours in most non-linguistic UNIVERSITIES, usually is two academic hours per week. It is obvious that with such a small number of academic hours the independent work of students when learning a foreign language is of particular importance.

Success in the study of any subject is impossible without serious independent work. In respect of a foreign language the role of independent work doubles. Enough to give an example: "when mastering the native language a child hears hundreds of times and utters of the word, repeats them in different grammatical forms, before they will eventually become an integral part of his active vocabulary. When learning a foreign language a person does the same thing: trains the pronunciation, repeat the words, and reproduces the links between them that is, memorizing the scheme of making up sentences. The highest productivity of such work provides a "tandem" of lesson-independent work. The lesson can be compared with the written data and independent work – with its replay" (Abacha, 2012, p. 221). Therefore, for the teacher when planning the learning processes it is very important to determine the ratio of content of the components of this tandem: what study material is giving students in class and as homework.

Independent work can be divided into several types: it is conducted during classroom lessons, under the control of the teacher in the form of consultation, creativity, tests and examinations; outside of the classroom when students do homework of academic and creative character (Abacha, 2012, p. 222).

In non-linguistic UNIVERSITIES the number of hours for learning a foreign language, is two hours a week and, if to speak about temporary relations, independent work must also be at least two hours per week plus the time required for the preparation of semester assignments.

Taking into account such a limited number of hours, for students it is advisable to give a much greater amount of homework, thus regulating the types of exercises in the classroom and at home. So, in class it would be better to do exercises that involve speaking computer language, memory (visual and auditory together with the ability of reproduction). For homework more purposeful exercises that require working long-term memory (associative memory, associative thinking). For example, in the classroom to read and discuss the text about marketing and advertising, and at home make up the marketing plan of the company for launching a new product; in class read and discuss the text about the rules governing the activities of companies in the UK and at home to write an essay on modern problems of employment. As an effective method of general development and development of all language skills, is the demonstration of films in foreign languages with a properly thought out tasks for independent work after viewing. Tasks can be: to write the screenplay; to describe the main character; to present a general idea of the film, and the like.

In any case, for the organization of students' independent work, it can be used effectively "the Wallace model", describing the creative process and includes the following components:

– "preparation: formulation of the problem and initial attempts of its solution;

– incubation: distraction from the task and switching to another subject;

– enlightenment: the intuitive penetration into the essence of the problem;

– verification: testing or implementation of the decisions» (Abacha, 2012, p. 222).

When studying such disciplines as: "foreign language", the fourth component of the above model (validation) will be presented, mainly with written work and oral presentations.

Let's note the principal motivation of independent work of students (Abacha, 2012, p. 223):

– extrinsic motivation: understanding the dependence of professional career, from the results of academic work at the UNIVERSITY;

– intrinsic motivation: the propensity of students, their learning abilities in UNIVERSITY;

– procedural motivation: the awareness of students of the usefulness and importance of the work performed in terms of training and to expand the horizons, erudition of the specialist.

Again, pay attention to the fact that the basis of self-organization of learning activities should be based on the prototype of the future professional activity of students: education of high level of professionalism starting with 1st level of training. The implementation of this principle is a kind of a well-organized, and well thought-out business game, the training is divided into various game levels and degrees of generalization.

Because "computer technology is gaining more and more confident and learning space, they are also useful in independent work of students" (Kovalevsky, 2006, p. 114) in the study of a foreign language in non-linguistic UNIVERSITIES (both in group with advanced studying of a language, and in the normal groups).

If until recently the multimedia means in the teaching context included the textbooks with texts and pictures, audio tapes and videos, today it is primarily a computer that synthesizes all of these tools.

In recent years the market of educational production, a large number of compact discs (CD and DVD) with language courses. These courses undoubtedly represent a qualitatively new stage in the theory and practice of teaching foreign lan-

guages. "The big advantage of training CDs is a multimedia framework, is allowing to present the study of the material in textual, graphical, audio and visual forms.

Interactive nature of the CDs also is extremely exciting and promising, and plays an important role in independent work of students in studying foreign languages" (Podstawowa, 2011, p. 200). However, the interactivity on the CD-ROM drive may not be fully realized because of the limitations of virtual communication in the framework of the binary structure of "man – computer". Realization of the need for communication among young people is associated primarily with contacts, as they say, "in a team".

The sociological studies showed that in the hierarchy of values the maximum rating of the students received a "live communication with friends and teachers."

Thus, the main task of interactive learning using multimedia is to balance the interactive mechanisms of communication. This task can be achieved if you combine CD (DVD) courses with audio and video intended for real communication in the learning team.

The interactivity in the joint viewing of a video screen starts with sharing at the emotional level when there is a sense of empathy that was seen, which further motivates the exchange of views and transfer of mood, enhancing creativity in the academic debate.

The binary structure of communication "man (student) – computer" is effective mostly in offline mode and for the purposes of individual education. It should be noted that the offline mode in this case does not mean full independence of the student while working with training programs on CDs or DVDs. To neglect computer training of foreign languages, without proper control and assistance from the teacher, it is not desirable for several reasons. Firstly, difficulties may arise, both technical and psychological in nature. Secondly, the degree of awareness of the students of the importance of regular independent work in the mass is small. Thus, the results indicate that „autonomous classes using CDs is the best done in the computer classes under the guidance of a teacher or instructor, whose objectives are the following:

- adapt the student to the tools of communication;
- to create psychological comfort;
- monitor the process of self-study;
- to ensure the functioning of the «feedback» (Podstawowa, 2011, p. 211).

However, the use of autonomous studies using CDs in self-study provided further control on the part of the teacher also showed high efficiency.

CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that all these types of independent work of students while studying foreign languages at non-linguistic UNIVERSITIES should be carefully considered from the methodological, linguistic, temporal and other points of view, as they play an important role in achieving the ultimate objectives, namely the preparation of high-level professionals that meet the requirements of the 21st century.

REFERENCES

ABACHA, E. (2012), "To the question about self-study, in-depth learning of a foreign language in non-linguistic UNIVERSITIES", *Institute of transport and communication – 2012*, pp. 221 – 223.

"Bologna Declaration", (1999). The European higher education area. Joint statement of European Ministers of education [online], viewed 28 March 2016, available at: http://www.evro-vector.narod.ru/ DeclaratsiyaEvroEdu.htm.

KOVALEVSKY, I. (2006), "Organization of independent work of the student", *Higher education,* vol. 1. pp. 114 – 115.

PODSTAWOWA, A. (2011), "Language education as a component of professional training of a lawyer", *Humanitarian and socio-economic science at the turn of the century*, CGTA, Carpets, pp. 200 – 211.

POPOV, Y., PODLESNY, V., SADOVNIKOV, I. (2011), *Practical aspects of realization of multilevel system of education in technical University*, Publishing House "Academia", vol. 9, pp. 4 – 21.

ADDRESS & ©

Kostyantyn RYBACHUK, Ph. D.,
Associate Professor,
Department of Liberal Arts and Foreign Languages
European University
Academician Vernadsky Blvd., 16-V
03115, Kyiv,
Ukraine
rybachuk_kostya@yahoo.com

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

9. AKADEMICKÝ ŽIVOT

ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA O REALIZACI KONFERENCE "UDRŽITELNÝ ROZVOJ VII. – 30 LET OD JEDNOTNÉHO EVROPSKÉHO AKTU ANEB EVROPA ČTYŘ SVOBOD"

Ve dnech 31.3.-1.4.2016 proběhla v Českých Budějovicích pod záštitou představitelů jihočeského regionu - hejtmana Jihočeského kraje Mgr. Jiřího Zimoly a primátora Statutárního města České Budějovice Ing. Jiřího Svobody mezinárodní vědecká konference na téma „**Udržitelný rozvoj VII. – 30 let od Jednotného evropského aktu aneb Evropa čtyř svobod**", jež volně tematicky navázala na minulou konferenci z roku 2015 „Udržitelný rozvoj VI. – 30 let od Schengenské úmluvy aneb Evropa bez hranic". Konference tak již posedmé pokračuje v tradici konferencí a diskusních setkání věnovaných udržitelnému rozvoji v kontextu významných a aktuálních evropských témat:

v roce 2014 „Udržitelný rozvoj V. – Udržitelný rozvoj 10 let po vstupu České republiky do Evropské unie",

v roce 2013 „Udržitelný rozvoj IV. – Regionální politika a udržitelný rozvoj Evropské unie v programovacím období 2007-2013 a perspektivy rozvoje 2014-2020",

v roce 2012 „Udržitelný rozvoj III. – Funkce moderního evropského státu: rozkvět nebo úpadek ve prospěch soukromého sektoru?",

v roce 2011 „Udržitelný rozvoj v podmínkách ekonomické krize",

v roce 2010 „Udržitelný rozvoj v evropských regionech"

Foto č. 1 – **doc. Dr. Lubomír Pána, Ph.D.,** rektor VŠERS, o. p. s.

Organizátoři konference v roce 2016 chtěli konferencí připomenout 30. výročí podpisu Jednotného evropského aktu (JEA), který byl první významnou revizí Římských smluv. Cílem tohoto dokumentu bylo primárně:

- odstranění zbývajících překážek obchodu tak, aby do konce roku 1992 mohl vzniknout společný trh Evropských společenství (čili volný pohyb zboží, osob, služeb a kapitálu),
- posílení role Evropského parlamentu a principu kvalifikované většiny,
- lepší usnášeníschopnost Rady atd

Foto č. 2 – **Ing. Jaromír Talíř,** náměstek primátora pro kulturu, památkovou péči, cestovní ruch, zahraniční a regionální spolupráci města České Budějovice

Primárním cílem konference bylo proto zhodnocení významu, dopadů a aktuální situace „Evropy čtyř svobod" (volný pohyb zboží, osob, služeb a kapitálu) z hlediska právního, socioekonomického, ale i bezpečnostního a politologického, neboť projekty eura, Schengenu apod. byly až donedávna považovány za jeden z největších úspěchů evropské integrace. V posledních letech však byly tyto koncepty značně nabourány, zejména v souvislosti s krizí eura v Řecku a migrační krizí. Jedním z hlavních témat pro diskusi byla v roce 2016 i participace občanů (volební účast) na demokratickém procesu jednotlivých zemí, pro ČR byl rok 2015 výjimečný v nekonání žádných regionálních, národních či evropských voleb.

Konferenci pořádala obdobně jako v minulých letech Vysoká škola evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích ve spolupráci s nadací Konrad-Adenauer-Stiftung Prag, Jihočeským krajem, Statutárním městem České Budějovice, Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích a Evropským regionem Dunaj-Vltava. Konference byla dále podpořena Eurocentrem České Budějovice, informačním střediskem Europe Direct České Budějovice a Oberbank.

Kromě významných evropských událostí se organizátoři konference rozhodli druhý den konference v rámci jedné sekce připomenout i významná česká výročí/témata, v roce 2014 to bylo ve spolupráci s Jihočeským muzeem připomenutí 25 let od Sametové revoluce, na což organizátoři v roce 2015 navázali tematickou sekcí „Československo a první svobodné volby v roce 1990". Pro rok 2016 byla realizována sekce „Česká a jihočeská města v a po roce 1989 – veřejná správa, politika, občanská".

Foto č. 3 – **Blanka Douchová,** DiS., Krajský úřad Jihočeského kraje

Konference byla určena pro odbornou veřejnost, studenty, pracovníky veřejných institucí, neziskových organizací i představitele soukromého sektoru. Cílem konference bylo zejména:

1. Zhodnotit aktuální situaci, problémy a výzvy Evropské unie 30 let od Jednotného evropského aktu (institucionální reformy, různé představy o budoucnosti EU, obavy z dalšího rozšiřování EU a migrace, narušování 4 základních svobod EU, vnitřní a vnější bezpečnost EU, regionální rozvoj evropských regionů apod.).
2. Identifikovat a analyzovat možnosti dalšího kvalitativního i kvantitativního rozvoje životní úrovně občanů ČR a jiných států EU z hlediska současného ekonomického vývoje.
3. Postihnout základní trendy a prognózovat scénáře budoucího vývoje ČR a dalších států v rámci Evropské unie (participace občanů na evropské integraci, rozšiřování Schengenu, zavedení eura, čerpání ze strukturálních fondů, situace v Rusku, na Ukrajině, Maďarsku a Řecku, energetická bezpečnost, migrační krize apod.).

Konference se setkala s mimořádným zájmem, proto proběhla kromě plenárního zasedání v celkem 7 sekcích, což si vyžádalo zajištění dalších prostor mimo Krajský úřad Jihočeského kraje:

I. Lokální a regionální rozvoj ČR a EU v kontextu udržitelného rozvoje – 31.3.2016 (Krajský úřad Jihočeského kraje),

II. Socioekonomické aspekty udržitelného rozvoje evropských regionů – 31.3.2016 (Krajský úřad Jihočeského kraje),

III. Aktuální otázky bezpečnostního managementu – 31.3.2016 (DK Metropol),

IV. Bezpečnostně právní aspekty udržitelného rozvoje – 31.3.2016 (DK Metropol),

V. Aktuální problémy Evropy čtyř svobod – 31.3.2016 (Krajský úřad Jihočeského kraje),

VI. Česká a jihočeská města v a po roce 1989 – veřejná správa, politika, občanská společnost – 1.4.2016 (Krajský úřad Jihočeského kraje),

VII. Udržitelný rozvoj z pohledu studentů – zvláštní studentská sekce pro studenty bakalářského a magisterského studia – 31.3.2016 (VŠERS).

Foto č. 4 – **Bernd Posselt,** německý politik (CSU), prezident Paneuropa-Union Deutschland, bývalý člen Evropského parlamentu

Po skončení prvního dne konference byla pro účastníky uspořádána od 18:00 hodin večeře a následně neformální setkání v prostorách Střední a Vyšší odborné školy cestovního ruchu, Senovážné náměstí 12 v Českých Budějovicích.

Konference se zúčastnilo kromě více než 100 aktivních účastníků nejen z České republiky, ale i Slovenska, Německa, Rakouska, Polska a Ukrajiny.

Z nejvýznamnějších účastníků konference lze jmenovat například Bernda Posselta, německého politika (CSU), prezidenta Paneuropa-Union Deutschland, bývalého člena Evropského parlamentu, Danu Biskup z EUREGIA Bavorský les – Šumava – Dolní Inn, prof. Dr. Diane Ahrens z Technologie Campus Grafenau (Technische Hochschule Deggendorf), Ing. Kamilu Mouchovou z Úřadu vlády ČR – Odboru koordinace evropských politik, Ing. Františka Pánka ze společnosti Robert Bosch a další. Kromě aktivních účastníků participovalo na konferenci i několik desítek dalších posluchačů. Zájem je proti předcházejícímu ročníku cca o 2 % vyšší, zvýšil se počet aktivně vystupujících i pasivních účastníků konference.

Typ listiny			
Počet účastníků	31.3.2016	1.4.2016	
Celkem Štábní listina	34	18	52
Prezenční listina	153 (95+58)	47	200
Celkem	187	65	252

Plenární zasedání mezinárodní vědecké konference Udržitelný rozvoj VII. – 30 let od Jednotného evropského aktu otevřel svým projevem rektor Vysoké školy evropských a regionálních studií, o. p. s., doc. Dr. Lubomír Pána, Ph.D. Ve své řeči připomněl, že rok 2016 je rokem výročí narození římského císaře Karla IV., dále hovořil o migrační krizi a urychlené potřebě jejího řešení. V závěru svého projevu představil hlavní hosty konference a popřál všem účastníkům plodné a zajímavé jednání.

Foto č. 5 – **Dana Biskup,** projektová manažerka EUREGIO Bavorský les – Šumava – Dolní Inn (zástup za **Kaspara Sammera**)

Foto č. 6 - **Prof. Dr. Diane Ahrens**, Technologie Campus Grafenau (Technische Hochschule Deggendorf)

Po rektorovi Vysoké školy evropských a regionálních studií, o. p. s., předstoupil před hosty konference Ing. Jaromír Talíř, náměstek primátora Statutárního města České Budějovice a pozdravil účastníky konference jménem primátora Ing. Jiřího Svobody.

Náměstka primátora poté vystřídala za řečnickým pultem Blanka Douchová, DiS., jež pozdravila účastníky konference jménem hejtmana Jihočeského kraje Mgr. Jiřího Zimoly.

Po úvodních zdravicích přistoupil k řečnickému pultu německý politik, bývalý poslanec Evropského parlamentu Bernd Posselt, hlavní řečník plenárního zasedání i celé konference. Také on připomněl výročí narození římského císaře Karla IV. a dále mluvil o právu na národní sebeurčení. První formou prosazení takového práva se stal v roce 1917 v Rusku leninský nacionalizmus, díky němuž lidé věřili a doufali v právo na sebeurčení. Už tehdy bylo jasné, že je třeba vytvořit sdružení evropských zemí, existovala myšlenka založení evropského integrovaného celku se spojenými národy. Bernd Posselt dále mluvil o Konradu Adenauerovi. Ten chtěl vzbudit hnutí zasazující se o evropské sjednocení, hovořil o potřebě usmířit Německo a Francii, už v roce 1922 sepsal jedinečnou prorockou knihu, v níž mluvil o 2. světové válce, o soupeření Sovětského svazu a USA. Bernd Posselt ve svém projevu dále zmínil významné osobnosti, které se podílely na vzniku Panevropy, o svých politických aktivitách před sametovou revolucí i po ní. Mluvil o přátelích, hlavně z České republiky, o slavných osobnostech, s nimiž měl tu čest se poznat. Dále se B. Posselt ve svém projevu vrátil do minulosti, konkrétně do 60. let 20. století, kdy působil bavorský politik F. J. Strauss, jenž rovněž mluvil panevropsky a právě už v 60. letech napsal knihu o jednotné Evropě – chtěl vytvořit Spojené státy evropské. Jedině tak se můžeme prosadit – tříštění obyvatel způsobují zájmy koncernů i jednotlivé osobnosti.

My Evropani nesmíme dopustit zánik evropských hodnot. Současná Evropská unie je reálně existující evropská společnost. Nicméně sjednocení evropské politiky je náročné. B. Posselt tak mluví o slabých i silných stránkách současné EU. Připomíná, že už v roce 1998 mluvil o nebezpečí uprchlíků, ale jihoevropské národy byli proti uplatnění jeho návrhů – například ochraně vnějších hranic sjednocené Evropské unie. Pro své názory byl považován za národního egoistu. B. Posselt dále hovořil o důležitosti regionalizmu, protože jeden stát je příliš malý, aby vyřešil světové problémy. V závěru svého příspěvku mluvil B. Posselt o důležitosti společných jednání. Jedině, když se lidé sejdou a mluví spolu, jsou schopni dosáhnout pokroku. To byla jeho finální myšlenka.

Hlavního řečníka konference vystřídala za řečnickým pultem Dana Biskup z EUREGIA, Bavorský les – Šumava – Dolní Inn. Zmínila úkoly regionálního rozvoje o předkládání projektů, o důležitosti být poradní institucí občanům i dalším institucím. P. Biskup dále mluvila o programu INTERREG, který je velmi úspěšný, díky němu bylo dosaženo mnoha investic. P. Biskup předvedla některé již uskutečněné projekty a zmínila částky, které již byly v rámci INTERREGu alokovány. Hlavním zájmem EUREGIA je i nadále zhodnocovat přírodní a kulturní dědictví. Řečnice zmínila osu Vídeň – Mnichov – Praha, po níž by měla dosud úspěšná a plodná spolupráce pokračovat.

Foto č. 7 – pohled do sálu (plenární zasedání)

V podobném duchu, jako předcházející účastnice plenárního zasedání, hovořili i další řečníci Blanka Douchová, DiS., a Ing. Ivan Študlar z Krajského úřadu Jihočeského kraje, kteří hovořili o platformách Evropského regionu Dunaj – Vltava, zejména o dopravní situaci. Zmínili, že v současné době je zpracováváno 37 projektů v dopravní infrastruktuře, přičemž stěžejními projekty jsou pro Jihočeský kraj dokončení dálnice D3 od Třebonína na státní hranici s Rakouskem, dále dálnice D4 na trase Lety – Strážný, potom severní obchvat Českých Budějovic a v neposlední řadě železniční koridor na trase Praha – České Budějovice. Oba dva řečníci svorně tvrdili, že je potřeba působit na orgány státní správy, aby poskytly na uvedené stavby dostatek finančních prostředků.

Řečníky z krajského úřadu vystřídala za řečnickým pultem Ing. Kamila Mouchová z Úřadu vlády České republiky. Ta hovořila o potřebě masivních investic do digitalizace Evropské unie. Tato nová strategie byla podle Ing. Mouchové schválena v loňském roce. Řečnice rovněž hovořila o elektronickém obchodě – Česká republika je na vrcholu žebříčku v nakupování po internetu. Ing. Mouchová také zmínila, že byl podán návrh na schválení digitální smlouvy.

Ing. Mouchová byla první z řečníků tzv. technického zaměření, již v plenárním zasedání vystoupili. Jako druhá promluvila k účastníkům konference prof. Diane Ahrens, ředitelka Technologického kampusu v Grafenau patřícího pod Technickou vysokou školu v Deggendorfu. Prof. Ahrens hovořila o koncepci Technické vysoké školy v Deggendorfu, o tom kdy byla založena (1994), co se tam studuje (elektrotechnika, mechanika, strojírenství atd.). Rovněž hovořila o důležitosti digitálního vzdělání. Prof. Ahrens dále zmínila, že do budování technického kampusu v Grafenau byla zapojena celá řada institucí a průmyslových firem a společností. Pracovníkům technického kampusu se podařilo nastartovat vzdělávací programy, předložit celou řadu výzkumných projektů, publikovat 11 vědeckých článků a výsledkem bylo, že získali několik milionů eur. Úzce spolupracují s vědou a výzkumem. Prof. Ahrens dále hovořila o důležitosti sběru dat a jejich správném využití. V této souvislosti zmínila projekt e-vesnice, v jehož rámci zjistili, že život na vesnici není žádná idyla. Proto vymysleli vylepšení prostřednictvím digitalizace. V závěru svého příspěvku prof. Ahrens uvedla, že mají v Technickém kampusu v Grafenau vizi Silikonového lesa, jakési varianty k americkému Silikonovému údolí, díky němuž chtějí získat nové výzkumné možnosti.

Posledním řečníkem plenárního zasedání byl Ing. František Pánek, ředitel technologické

přípravy výroby ve společnosti Robert Bosch. Zmínil, že společnost Robert Bosch v současné době zaměstnává 3500 lidí v Českých Budějovicích. Firma vyrábí a dodává především součástky pro automobilový průmysl. Stejně jako prof. Ahrens před ním rovněž Ing. Pánek hovořil o důležitosti sběru dat, protože sběr dat všeho druhu je naprosto zásadní pro efektivní výrobu a minimalizaci nákladů každé výrobní jednotky.

Plenární zasedání mezinárodní vědecké konference Udržitelný rozvoj VII. – 30 let od Jednotného evropského aktu uzavřel řídící plenárního zasedání doc. JUDr. PhDr. Jiří Bílý, CSc., prorektor pro legislativu a akademické kvalifikace Vysoké školy evropských a regionálních studií, o.p.s.

Celé plenární zasedání se neslo ve znamení důležitosti společného postupu Evropské unie v otázkách politických, společenských i ekonomických. Důraz je třeba klást především na regionální spolupráci, protože sousední oblasti spojuje společná historie i současné problémy. V rámci rozvoje celoevropské společnosti je potom zásadní věnovat se technickému vzdělání a investicím do školení odborníků v technických oblastech.

Foto č. 8 – sekce konference

I v rámci ostatních 7 sekcí a multidisciplinárního pohledu dalších účastníků konference z řad politologů, ekonomů, bezpečnostních a jiných odborníků došlo nejen ke zhodnocení současného stavu a budoucích perspektiv ČR v rámci EU, ale i k podnětné diskuzi ohledně problematiky migrace, Schengenu, demokracie a společenských hodnot v evropském prostoru či ekonomicky tržního a ekologického orientovaného hospodářského systému, integrovaného do struktur společného vnitřního trhu EU. Diskuze díky ukrajinským zástupcům reflektovala i další aktuální témata, např. vztah Ukrajiny a Ruska, vztah Ruska k Evropské unii či aktuální situaci v zadluženém Řecku.

Závěrečným výstupem z konference bude 3-5 tematických kolektivních vědeckých monografií a sborník cca 150 autorů, které vyjdou na podzim roku 2016. Ambicí publikačního výstupu je, aby se monografie staly jedním z cenných příspěvků k rozpracování a dílčí konkretizaci praktických otázek spojených s členstvím ČR a dalších států v Evropské unii. Vzhledem k pozitivním ohlasům účastníků i partnerů konference byl již stanoven termín pro další ročník na 30.3.-31.3.2017, pod pracovním názvem „Evropa v reformním čase" bude opět zaměřena na problematiku udržitelného rozvoje v evropském prostoru a připomene i 50. výročí úmrtí významného evropského politika, prvního poválečného kancléře Německa a prvního předsedy Křesťanskodemokratické unie Konrada Adenauera (†19. dubna 1967).

Foto č. 9 – předání medaile doc. Dr. Lubomírou Pánou, Ph.D. rektorem VŠERS, o. p. s. panu Ing. Milanu Šimůnkovi, projektovému manažeru Konrad-Adenauer-Stiftung

Celkově lze hodnotit letošní ročník konference svým rozsahem, významem a závažností diskutovaných témat za velmi přínosný nejen pro aktivně vystupující účastníky, ale i pasivní účastníky konference, o čemž svědčí nejen setrvalý zájem účastníků o tuto konferenci, ale i jejich kladná zpětná vazba.

Ing. **Jiří Dušek**, Ph.D.,
předseda organizačního výboru konference
prorektor pro vědu, výzkum a rozvoj Vysoké školy evropských a regionálních studií, o.p.s.

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

10. DISKUZE, ÚVAHY

"LOGOS" RUSKÉ HISTORIE A STRUKTURALISTICKÉ KONCEPCE TOTALITARISMU A TRANZITOLOGIE

Milan LUPTÁK, Marina LUPTÁKOVÁ

Prague, Česká Republika

Politický vývoj Ruska po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991 přibližuje tuto zemi k modelu neliberální demokracie. Neliberální režimy sice používají některé mechanizmy demokratického vládnutí, jako například formální potvrzování vládnoucích elit ve fukcích prostřednictvím pravidelně se opakujících voleb, které nicméně nebývají zcela spravedlivé, neboť stávající moc nezřídkakdy sahá k manipulativním a diskriminačním prakrikám. Klíčovým faktem zůstává v neliberálních demokracií eliminace liberálních prvků. Politická a občanská práva a svobody nejsou respektovány a vláda zákona je pouhou chimérou. V praxi se občan nedovolá žádné ochrany před protiústavní zvůlí. Zatímco liberální demokracie usilují o rozptýlení a kontrolu moci, demokracie neliberální usilují o její koncentraci a centralizaci. Významnou roli často sehrává osoba charismatického vůdce, která představuje integrující a mobilizující prvek režimu[1].

Skutečnost, že se v Rusku prosadil hybridní systém obsahující mnohé demokratické instituce, normy a hodnoty, byť často prosazované nedemokratickým způsobem, potvrzuje příklad pošlapávání demokratických principů při schvalování stávající Ústavy Ruské federaci v prosinci roku 1993: bez procedury parlamentního projednávání textu návrhu Ústavy, s autoritativním výkonem moci soustředěné v rukou hlavy státu jen s minimálním omezením a vymezením, ostrakizací politických protivníků a narůstající kontrolou občanské společnosti a médií ze strany exekutivy.

Existence demokratických institucí představuje důležitý indikátor stavu demokracie v té které zemi, jejich využití však nezávisí na jejich pouhé existenci, nýbrž i na přístupu lidí k nim. Na ten působí především kulturní faktory. Různí autoři přistupují k pojmu kultury z odlišných pozic. Politickou kulturou se rozumí soubor politicky relevantních hodnot, postojů a názorů příslušníků státu či politického uskupení[2], popřípadě komplex zpravidla historicky utvářených a ustálených principů politického myšlení a chování jednotlivců, sociálních skupin i celých společností, zejména při řešení nových politických situací nebo problémů[3]. Teoreticky vymezen je i pojem hodnoty, pod nímž rozumíme vzory sociálního myšlení a jednání, vlastnosti, sociální stavy a jevy, institucionální útvary, jejichž společným rysem je konsenzuálně podmíněná disponsibilita k určitému cíly a účelu[4].

Z uvedených definic jasně vyplývá historická podmíněnost vzorců politického jednání. Vysvítá ovšem i fakt, že se pojem demokracie utvářel v průběhu staletí, ne-li tisíciletí, a to v euroamerickém kulturním prostoru. Mezi historické zdroje demokracie počítáme model exkluzivní přímé demokracie v antickém Řecku, republikánskou tradici od Aristotela a Římské republiky přes republiku Benátskou až k reformulaci republikánství v Anglii a Americe 17. a 18. století, dále rozvoj zastupitelského principu, který umožnil demokratickou formu vlády velkým národním státům, a konečně rozvoj myšlenky politické rovnosti.

Spojování hodnot a institucí demokracie výlučně s euroamerickým prostorem (tzv. Západní civilizace) však není z hlediska dějinného vývoje zcela korektní, jak dokresluje „liniová koncepce ruských dějin", kterou vypracoval zakaldatel ruské historické vědy N. M. Karamzin (jehož dvanáctisvazkové „Dějiny ruského národa" vycházely v letech 1816-1826).

[1] Zakaria F. Nárast neliberálních demokracií. Kritik & Kontext. Bratislava 1998, č. 1. S. 6-26.

[2] Žaloudek K. Encyklopedie politiky. Praha, Libri 1996, s. 321.

[3] Adamová K., Křížkovský M. Politologie. Praha, CODEX, Bohemia 1997, s. 358.

[4] Čermák V. Otázka demokracie. Hodnoty, normy, instituce. Olomouc 1998, s. 10.

Podle Karamzina se ruské dějiny vyvíjely kontinuálně a v souladu s přenosem státního života do jednotlivých historických center na linii: Novgorod – Kyjev – Vladimir Suzdaľskij - Moskva – Sankt Petěrburg[1].

Každé období ruských dějin skýtá originální příspěvek do oblasti teorie a praxe demokratických institucí: na Kyjevské Rusi (v 9. - 12. století) a ve Velikém Novgorodu (12. století) představovaly formu lidovlády tzv „veče", v epoše Moskevské Rusi „Bojarská duma" a „Zemský sobor", samosprávné orgány měli v 16. až 17. století též donští a záporožští kozáci (ochránci ruských hranic) atd[2].

Předpokládáme-li, že demokracie jako myšlenková forma vlády nebo způsob uplatňování suverénní moci vyžaduje pro efektivní chod, či pouhou možnost existence určité hodnoty, můžeme tyto hodnoty porovnat s hodnotami konkrétní společnosti a zjistit nesrovnalosti nebo překážky v uskutečňování demokracie. Historičnost existujících společenských hodnot nás pak nutí zkoumat dějinný vývoj jednotlivých zemí.

Kořeny ruské politické kultury je třeba hledat v tamním náboženském vědomí. Tento klíčový postulát sociologie poznání mezi prvními úspěšně využil ruský filosof N. Berďajev, zástupce „bílé emigrace", aby zkorigoval zjednodušené představy o ruském bolševismu jako marxismu. Toto úsilí vyvrcholilo dílem „Prameny a smysl ruského komunismu", které napsal roku 1933 se zřetelem na západní čtenářskou obec. Anglicky vyšla v roce 1937, krátce nato v dalších evropských jazycích. Ruského vydání se dočkala až roku 1955 v Paříži.

Berďajev dospívá k zásadnímu poznatku, že ruský komunistický režim byl nastolen v podobě ideokracie (doslova vlády ideje) a podle zákonitostí ideokracie se též vyvíjel. Termín „totalitní režim" není s to postihnout ani závislost ideokracie na minulosti, ani její přežívání v současnosti, natož její vnitřní dynamiku. Samo použití termínu totalitní režim prozrazuje zploštěný, materializující pohled na skutečnost. Ne náhodou pokládají výklady sovětského totalitarismu za jeho ústřední pilíř etatizaci ekonomiky. Tento nedostatek se sovětologie, tak říkajíc post factum, snažila částečně kompenzovat připuštěním různých interpretací politického režimu sovětského totalitarismu, zhruba v linii tří základních politologických škol: normativně-ontologické s její klasickou interpretací totalitarismu, empiricko-analytické, která předkládá tzv. revizionistické pojetí sovětských režimů a konečně kriticko-dialektické, jež nabízí krajně levicovou nemarxistickou kritiku komunistické nomenklatury. Názoru na bolševický komunismus jako ideokracii se přidržuje rovněž prominentní francouzský sociolog R. Aron[3]. Berďajevův přístup souvisí se skutečností, že pro Rusy není pravoslaví otázkou osobní náboženské víry, nýbrž úplnou obnovou individuálního i společenského života skrze vítězství původních křesťanských idejí. Takové je poselství Nového Zákona: „Odpověděl Ježíš: Království mé není z tohoto světa. Byť z tohoto světa bylo království mé, služebníci moji bránili by, abych nebyl vydán Židům. Ale nyní mé království není odsud" (J 18,36). „Byv pak otázán od farizeů, kdy přijde království Boží, odpověděl jim a řekl: Nepříjdeť království Boží s šetřením (Lk 17,20), aniž řeknou: aj tuto, aneb aj tamto. Nebo aj království Boží jestiť mezi vámi" (Lk 17,21), což znamená, že nelze zaměňovat křesťanskou eschatologii s očekáváním chiliasmu a veškeré pokusy o nastolení ideokracie tudíž parodují učení Pravoslavné církve. Ideokratické ambice ruského myšlení se nejčastěji projevují v myšlence ruského mesianismu, která proniká celými ruskými dějinami, včetně komunistických.

Pokusy o reformu pravoslaví, prováděné především patriarchou Nikonem v polovině 17. a Petrem I. Velikým počátkem 18. století, proto široké lidové vrstvy odmítly jako nebezpečný útok proti tradici víry předků. Tehdy se v ruské společnosti rozevřela osudová propast mezi poměrně úzkou vrstvou elity vyznávající západoevropské kulturní hodnoty a sociálně inertní většinou obyvatelstva. Tato propast zůstává dodnes nepřeklenuta a její existence předznamenává v posledních třech staletích základní charakteristiky ruské politické kultury a potenciál reforem.

Podle klasifikace G. A. Almonda a S. Vebry[4] lze v ruské společnosti identifikovat současně všechny tři typy politické kultury: lokální politickou kulturu (nazývanou rovněž patriarchální či parochiální), kulturu podřízenosti čili poddanský typ politické kultury, který se formoval mezi nástupem cara Ivana IV. Hrozného na trůn v roce 1547 a nastolením Petra I. Velikého v roce 1682. Za cíl tohoto

[1] Novgorod je slavný tím, že se stal kolébkou monarchie, Kyjev zase přijetím křesťanství pro Rusy, avšak až v Moskvě jsme našli spásu naší Vlasti a Víry. (Karamzin N. M. Istorija gosudarstva Rossijskogo, Moskva, 1992).

2 Zaičkin I. A., Počkajev V. A. Russkaja istorija. Popularnyj očerk. IX věk – seredina XVIII věka. Moskva, 1992.

[3] R. Aron s odkazem na francouského politického myslitele Alexise de Tocqueville připomíná náboženský charakter ruské revoluce z roku 1917, se kterým vznášela nárok na záchranu veškerého lidstva (Aron R. Les etapes de la pensée sociologique. Paris, Galimard 1967, s. 245).

[4] Almond G. A., Vebra S. The Civic Culture. Princeton, 1963

typu politické kultury lze považovat potlačení všech projevů patriarchálních rodových a lokálních mocenských zájmů ve jménu posílení integrity státu. Tento úkol nicméně tehdejší ruští autokraté bezezbytku splnit nedokázali. Třetím typem politické kultury rozumíme politickou kulturu účastnickou, která předpokládá postupné zapojování občanů do politického rozhodování. O jistém jejím rozvoji lze hovořit počínaje dobou Petra I. Velikého.

Clekový „obraz" ruské politické kultury je konfliktně-fragmentární, přičemž v důsledku absence všeobecně přijatelných hodnot převládá latentní konflikt. Z hlediska ideové orientace lze v Rusku od první poloviny 19. století kontinuálně oddělit tři politické subkultury: konzervativně-ochranářskou, patriarchálně-poddanskou a liberální. První dva typy dominují. Rozhodující význam pro fungování ruské společnosti mají proto hodnoty státu, byrokracie, paternalismu a klientelismu a k nim komplementární časté projevy anarchismu jako přirozené reakce společnosti na stav permanentní přeorganizovanosti[5].

Reformy v rusku postupně nenazrávají, nýbrž bývají periodicky „vnucovány" společnosti politickými elitami, vedenými opožděnou snahou o modernizaci země. Po období reforem přicházejí v Rusku období kontrareforem: po modernizačních osvícenských opatřeních Petra I. Velikého a carevny Kateřiny II. (1761-1796) nastupuje policejní režim cara Pavla I. (1796-1801); po ústavních návrzích cara Alexandra I. (1801-1825) reakční vláda Mikuláše I. (1852-1855) atd. Jakékoliv náznaky demokratizace politické kultury stíhá vzápětí sebezáchovná reakce starých pořádků, rozkvět náboženského podhoubí, či dokonce archaizace kultury.

O neúspěchu reforem Petra I. Velikého svědčí mimo jiné skutečnost, že se mu nepodařilo vštípit do tkáně národního myšlení cizí a odborná slova, spojená s europeizací Ruska. Zato po bolševické revoluci se „odborné povědomí" širokých lidových mas vyvíjelo opačným směrem – druhdy odmítané termíny si prostý lid v čele s komunistickou nomenklaturou, rekrutovanou z řad nábožensky věřících rolníků, střelhbitě osvojil. Šlo totiž o slova nesrozumitelná, tudíž blízká liturgickému jazyku, což napomohlo jejich druhotné sakralizaci.

Nejzávažnější důsledky přineslo přirozené použití jazyka jako nástroje ideologické moci, tj. jazykový pragmatismus, který předpokládáme u středověkého myšlení. Ve 20. století došlo v Rusku ke sjednocení protichůdných tendencí, k syntéze či spíše kompresi navzájem cizích časových epoch. Vzniká paradoxní směsice relativismu a strnulosti, nominalismu a realismu, racionality a iracionality, krajního pozitivismu a krajní metafyziky. Zvláštností této syntézy je právě naprosto zvrácený způsob koexistence protichůdných tendencí. Za příklad poslouží myšlení „pravoslavného filosofa" Nikolaje Fjodorova (1828-1903). Heslo „poručíme větru a dešti" a představa o možnosti řešení společenských problémů s pomocí přírodních věd vycházejí z filosofických představ Fjodorova, nikoliv marxismu; lze tudíž konstatovat, že „metafyziku" komunismu ovlivnil právě tento myslitel. Lenin by sotvakdy přiznal vliv nejvýznamnějšího ruského metafyzika V. Solovjova, ovšem nejostřejší útoky proti pozitivistům v Leninově díle „Materialismus a empiriokriticismus" mnohdy takřka doslova opakují teze ze Solovjovovy disertační práce „Krize západní filosofie. Proti pozitivistům".

Tato násilná syntéza se promítá do duchovní struktury ruského inteligenta, často překypující vírou a nekompromisním bojem s nepředstavitelným tlakem nepřátelského okolí.

K paradoxnímu sjednocení dochází též mezi klasickým liberalismem s jeho představou o kvalitativní stejnorodosti a vzájemné zaměnitelnosti společenských objektů (která vyústila v koncept znárodnění) a organickým chápáním společnosti (monarchismem), tj. tradičním ruským konzervativním myšlením. Vyprázdněná abstrakce klasického liberalismu se – zjednodušeně řečeno – protnula s „neexistencí abstrakce" (a magií); jen tak mohlo být centrální plánování ztotožněno s kolektivismem (vědecké plánování bylo vždy pouhým individuálním subjektivismem). Není divu, že podobné „komunistické představy" mechanicky přijímali představitelé liberalismu typu M. Friedmana. Popsaná syntéza je výsledkem všeobecného, hlubinného a vstřícného pohybu východních a západních kultur, v čemž tkví její zvláštní dramatičnost. Západní kultura přispívá svým technologickým myšlením (právě technologie mohla splynout s výše zmíněným pragmatismem), aby zároveň podlehla kouzlu východní spirituality. Ruská syntéza je odstrašujícím příkladem destruktivního prolínání[6]. Reformy se v Rusku omezují na vnější organizační struktury společnosti, vědomí lidí jimi zůstává v podstatě nedotčené, stejně jako hodnotové orientace – pro většinu Rusů jimi zůstávají spravedlnost, rovnost, nezištnost, ale rovněž odmítavý postoj k bohatství, který

[5] T. G. Masaryk mluví o rozsáhlém náboženském podhoubí ruského anarchismu. Uvadí například, že ruský ideolog anarchismu Bakunin „skutečně byl celý život věřící – jeho víra v demokracii jest mu náboženstvím" (Masaryk T. G. Rusko a Evropa II. Praha, 1933, s. 678).

[6] Abrahám P. Průvodce duchovními a politickými dějinami Ruska XX. Století. Praha, 1993, s. 186-187.

se utvářel ještě v rámci ruské rolnické občiny, která dominovala feudálnímu venkovu. Ruská občina neznala institut soukromého vlastnictví, takže majetek občiny sice formálně náležel všem jejím členům, ale fakticky nepatřil nikomu. Závažné otázky společenského života členů občiny se projednávaly a řešily na půdě členského shromáždění, které však nevládlo vlastními volenými orgány. Tato hospodářská i politická rozbředlost ruských rolnických občin ospravedlňovala zásahy do majetkových práv jiných občin či pravomocí měst nebo státu. Krádež uvnitř vlastní občiny se zpravidla pokládala za pouhý přestupek, za krádež koní či za zradu naopak hrozily tvrdé tresty, včetně hrdelního. Spory mezi členy občiny řešily samosoudy a nikdo se nedovolával právní intervence z vnějšku, třeba ze strany státu – což přísně zapovídal nepsaný zákon. I v prostředí, kde institut osobního vlastnictví fungoval, například v obchodních vztazích mezi kupci, bylo postavení soukromého vlastnictví jiné, než v západní Evropě. Zvláště v dopetrovské době platilo čestné kupecké slovo a víra v Boží spravedlnost. Oba zmíněné regulátory přitom permanentně dosvědčovaly svou dostatečnost[1].

Důležité změny ve vývoji ruské politické kultury nastaly i v 60. a 70. letech minulého století, kdy hodnotové spektrum ruské (sovětské) společnosti zásadně ovlivnil tlak mnohamiliónového kontingentu vězňů, kteří se tou dobou postupně vraceli ze stalinských lágrů a věznic. Dochází ke stavu, který společenskovědní literatura označuje jako „prizonizaci" (zvězeňštění) struktur ruské společnosti, každodenního života, kultury i jazyka (odhadem 20% dospělé mužské poulace současného Ruska zažilo kriminál). Tito lidé se do civilního života navracejí vybaveni morálkou, jazykem a způsobem života utvářenými v podmínkách ruského vězení. Vězeňské a zločinecké vidění světa se tak stalo integrální součástí ruské kultury – připomeňmě například básně a písně ruských bardů, zvláště tou dobou mimořádně populárních A. Galiče, V. Vysockého a B. Okudžavy. V laskavém přístupu k nevinně odsouzeným obětem stalinského teroru lze spatřovat evidentní projev odporu k tehdejšímu sovětskému politickému systému. S uměleckou inteligencí zde nepokrytě sympatizovaly početné vrstvy řadových občanů. Prizonizace kultury mimo jiné podstatně nahlodala oficiálně hlásanou ideu politické jednoty strany a lidu.

Pojistou dobu se sovětskému komunistickému vedení dařilo míru odcizení mezi nomenklaturou a řadovými obyvateli alespoň částečně tlumit. Skokový nárůst světových cen ropy v roce 1973 a následný ropný „boom" totiž zabezpečily Sovětskému svazu stálý přísun „levných" petrodolarů, což umožnilo stáhnout z programu otázku reforem sovětské ekonomiky, udržovat vojensko-strategickou paritu ve světové politice a především uskutečňovat obrovské nákupy potravin a spotřebního zboží, bez nichž by režim sotva udržel loajalitu občanů a zajistil vnitropolitickou stabilitu v zemi. Začátek přestavby bývá často spojován s poklesem cen ropy v roce 1984 a v jeho důsledku s prohloubením rozpočtových obtíží. V roce 1985 poprvé za desetiletí v Sovětském svazu vznikl a narůstal rozpočtový deficit. Jestliže v roce 1980 vykazoval rozpočet přebytek 1,3% HDP, pak roku 1985 již vykázal deficit 1,7% HDP a roku 1990 dokonce 10,3% HDP.

Je však třeba zdůraznit, že bez „tiché hodnotové revoluce" ve vědomí a psychice řadových sovětských občanů v 60. a 70. letech minulého století by se gorbačovská přestavba a následná mocensko-politická změna sovětského režimu nikdy nemohly uskutečnit[2].

Zkoumání ruských politických a sociálních reálií probíhalo ve 20. století obvykle v rámci protežovaných disciplín sovětologie a později tzv. tranzitologie[3], které zkoumají přechod společnosti od sovětského typu do epochy „postkomunistického" Ruska, i když hranice těchto disciplín ani předmět jejich bádání nebyly nikdy pevně vymezeny. Je však evidentní, že jak sovětologie s učením o totalitarismu, tak tranzitologie představují nepříliš originální variaci na téma filosofického strukturalismu. Proto se snaží vtěsnat veškeré sociální procesy na Prokrustovo lože pojmů, jakými jsou instituce, procedura, demokratická tranzice či komunistická nomenklatura, přičemž zcela opomíjejí substanci, či lépe řečeno „logos" ruské historie, kterým je – jak jsme ukázali na příkladu několika dějinných fragmentů – mohutný proud ruské religiozity.

[1] Kasjanova K. S. O ruskom nacionalnom charaktere 1994, s. 84-87.

[2] Mau V. S. Přestavba optikou dvou minulých desetiletí. In: Rusko v globální politice. Praha, 2006, s. 93-95.

[3] Oblast bádání sovětologie a tranzitologie zvučí jmény koryfejů (Z. Brzezinski, J. Linz, A. Stepan, A. Przeworski, D. A. Rostow a další) v zápětí se zástupem epigonů, a to i v českých zemích. Sovětologie, nejštědřeji dotovaná a nejlépe vybavená disciplína naší, ne-li všech dob, nedokázala pomocí svého poznávacího instrumentária včas předpovědět pády komunistických režimů. Podobně skromné jsou v tomto ohledu též výsledky tzv. tranzitologie.

ADDRESS & ©

PhDr. Milan LUPTÁK, CSc.
Oddělení analýz a prognóz
Výzkumný ústav bezpečnosti práce, v.v.i.
Occupational Safety Research Institute
Jeruzalémská 9
116 52 - Praha 1
Česká Republika
luptakm@seznam.sz

PhDr. Marina LUPTÁKOVÁ, Th.D
Institut východního křesťanství, HTF UK
Univerzita Karlova v Praze
Pacovská 350/4
P.O.BOX 56
140 21 Praha 4
Česká Republika
luptakm@seznam.sz

AUSPICIA: zvláštní vydání
Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.
Založen v r. 2004. Vydáván:
Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

11. RECENZE

Recenzia

KAROL ČUKAN – ĽUDOVÍT ŠRÁMEK: VEREJNÁ MIENKA (HISTÓRIA, TEÓRIA, VÝSKUM)

Trnava: UCM, 2013, 180 s. ISBN 978-80-8105-495-2

V roku 2013 vyšla na Slovensku vo vydavateľstve Univerzity svätých Cyrila a Metoda v Trnave vedecká monografia pod názvom „Verejná mienka (história, teória, výskum)“. Jej autormi sú dvaja renomovaní výskumníci verejnej mienky na Slovenku Karol Čukan a Ľudovít Šrámek, ktorí sa dlhodobo a systematicky venujú skúmaniu verejnej mienky, najmä otázkam pozície verejnej mienky v politickom systéme a vzťahu politiky, médií a verejnej mienky. Ich prvé výskumnícke počiny v tejto oblasti, ktoré možno datovať do konca osemdesiatych rokov 20. storočia, boli realizované v spolupráci s českými sociológmi (Herzman, Forst, Tomek, Mišovič, Vacek a ďalší..).

O recenzovanej publikácii možno tiež povedať, že v odborných kruhoch na Slovensku je dlho očakávanou publikáciou. Na Slovensku dlhodobo absentuje ucelená vedecká publikácia venujúca sa skúmaniu verejnej mienky nielen v teoretickej, ale i v empirickej rovine. Slovenskí autori značne zaostávajú za produkciou sociológov a politológov v susednej Českej republike, kde sa problematikou teórie a praxe výskumu verejnej mienky zaoberá celá plejáda autorov (Vinopal, Šubrt, Ftorek a ďalší...).

Všeobecne treba pozitívne hodnotiť nielen teoretické rozpracovanie problematiky, ale aj empiricko-praktický prístup k jej riešeniu. Táto publikácia je vyváženým dielom, prvá - teoretická časť obsahuje tri hlavné kapitoly, druhá časť, ktorá sa zaoberá empirickým výskumom verejnej mienky, rovnako obsahuje tri hlavné kapitoly, na ktoré voľne nadväzuje posledná kapitola, v ktorej sa autori zamýšľajú „Ako ďalej vo výskume verejnej mienky na Slovensku“.

Začiatok monografie je orientovaný do oblasti histórie, zaoberá sa históriou verejnej mienky, koncipovaním samotného pojmu ako aj stručným prehľadom začiatkov výskumu mienky. Podrobnejšie je rozpracovaný význam verejnej mienky a jej chápanie v historických súvislostiach. Dejinná retrospektíva zahŕňa niekoľko parciálnych častí, v ktorých sa priestor venuje fenoménu verejnej mienky, koncepciám verejnej mienky od antiky až po súčasnosť. Do monografie je zaradená aj kapitola, ktorá sa zaoberá doposiaľ málo popísanou tematikou a to historickými aspektmi výskumu verejnej mienky na Slovensku. Táto kapitola, ktorú napísal Ľ. Šrámek, je zaradená síce do druhej (empiricky ladenej) časti práce, vhodne však dopĺňa pohľad na históriu výskumu verejnej mienky, prináša nové, zatiaľ neznáme poznatky o začiatkoch výskumu verejnej mienky na Slovensku.

Teoretickým prístupom ku skúmaniu verejnej mienky autori zasvätili druhú kapitolu práce. Vychádzajú pritom z klasickej sociológie, resp. klasických sociologických teórií, z ich chápania fenoménu verejná mienka. Autori zaujímajú stanovisko k otázke existencie samostatnej vednej disciplíny, resp. odvetvovej sociologickej disciplíny – sociológie verejnej mienky. Určitým nedostatkom sa môže ukazovať pomerne krátka charakteristika samotnej sociológie verejnej mienky. Na druhej strane veľmi podrobne je rozpracovaná časť venujúca sa pojmom „mienka“ a „verejnosť“, vlastnostiam a charakteristikám verejnej mienky a jej jednotlivým formám. Osobitná pozornosť sa v práci venuje objektu a subjektu verejnej mienky, štruktúre, funkciám a utváraniu verejnej mienky. Záver kapitoly je obsahuje tvorený pripomenutiu „oprášeniu“ staršej teórie „modelu vývoja verejnej mienky“, ktorej autorm je český sociológ Václav Lamser. Prínosne je aj zakončenie kapitoly o stále ešte pomerne málo známej teórii „špirály mlčania“, ktorú sformulovala v sedemdesiatych rokoch minulého storočia nemecká sociologička Elizabeth Noelleová. Je pozitívne, že autori sa snažia v každej časti čitateľa zanietiť a motivovať k hlbšiemu záujmu o skúmanú problematiku, neboja sa využiť aj staršiu, na škodu veci, zabudnutú literatúru Využívajú podnetné myšlienky aj

od autorov ako Wiatr, Grušin, Račkov, Uledov a ďalších.

Problematika vzťahu verejnej mienky, médií a politiky je rozpracovaný v tretej kapitole prvej časti. Charakterizované sú väzby komunikačného procesu a verejnej mienky, vrátane ich previazanosti. Zaujímavý a aktuálny je pohľad na prácu s verejnou mienkou v činnosti politických strán a politických inštitúcií vôbec. Touto kapitolou sa uzatvára prvá časť recenzovaného diela.

Pre druhú ucelenú časť monografie je v príznačný empirický prístup k riešenej problematike. Túto časť venovali autori empirickému výskumu verejnej mienky, najmä metodologickým otázkam výskumu. Kladne možno hodnotiť skutočnosť, že autori pomerne detailne popisujú princípy, zásady, prvky a etapy empirického výskumu verejnej mienky.

Rozvoj nových metód skúmania si vyžaduje dôkladnú znalosť doterajších vedecko-výskumných metód, pretože len tak sa môžu veda aj výskum posunúť v pred. Autori sa preto bližšie venujú jednotlivým prvkom a etapám metodiky výskumu verejnej mienky. Mimoriadne treba oceniť snahu autorov o ich prínos v rozpracovanosti tejto pomerne vedecky náročnej oblasti.

Kvantifikácia jednotlivých javov je v každej vednej disciplíne tradičným a tiež náročným vedeckým problémom. Snahu autorov posudzovaného diela bližšie rozpracovať kritériá merania kvality aktuálnej výskumnej produkcie možno len pozitívne oceniť.

V práci je značná pozornosť venovaná aj aktuálnym problémom výskumu verejnej mienky na Slovensku, sú sformulované úlohy výskumu verejnej mienky v súčasnosti, poukazuje sa na potrebu poznávania foriem manipulácie verejnosti a pozastavujú sa nad samotnými možnosťami výskumu verejnej mienky, kriticky je hodnotená rezignácia verejného sektora na participáciu vo výskume verejnej mienky.

Závere práce orientovali autori do oblasti hľadania odpovedí na otázku „Ako ďalej vo výskume verejnej mienky na Slovensku“, v ktorej sa zaoberajú možnými prístupmi vo vzťahu k ďalším výskumom verejnej mienku. Touto kapitolou autori úspešne zavŕšili recenzované dielo.

V celej monografii je zachovaná objektivita pri charakterizovaní a analyzovaní parciálnych problémov, neobsahuje subjektívne alebo nepodložené tvrdenia, ktoré by sa podsúvali čitateľovi.

Recenzované dielo je písané odborným a kultivovaným jazykovým prejavom, primerane náročným pre tento typ vedeckého diela, napĺňa všetky znaky originálneho, pôvodného vedeckého diela. Kniha autorov Karola Čukana a Ľudovíta Šramka: Verejná mienka (história, teória, výskum), má ambíciu prispieť k lepšiemu poznaniu a rozvoju teoretických ako aj metodologických otázok výskumu tohto významného fenoménu spoločenského a zvlášť politického života spoločnosti.

doc. Mgr. Ing. Ladislav Mura, PhD.
Fakulta sociálnych vied UCM Trnava

INFORMATION ON JOURNAL

Basic characteristics
The Auspicia Journal is an independent, reviewed, non-impact scholarly journal dealing with social sciences. It is based on the five following principles: regular and strict review process; internationality; openness; selectiveness; continuous quality improvement.

History
It has been published since 2004 by the College of European and Regional Studies (VŠERS), since 2014 four times a year in the B5 format. 751 scientific contributions and reviews have been published in 30 issues. Research, Development and Innovation Council, being a professional and advisory board of the Government of the Czech Republic, integrated Auspicia Journal (ISSN 1214-4967) into reviewed, non-impact scholarly journals which were involved in the topics of National Reference Framework of Excellence in 2008–2013, and it has been involved there in 2015 again (http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=733439).

Thematic sections
1 Public administration, management
2 Safety
3 Selected contributions from other humanities
4 Reviews
5 Miscellaneous (informative texts, reports from scientific events)

Basic instructions to authors of articles

Language:	Czech, Slovak, English, German, Russian and Polish
Deadlines:	1st issue – 1st October • 2nd – 1st January • 3rd – 1st April • 4th – 1st July
Review process:	anonymous, independent, objective
Publishing dates:	1st issue – 1st March • 2nd – 1st June • 3rd – 1st Sept. • 4th – 1st December
Detailed source:	**http://vsers.cz/?page_id=729**

Author's fee
The authors of the papers (contributions) are to pay the amount of **1,600 CZK** for the expenses connected with the publishing the scholarly contributions of **8 standard pages at maximum** (or the amount increased by 200,- CZK per every other standard page), or the appropriate amount in EUR in accordance with the current exchange rate in sections 1–3. They are to do this by the closing of a certain volume (i.e. before the review process) either by means of the payment order transferred to the publisher's bank account No. 7000012206/8040, Oberbank České Budějovice, IBAN: CZ83 8040 0000 0070 0001 2206, BIC: OBKL CZ2X (foreign payors pay the transfer charge by themselves), or they can pay it by cash at the economic department of College of European and Regional Studies. Registration numbers of authors' workplaces are variable symbols then, the specific symbol is a code of the following digits: 12342016. The information for payee involves the name of author / authors and workplace.

Contacts
College of European and Regional Studies
Žižkova tř. 6, 370 01 České Budějovice
00420 386 116 839 | auspicia@vsers.eu | http://vsers.cz/?page_id=729